

Kerim Husami

KOMARA DEMOKRATİK A KURDISTAN (MAHABAD)

WEŞANÊN JÎNA NÛ

Institut kurde de Paris

INSTITUT KURDE DE PARIS

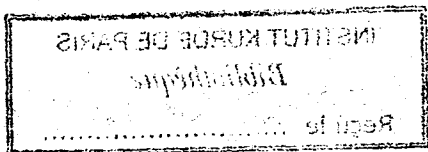
Bibliothèque

Reçu le 05/05/2021...

liv. 7750

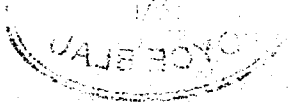
Weşanên Jina Nû : 6
Bira Tarixê : 4
Çapa Yekem : Kanuna Paşi 1986

Institut kurde de Paris

Adres :
JINA NU FÖRLAGET
Post Box: 240 12
750 24 UPPSALA
Postgiro : 50 37 99- 9

ISBN : 91970747-64

ancien membre

Kerim Husami
lit. aufwachser au Bulgarie

**KOMARA DEMOKRATİK
A KURDISTAN (MAHABAD)**

WERGER : ELİŞÊR

WEŞANÊN JINA NÛ

Institut kurde de Paris

DAXUYANI

Dî 22 yê Kanûna Paşî ya isal de 40 sal dî ser damezirandina Komara Kurdistan a Mahabadê re derbes dibe. 40 sal berê, dî 22 ye Kanûna Paşî ya sala 1946 a de, dî beşekî Kurdistanê Îranê de Kurdan Komara xwe ilan kirin. Lê imrê wê gelek najot. Her dî wê salê de Îran êriş bî ser Kurdistan, Komara Mahabad darê zorê, bî xwinê roxand. Tevî serrekê Komarê Qazî Muhammed gelek serokên wê tevgerê hatin dardekirin. Ew tevgera Kurdan jî dî dilê têkoşîna rîzgarîxwazî ya gelê Kurd de bî ci bû, dî nav rupelên dirokê de bî herfên zerîn nexş bû.

Avabûna Komara Mahabad, têkoşîna Kurdistanê Îranê ya berî vê buyera girîng u roxandina wê, tesîra xwe û bî tecrubên xwe ve cîhekî girîng dî diroka Kurdistanê de digre. Lê gelek mîxabin ku, me Kurdan wek hemû warên diroka xwe dî vî wari de jî gelek kêmtîşt gotine û nîvisandine. He-ta niha bî awakî zanîstî û firehî tu lêkolîn, jî bal me ve li ser vê buyera girîng nehatîne çêkirin. Me kîl û kemasiyên wê, tesîra wê ya li ser tevgera rîzgarîxwazîya gelê Kurd a bî gelemperî nexistîye li ber çavan ku tevgera me ya îroyîn tecrube jê bîstîne û pê riya xwe ronîtir bike.

40 salî ya vê buyerê fîrsetek mezîn e jî me Kurdan re da em lî ser vî rupelê diroka xwe bîsekînin, dîbîr binîn, hûr lî ser rawestî û dîrsa jê derxistî ragihînin ber destê tevgera xwe ya îroyîn.

Bî vê bawerî û hêviyê, me vê pirtûka destê we çapkirî da pareke biçûk a me jî dî biranîna 40 salîya Komara Demokratîk a Kurdistan (Mahabad) de hebe. Pirtûk, jî bal ronakbîr û şoreşgerê hêja Mamoste Kerîm Husamî ve, bî navê "Komari Demokrati Kurdistan an Xwudmuxtari" bî zaravê Soranî hatiye nîvisandin û Îlona 1985 an de hatiye çapkirîn. Bî taybetî jî bo ku Kurdên Kurdistanê Tûrkiye û hemû Kurdên kû bî Kurmancî diaxivîn, feyde jê bigrîn me wergerand zaravê Kurmancî û em bî tipên latînî wê çap dîkîn. Pirtûk her çiqas bî hecmê xwe ne mezîn be jî, buyerên dewra avabûn û têkçûna Komara Kurdistan jî gelek alîyan de derdixê ronahiyê.

Dî pirtûkê de hînek helbestên Soranî hebû ku me dest nedan wan û bî zaravayê Soranî dî vê çapê de jî bî cî bûn. Lê jî bo xwendewan tê bighên, me Kurmancîya wan bî awakî nesîr lî jêrenotan da xuyakirîn.

Bî hêviya ku feyde bighîne xwendewanan.

ÇAPXWANA JÎNA NÛ

PÊŞGOTIN

Dî qonaxa diroka cihanê û xebata gelan de, hûnek bûyer û kar bî destpêka dirokê tîen hesab kîrîm. Dî cihanê de Şoreşa Fransa û Şoreşa Oktobr a mezin jî van kar û bûyeran in

Damezirandina Komara Demokratîk a Kurdistan a sala 1946 an lî Mahabad dî xebata gelê Kurd a dîrudîrej de, bî destpêka diroka Kurd a nû tîen hesabandî. Jî ber ku yekem car e dî diroka çend sedsalen dawî de netewa Kurd, dî beşekî netewa perçekîrî de desthilata siyasetî digre destê xwe, sistema hukûmetek bî awayî komarî, demokratîk dadimezrine, al, arm û nişana hukûmeta Kurd dîde diyar kîrîm. Hêzên bergîrî (nîzamî) û rêxistina siyasetî û civakî pêk tîne û partîyek siyasetî pêşengîya vî tevgerê dîke.

Ev sala nû ya bê (1364) 22 yê kanûna paşî ya 1986 a ku dê 40 sal dî ser damezirandina Komara Demokratîk a Kurdistan re derbaz dibe...

40 sal... Belê 40 sal dî qonaxa dirokê de gelek nîne, lê belê, dî rewşa siyasetî, civakî, kulturî û aborî ya gelê Kurd de her rojek vî 40 salî dî beranberê salekî de ye.

Dî vî 40 salî de bî kêmasî 100 dewletên nû hatine ser nexşa (harita) cografya cihanê. Zêdetirîn jî 100 netewên piçûk û mezîn ku dî bin destê koletî û mêtîngehkariyê de bûn û dî warê havçerxi, jî xêr û xweşîya cihanê paş de ma-bûn, qeyd û zincîrên koletî û mêtîngehkariyê qetandin û serxwebûnî ya xwe ya siyasi wergirtin. Zêdetirîn 100 dewletên piçûk û mezîn ala xwe ya serxwebûnê hêl kîrîne û dî nava Koma Netewan de cîyê xwe girtine. Dî sala 1945 an de, yanî salek berê damezirandina Komara Kurdistan, tenê 54 dewlet endamê Koma Netewan bûn. Lêbelê, dî sala 1983 an de, endamê Koma Netewan gihiştê 158 dewletan. Dî vê navê re, lî Avrupa, Asya, Afrîka û Amerika Latîni, nêzîkî 20 dewletên sosyalist avabûn, ku sermayedar û kedxwuran jî welaten xwe derêxistîne. Hêza gelek xurt a cihana sosyalist pêk hatiye. Lî Kurdistanê jî piştî 40 salan jî nû ve bî daxwaza "xwud muxtarî" qirkirina nijada Kurd tê kîrîn. Dî destpêkê de Kurd bî zor hatiye mîsîlman kîrîn û ku yê bî serî de hatiye, bî eşkera lî ber çeva ye, em dibînin. Jî nû ve, carek dî ew dîxwazî bî zora tank, top û fîrokan "Hukûmeta Îslamî" dî Kurdistan de qaimtir bîkîn. Ger em dî rastîyê de bê demargirtîna netewî (teessuba millî) lî rewşa têgîhiştîni û berewpêşveçûna cihanê binêrin; em dîkarî bî awakî eşkera bêjîn, ku dî navbera vî 40 salî de jî bîlî gelê Vietnamê yê qehreman, qet yek jî wan netewên ku serxwebûna xwe sitendîne û dewletên xwe yê netewî damezirandîne, dî qonaxa bî dest xistîna mafên xwe yê netewî û rîzgariya nîştîmanî de qasî Kurdan xebat nekîrîne, qurban nedane û ew qas jî wan nehatîne kuştin.

Dî vî de ev pîrsa han tê pêş: Dî van serdeman de, sistema mêtîngehkari bîşkivî û hîlweşîya, Koma Netewan jî bo hemû netewan mafê çarenivîsa wan bî resmî naskîr, jî

bo çi netewa Kurd a 25 milyoni her wîha bîndest, perçe kiri, kedxwuri û heqxwari maye?

Mîmkune bê gotin, ku Kurdistan mêtîngeh nine. Ger ku mêtîngeh bûya, heta nîha ewê ji wek welatên dîn wê ser-xwebûna xwe sitendibûna û bî azadi bîjiya, dî rewşa peş-veçûn, aşiti û havçerxiya cihan de rola xwe biliste. Jî ber ku, mêtîngeh nine, hewceye bîndest, mafxwari û perçe kiri bîmine! Gelê Kurd ji dî bin desthilatên dewletên dîktator û şowenist de bîmine û li ser doza xwe ya bî heq bê kuştin û bê derbeder kîrîn. Eva han ji dî Koma Netewan û mafê navnetewî de, dî bas û gotinên dewletên mezin ên li ser danîna mafê çarenîvîsa gelan demokrasi û dadperwerî de hatiye gotin û tê gotin, her gotinek rût û bê netîce û vala ye.

Lê ger ku wîsa be, sed xweziya Kurda ewe ku mêtîngehkari bixwazîn. Lêbelê, da em bîzayî mêtîngehkari çîye û çawa ye?

Wextê em li ser mêtîngehkari û dewletên mêtîngehkar bîaxivîn, heq nine ku tenê em li ser mana kelîman û awayên klasîkî bigrîn ber çavan û bî vî awayî gotinên pê ve bîşîdînin, ku guya mêtîngehkari tenê ewe, ku jî aliyên dîn ên behran hatibî û îşgal kiribî, an jî li ser qewlî dana xwe wan welatên bin destê xwe ava kiribî. Mane û têgihîştina mêtîngehkar û mêtîngehkari ne bî vî awayî dî gotinên de ye. Cewher û mana têgihîştina mêtîngeh-mêtîngehkari jî derveyî peywendiyên navbera dewletên mêtîngehkar û gelên welatên mêtîngeh û îşgal kirîna wan tîştêkî dîn nine. Ev peywendîya han berî her tîştî dî warê eskerî, siyasî, aborî, kulturel û cîvîkî de derdikeve pêş. Dewletên mêtîngehkar wextê welatekî îşgal kirîna û kirîna mêtîngeh û xîstîna bin destê xwe, dî warê eskerî de hemû muxalefet û dijîtiyên tevgerên gelên wan welatan bêdeng kirîna û bî zora serê singûya, li ser kuş-

tin û kuştara gelê wan welatan desthilata xwe ya çepel dî wan welatan de avakirine.

Dî warê siyasi de çarenvisa kar û barê gelên wan welatan girtine destê xwe û dî riya danina polis, dadgeh û karbidestên xwe de, kar û barên wan welatan li gora qezenc û menfeeta xwe bi rêve birine.

Dî warê abori de, serwet û hebûnên ser erd û bin erd ên wan welatan talan kirine, welatên mêtîngeh dî rewşek paşdemayi de girtine, ked û hêzên karê gelên wan welatan jî bo pêş de birina senet û kar û barên xwe bi kar anîne. Welatên mêtîngeh kirine bazara kel û pelên xwe yên kevn û bikêrnehati.

Dî warê kulturi de dewletên mêtîngehkar, pêşî li ber xurt bûn û belav bûna kultura gelê wan welatan girtine, kultura mêtîngehkari wisa li wan kirîye, ku jêrdesti, koletî û razibûna bi çarenvisa xwe dî nav gel de rewaş ditiye.

Jî ber ku welatê mêtîngeh jî serxwebûna siyasi, eskerî, aborî û kulturi bê pare, dî hemû beşên jiyanê de dî bin destê dewleta dagirker û xwediyê desthilata wê de ye. Dewletên mêtîngehkar welatên mêtîngeh wek ciyên xwe yên eskerî, merkeza kel û pelên xam, kaniya karê erzan, bazara kel û pelên kevn yê bikêrnehati dî bin destê xwe de digrin û jî bo berjewendê welatê metropol bi kar tinin.

Ferq dî navbera peywendiya dewletên mêtîngehkar li gel gelên welatên mêtîngeh û peywendiya Împaratoriya Osmani û Îran li gel gelê Kurd wisa nayê ditin. Ewan jî bi esker û ordiyan ve Kurdistanê îşgal û perçe kirine û gelê Kurd kirine bindest û kolê xwe. Ew kırımên eskerên Şah Abbas û ordiya Sultanên mısıلمانان ên Osmani û Hukûmeta Atatürk û Rıza Şah ku dîkırin, niha jî şowenistên Îran, Irak û Tırkiye li Kurdistanê dîkın. Ev kırımên han jî yên

dagırkerên Fransa, Ingilîz, Amerika û jî yê mêtîngehkarên dîn lî Asya, Afrika û Amerika Latîni kêmtir nebûne. Wextekê Rusya Qeyserî zîndana gelên derveyî Rûs dihat hesab kirin, gelo çi ferqa wê jî Tûrkiyê û Îranê hebû? Kî dibêje ku Îran û Tûrkiye zîndana gelên xeyrî Tûrk û Faris nînin?

Ger em di nêzik de li rewşa siyasetî, aborî, eskerî û kulturî ya Kurdistan û ya gelê Kurd binêrin û peywendîya dewletên dîktator û şowenîst li gel gelê Kurd bînin ber hev, ferqitîyek di navbera dewletên mêtîngehkarên klasîk û van dewletên ku Kurdistan di nav xwe de perçe kirine nabin. Peywendî, her ew peywendî ne ku rêberên tevgera komûnîst û karke-
rên cihanê behs kirine, eşkera kirina mafê çarenivîsê jî bo wan netewan danîne, ku bindest, bê maf û hatme îşgal kirin û bûne mêtîngeh.

Wextê Karl Marks siyasetî mêtîngehkari û dagırkerî ya dewleta Ingilîz, Fransîz û Îspanya, lî Îrlanda, Amerika Nivro (cenûb), Amerika Merkezî, Hindistan, Çîn, Îran, Macaristan û Lehistan hukum dîkirin, şerên rîzgarîxwazî yê wan gelan, xebat û daxwaza wan rewa dîdit. Jî derveyî ev gelên han azad bînin, dewletên xwe yê netewî û serbixwe lî gora daxwaza xwe dabûmezrîn pêştir tu maneyek wê nîne. Têgihîştina teoriya Marks di warê mêtîngehkari û xebata gelên mêtîngeh her ev e û di vîr de pêwîstiya tefsîr û zîre teoriyan nîne.

Lenin di têza xwe ya di ser mesela neteweyî de dibêje : "Sosyal Demokratên Rus di temami propagandên xwe de, divê lî ser wê bimeşin; ku mafê hemû netewan heye dewletên xwe yê serbixwe pêk bin û an jî bî azadî wê dewletê helbijêrin ku dixwazin pê re bijin." (1)

Di mesela diyar kirina mafê çarenivîsê de nîha hinek teorîsyenên sosyal demokratên Kurd, jî bo gel xelet têbigîhi-

nın û jî bo ber dilê dagrkerê Kurdistan bigrîm bî xelet tefsîr
tînin û "xwud muxtari" bî awakî diyar kîrîna mafê çarenivîsê
dixîn pêş çav, ku jî derveyî danîna dewleta serbixwe
pê ve qet manayek wê ya din tune. Xwud muxtari, ku mi-
nakîyek biçûk a demokrasiya burjuwazî ye, nabe mafê di-
yarkîrîna çarenivîsê u cîyê we nagre.

Lenin dibêje : "Ger em bixwazîn, di mafê netewan, wek
diyar kîrîna me ya zarenivîsê tê bigelîn, wê wextê em xwe
bî tarîfa qezayî nexapînin û tarîfê hûş çênekî, jî ber
ku hewceye em li şert û şîrûten diroki, aborî ya tevgera
netewan binêrin, wê wextê naçarî em dîgihîjne vê ne-
ticê, ku daxwaza jî bo mafên netewan, diyar kîrîna enîni-
vîsa xwe bî destê xwe ye, yanî; mafê wan heye, ku jî nete-
wên dervayê xwe cûda bin û dewletên xwe yê serbixwe û
netewî avabînin." (2)

Mijara (behsa) me dîzîvîre tê ser lêgdana rewşa siyasî,
aborî, kulturî û civakî ya Kurdistanê Îranê di dewra Huku-
meta reş a Rîza Şah de û jî wir heta serîhîkdana gelê Kurd,
damezirandina Komara Demokratîk a Kurdistan û tekçûna
wê diçe. Zêdetirîn lêkolîna vê mijara pêşgotîna dikeve ser
mîlên diroknivîs û hukûkzanê Kurdan. Jî ber ku di cihana
iroyîn de, qet tu neteweyek nîne ku hejmara xelkê wî bi-
gihêje 25 milyon û jî hemû mafên xwe yê netewî bê par-
be û bî vî awayî bê perçiqandin, bê kuştin û bê qirkirin.

Pêwîste ku em eva han jî bêjin; li ber destnebûn û pê re
negihîştina sened û belgeyên temam jî bo amade kirin û lê-
kolîna xwe, mîmkûnê kîl û kêmasî gelek hebin. Di pêşgotîna
xwe de, ez doza bî bexşîna xwe dikim, jî bo vê behsê, der-
veyî serokaniyê ku navên wan derbaz dibin, beşê pîranî
mî jî beşdarbûn û biranînê xwe îstîfade kirîye.

KURDISTANA ÎRAN

Kurdîstana Îran, ku beşek ji welatê perçe kiriyê Kurd e; sinorên wê, ji bintara çiyayê Agirî û Ermenistana Sovyetê dest pê dike û heta xwarê; zincira çiyayên Zagros dirêj dibe tê.

Dî aliyê rojava de, dî dest pêka rojava de bi Kurdîstana jor a Kurdîstana Tirkîyê û Kurdîstana xwarê ya Kurdîstana Irakê ve hevsinor e. Dî aliyê rojhilat de Azerbeycan, Gola Ûrmiyê û hin xwartirê wê dî aliyê rojhilat de sinorê wê xwe digihine Hemedan, Bextiyar û Xozîstan. Pani û bera axa Kurdîstana Îranê 125 hezar kilometre çargoşe ye.

Kurdîstana Îranê ji derveyî çem, daristan, havînwar, zozan û ciyê çêregehan, bi pit û bereket û kaniya ciyên madenên bin erd e; ji bilî petrola Kırmanşanê yê din dest pê nehatiye dan û her wisa maye. Lî navça Şîno û gundê Serderê,

petrol ew qas lı ser rûye, ku xelkê navçê jı bo şewatê tenê jı çim û axê istifade dıkn. Lı ser madenên bın erd ên Kurdistanê Hejar wıha dıbeje :

Ewey pêt wa ye kêw e, xermani zêr û zêwe
Zerniq û ciwe y Hewşar Axelan sahib nêwe *

Kurdistanê İranê jı aliyê parvekirina idari ya İranê bı pênc herêman hatiye parvekirin. Jı derveyi navça Sınê ku bı "Kurdistan" bı nav bûye, herêmên dın ên Kurdistanê bı navê Azerbeycana Rojava, Loristan, Îlam û Kırmanşan hatiye bınavkirin.

Her çiqas hukûmetên şovenist ên İranê dı hejmartina nufûsan de xwe nêziki ser warê netewi û cûre cûre netewên dın İranê nekırine û negirtine ber çav, lêbelê, tabloya xwarê, hejmara Kurdan dı İran de ya dı salên 1970 û 1975 an dı de xuya kırım. :

Sal	Temamê İranê	Kurdistanê İranê	Kurd dı İran de
1970	28.258.800	4.561.280	4.803.860 **
1975	32.440.000	5.190.400	5.514.800

Lı Kurdistanê 470 hezar Tırk, 235 hezar Faris dıjn. 400 hezar Kurd jı lı herêmên Horesan, Qoçan û Dergez dıjn.

*
Ê ku jı te tirê çıya ye, bêndera zêr û ziv e
Kukurd û ciwa Hewşar Axelan bı nav û deng e

**[Lı gora baweriya mın, reqemên jorin dı eslê kıtebe de bı ci guherti hatiye nıvisandin. Wek ku reqemên bınên Kurdistanê İran û Kurd dı İran de hatine nıvisandin em lı vır ras-tiya wê dınvısn. N.M.]

J1 %17 nufûsa Îranê Kurd in. (3)

Kîtêba Sıtranê Mir "Welatên Dinyayê" çapa Moskovayê wiha dînvise :

"Hejmara Kurdan dî Îranê de 5 milyon e. Ger ku em Loran ji Kurd bihesibînin, hejmara Kurdan dî Îranê de dîgrihije 7 milyon û nivan." Diyare ev nîvîsandîna han a sala 1979 an e. Ger ku hejmartîna nufûsê dî Îran de bî awakî rast bê çêkîrîn, bêgoman hejmara Kurdan dî vî welatî de wê jî 6 milyonan zêdetir be.

DI WEXTA RIZA ŞAH DE REWŞA KURDAN

Dî wan lêkolîn û nîvîsarên ku li ser pêkhatîna û têkçûna Komara Demokratîk a Kurdistan a sala 1946 a ya Mahabad, hatîne nîvîsandî, diroknîvîsên biyanî û serbixwe, gelek caran ketîne vê şaşîtiyê, ku dibêjin; gûya Komara Kurdistan bûyereke ne dî wextê xwe de bûye û xwe bî xwe dest pê kirîye û bûyereke ku jî bal biyanîyan ve hatiye saz kirin. Evên han rewsa Kurdistanê ya aborî, siyasî û cîvîkî ya berî roxandîna rejîma Pehlewî û wexta damezirandîna Komara Kurdistan nagrîn ber çav.

Gelek mîxabin, rewşa Kurdistan, cinayet û gunehên Hukûmeta Rîza Şah li hember Kurdan û siyaseta asimilê kirîna Kurdan û şovenîstîyên Hukûmeta Pehlewî, ne jî aliyê diroknîvîsên Kurdan hatiye nîvîsandî ne diroknîvîsên biyanî û ne jî kirdayetîyên netewên burjuwazî xîstîne ser rûpelên dirokê.

Car caran bî awakî kêr li ser rûpelên kîtêb û kovarên Îranî, bî kurtî behsa Kurdan tê kirin. Lêbelê ne jî bo dîlsozîya gelê Kurd, an jî mehkûm kirîna siyaseta şovenîst a Hukûmeta Îranê; belko jî bo armanca nişandana qudrêta kirdayetîya Rîza Şah e.

Hinek diroknîvîsên biyanî jî, guneh û mîrovkujîya Rîza Şah a bî destxistîna kirdayetîyê, jar kirîna derebegî û bihêzkirîna Îran dîzanî. Ev nîvîskarên han rastîya han dîdîna mîlekî, ku her tiştê Rîza Şah dî Îran de kirîye, li ser ray û daxwaza Îngîlîzan û dî çerçeva qezenç û berjewendîya

mêtingehkarên Îngilîzan de bûve.

Niha em biçin ser behsa peywendîya Rîza Xan û Îngilîzan. Tenê ev çend rêzên han, bir û bawerîya Yehyayê Dewletabadi baş kîfş dîkin: " Dî navêkê re Îngilîzan dî xwestin, dî navbera Rûsya, Îran û Tirkîyê de Kurdîstanek serbixwe dabîmezîrîn ku jî bo menfeeta xwe ya siyasî bixî bî çavdêrî û pêştevaniya xwe. Eşkere ye dî vê rîyê de zerara Îran û Tirkîyê heye. Jî ber ku Kurdîstana Tirkîyê û Îranê jî dî kevî ber Kurdîstanek serbixwe. Îro lî Îran, ku Îngilîz aligirên pêşveçûna kar û barên serdarê esker "Rîza Xan" in û naxwazî dîlê wî bîşkinî, mesela pêkanîna Kurdîstanek serbixwe dîlî paş, dî we wexta ku hukûmeta me ya nizamî dî Kurdîstan de reh û rîşên xwe davêje, bêyî ku siyasetek biyani astengan dîrxe ser rê. Dî mesela Kurdîstan de, em lî gel Tîrkan rê ve dîkevî." (4)

Rê ajoyên Hukûmeta Rîza Şah dî Kurdîstan de, bûne sebebê kuştî û tekçûna cîvaka Lorîyan, pelixandîna serihiydana Simko, Cafer San, Qedemxêr, bîdûrxîstîna Gelbaxîyan jî serihiydana Kurdên Celalîyan, Mele Xelîlê Goromer, Omer Paşayê Sûsî û hwd...

Dî dawîyê de desthilata Rîza Xanê Mir Penc a rêş ku raste rast lî gora pîlan û rîya Îngilîzan dî meşîya û dî dawîya dawîyê de jî Rîza Xan bû "Rîza Şah" êdî Îran kîr zîndan û qesapxana gelên xeyrî Faris. Rîza Şah bî bahana nehiştî û jî holê rakîrîna dîrebegî, bî awakî gîştî çek berhevîrîna jî nav gel û jî bo armanca komîrîna hêza desthilatê dî hukûmeta merkezi de, serihiydanên cûre cûre yêl û eşîretan jî navê rakîr.

Her çend dî warê demokrasi û azadiyên demokratîk de gelê Faris jî xîste nav mengênê û bihin lî azadîxwazan çîkand, lêbelê lî hemberî netewên xeyrî Faris siyaseta şovenîstî ya netewatîya mezî û panîranîzmê gîrt pêş, bernama asîmelekîrîna gelê Kurd kîr rêbaza siyaseta xwe û dî mesela jî holê rakîrîna tevgerên Kurd de rîya Atatürk gîrt ber xwe. "Siyaseta mezî xwestîna Îran jî bo sebebê Farîskîrîna temamê Kurdan bû. Kurdan Îranî dîhesibandin û bê maf, kultur û terbiya millî, ya xwe dîhesibandî." (5)

Serok û berpirsîyarên eşîretên Kurd, dî malekî de bê desthilatîya xwe, dî bî desthilata dîktatorê Rîza Şah

de dîdîtin û dî mîleki dîn de jî bî asimîlekîrîna Kurdan dîhesîyan û gelek navçên Kurdistanê nedîxwestin dî bîn nîrê Hukûmeta Rîza Şax de bînin, serîhildan. Lêbelê jî ber nubuna yekîti, bername û serdestiya nîzama eşîretîyê, jî wan serîhildanan tu yek jî bî ser neketin.

BIZAVÊN SERÎHILDANÊN KURDAN

Şoreşa mezîn sosyalist a Oktobêrê lî Rûsya a sala 1917 a rejîma sermayedari-derebegî roxand û lî gora armanc, naverok û grîngîya xwe karek lî ser rewşa berewpêşveçûna cihanê kir, ku qet tu welat û netewe dî derveyî tesîra vê bûyera mezîn de nema.

Dî salên Şerê Cihanê vê Yekem de, beşê mezîn ên Kurdistanê bûbûn warên bîmpêkîrîna eskerên dagîrkerên Tirk, Rûs û Îngîlîzan. Gelê Kurd dî netîca şerê emperyalîstan de jî ber kuştin, xela û birçibûnê hatibû derbeder kirin. Kurd bê daxwaz û raya xwe, jî bo qazanca dagîrkeran dî bûn goş-tê devê topan û tê de diçûn. Lî ser serkevtîna şoreşa mezîna sosyalist a Oktobêrê, eskerên dewletê dagîrker jî Kurdistanê kişîyan. Hukûmeta nuh ya Sovyetî, peymanên mêtîngehkar ên hukûmeta berî xwe veçîrand û jî holê rakir. Rewşek nuh jî bo Kurdan hate pêş, ku jî bo xelasbûna jî bîn destê zîlm û zordariya eskerên Tirk, Rus û Îngîlîzan, jî bo, pişt-rastkîrîna xwe ya rîzgari û serbestî jî Şoreşa Sosyalist a Oktobêrê îlham wergîrin.

Dî bîn tesîra Şoreşa Oktobêrê de lî Reşt û Gelan tevgera "Cengel" (Daxîstan) dest pê kir û Komara Sosyalist hat damezirandin. Dî navçên Kurdistanê yê cûre cûre de jî Kurdan dî rîza rîzgari-serxwebûnî de dest bî xebata xwe kirin.

Dî meha kanûna paşî ya sala 1920 a de lî navça Şerwan û Qoçan hejar û feqîrên Kurdan dî bîn seroktîya Xudo (şîvanek pêşketî) de derebegên Kurdan diji xan û derebegên Zehferanlo serî hildan. Dan û sitendîna xanedanên Zehferanlo lî gel Îngîlîzan hebû. Serîhildana Kurdan çend meh hat domandin. Hêzên dewletê bî yarmetîya çekdarên derebegan dî meha Îlona wê salê de, bî awakî zehmet dîkaribûn serîhildana zehmetkêşên Kurdan bîdî tefandin." (6)

Ji sala pişti Şoreşa Oktobrê û heta sala 1937'an, di Kurdistanê Îranê de hinek serihildanên gelê Kurd ên dirêj berfireh, an jî li ser warek teng pek hatin, ku bi hezaran kes tê de beşdar bûn, lêbelê ew hemû serihildan bi xwîn û kuştinê hatin şikandin.

Dî sala 1920 an de Sîmail Axayê Sîmko li navça Salmas û Urmîyê li dîjî dewletê serî hilda. "Sîmail Axayê Sîmko jî ber şexsiveta xwe va girîng û xurt ve bê rehmi, dî nav eşîretên Kurdan de bu hêzekî yekem jî Sero dî Navça Xoyê heta Seqîz û Bane xîst bin destê xwe. Sîmail Axayê bi tevayî behsa serbixweyî dîkîr û dixwest welatekî serbixwe yê Kurd, ku hemû Kurdên Azerbeycana Rojava bigrê nava xwe dabimezrine." (7)

Tevgera Sîmko, dî navçên dîn ên Kurdistanê de jî belav bû û eşîrên Kurdan li der û dora Sîmail Axayê kom dibûn. Rojname Kurd wek organa tevgera Sîmail Axayê, dî bin berpirsiyariya zana û welatparêz Mele Mehemedê Turcanizade de li Urmîyê, bi zimanê Kurdî û Farisî dihat weşandin. Dî sala 1922'an de, Sîmko, jî bo nehîştina hêzên dewletê dî welatê de, bi ber Sîndos û Mahabad ve ber bi pêş ve diçe û piştî berdest kirina Qerepapaxan, (eşîretek Eceman e dî navça Nexede de -N.M.) li Mahabad hêzên hukûmetê yê Major Melîkzade jî holê radike. Piştî kuştina hêzên Melîkzade, Hukûmeta Teheranê dî bin seroktiya heramzadeyek Kurd Xalo Qurban de 4 hezar esker dîşîne ser Sîmko. Li gundê Îndeqaş nêzîkî Mahabadê Xalo Qurban tê kuştin û eskerên wî yê jî kuştinê xelas dibin jî bela wela dibin.

"Dî vê navê re Sîmko serxweşê serkevtina xwe bû. Kuştina Serdar Erşet û Xalo Qurban û şikandina ordiya dewletê li Tesoç û Mahabad, bê hesab Sîmko pozbîlind kir. Navçên Azerbeycanê bi carek ketibûn bin destê wî. Şûn û rewşa xwe hin xurtîr dîkîr. Dixwest daxwaza xwe ya diroki bi cih bine. Bi van kirînan fermanrawetîya xwe ya mutlaq nêzîk dîdît. Hejmara çekdarên wî nayên zanîn. Belê eva han hatiye zanîn ku hukmê wî dî temamê Azerbeycana Kurdistanê de rûniştîye û meşîyaye. Piraniya serokên êl û eşîretên Kurdan dî bin fermana wî de bûn." (8)

Gotmên peywendîya serihildana Sîmko li gel Îngîlîzan û dîtina wî li gel Şêx Mehmûd, hewceyî lêkolînek hin ber-

firehtir e û mijara vê kurte behs lêkolîne nîne. "Serihildana Sîmail Axê Sîmko, yekemîn têkoşîna Kurdên Îranê bû ji bo bîdestxistina serxwebûnê ." (9)

Serihildana Sîmail Axa, ji ber nebûna bernameyek siyasi û xurtbûna peywendiyên eşîretî û derebegî, zîlm, zor û talankirina xelkê, nedikarî dirêj bijî. Dî sala 1930 an de, bî fêl û fêlbazîya Eceman bawerîya Sîmail Axa bî derewan hat û li bajarê Şîno bî destê Eceman hat kuştin.

Sala 1923 an, Rîza Şah eskerên xwe şand ser Loran û piştî tefandina serihildana Loran, mal û xezanên wan bî aliyê navçaya Xoresan de hatin surgûn kirin. Kovara Xandîniha ya çapa Teheranê li ser serihildana Loran weha nivîsibû : "Ser-esker Emîr Ehmed Axa Xan kîr berpirsiyarê kuştin û birîna Loran. Piştî şikandina serihildanê, çarsed kesên ji risîpi û serokên Loran girt. Wan dixistîna rêzê û bî şûran li serê wan dixistîna. Piştî re bîzotên agir datanîn ser birînen wan û bî serek eskeran re dîketîna mîqersiyê (şert dîgirtin) , ku da dê kî zêdetir xwe hilavêje."

Dî salên 1927-29 an de, dî Kurdistan de carek dîna Loriyan serî hildan. " Daxwaza wan ew bû, ku hukûmeta eskerî rakin û serxwebûna eşîretî wan bî resmî bê naskirin, dest ji çek berhevkirina giştî bê berdan, xerc û bac bîna kêmkirin, girtîna eskeriyê bê sekinandin û bî taybetî egal, kînc û bergên wan ên millî serbest bin. Ew diji poşî, cîl û bergên Avrûpiyan bu. Rîza Şah jî bo şikandîna û ji holê rakirina Loriyan, firoke, çek û eskerek gelek zêde da anîn. Dîjitiya nevbera wan eşîretan dî dawiyê de bû sebebê şikandîna serihildanê." (10)

Dî sala 1926 an de, li navçên xwarê yên Kurdistanê, Kurdan diji hukûmeta merkezi serî hildan. Serdar Reşîd dî navçaya Rewanser de hêzên dewletê jî çek kîr. Piştî re eşîretên Hewreman û Merîwan dî bin serokatîya Mahmûd Xanê Kanîsanî û Mahmûd Xanê Dîzî û Cafersanî Hewramî serî hildan. Piştî van li Bane, Saqîz, Serdeşt, Gewrîk, Sosnî, Pîşderî û Mîlkarî Kurdan serî hildan û hêzên dewletê jî çek kîrîn. Serihildaran bajarê Serdeşt girtin û ciyê idara dewletê şewitandin." (11)

Salên 1930-31 an , Kurdên Celaliyan dî navçaya Mako de dî bin serokatîya Ferzende de diji Hukûmeta Pehlewî serî

hıldan. Dewleta Iranê dı bın femandariya Serheng Nexçe-
wan de 6 hezar esker bı 1200 heramzadeyê Kurd ve şand
ser Celaliyan. Dı dawiya meha Banemerî a (ev meha bı
roja yekê Nevrozê dest pê dıke, yanî dı 21 ê Adarê dest pê
dıke- wergêr) 1931 an de, Kurdan êrişek bırın ser hêzên
dewletê, nêziki 700 kesan jı wan kuştın û bîrindar kırin.
Hejmara Kurdan dı wi şeri de nêzikê 1000 kesan bû. 700
-800 kes jı Kurdên Celaliyan û Heyderiyan û 300 kes jı jı
Kurdên ku dı Tırkiyê de djiyan lı gel wan beşdar bûn. Jı
bo jı hole rakırına hevkariya Kurdan, guftûgoyen hukûmeta
Îran û Tırkiyê çêbû ku Irak ji tê de beşdar bû." (12)

Dı navbera her du şerê cihanê de, ku hukûmeta İranê
Kurdan bı çek bêdeng kı, eva han neticek gelek nebaş
çêkır. Hinek eşîretên Kurdan bı tevayî jı holê hatın rakı-
rın. 10 hezar kes jı eşîra Celaliyan ku dı sînorê İran, Tırkiyê
û Sovyet de djiyan bı ber merkeza İran de hatın surgûn kı-
rın, sala 1941 an , tenê jı wan çen sed kes vegeriyan we-
latê xwe.

"General Ehmed Axa Xan jı ber seribırına Loriyan bı
navê 'Qesabe Loristan' dıhat bı nav kırin. Her bı vî awa-
yî vê yekê bı serê eşîra Gêlbaxiyan de jı anin. Ewan sur-
gûnê navçên Hemedan û Îsfahan kırin û dı ciyên wan de
Tırkan anin bı ci kırin. Vê surgûn kırina han bû sebebê
wê ku Gulbaxi bı çiya kevın û dji dewletê şer bıkin." (13)

Em lı ser bızav û serihıldana Kurdan, lı gora hinek nı-
visar, diroknivis û siyasiyên nû yên Kurdan na sekının.
Ku dibêjin guya ev bızav û serihıldanên han xwedan ber-
namên ê armanca wan a siyasi ronî nebiye û serokatiya wan
eşîret û derebegan kıriye, jı ber vê jı serihıldanên siyasi,
netewî û welatparêz nın.

Tırsa ev cûre nıviskarên han ewe ku nasyonalist neyên za-
nin, jı ber vê yekê jı çavên xwe jı ya han re dıgırın, ku van seri-
hıldanên han berê hemû tıştan dji desthilatên diktatori yên
biyani bûn. Her tıştek jı nebe, xwestine ku navçên Kurdistana
nê dı bın desthilata wan bı xwe de be. Nexwestine biyani
dı ser serê wan de hakımıyê bıkin. Jı bo ku weha bû nişanek
neteweyetiyê pê ve diyar e. Lê ger ku bêjin nehiştina desthi-
lat û sistema derebegi mımkünê hengaveki xerab nebe, lê-
belê, ew hukûmetên van serihıldanan jı holê rakırine, ne hu-

kûmetên mulî, demokrat û pêşkevtîxwaz bûne, Jî ber ku hukûmetên destikên Îngilîz û kevnepêrest, dîktator û bê qanûn bûn, Rîza Xan bî xwe xwedanê mezintîrîn mîlîk û derebegê Îran bû. Hukûmeta wî ya şowenîst û mijadpêrest helandîna gelê Kurd kirîye.

Jî ber ku wîhaye, lî gora bîr û bawerîya min, serihildanên dijî hukûmeta Pehlewî, her çî jî bîbîn jî wê pêşkevîtîr bûn. Serihildanên netewa bîndest bûn û xalek welatparezîyê bî wan ve diyar bû. Rejîma Rîza Şah jî xeyrî Farîsan qet netewekî dîn dî Îran de bî awakî resmî qebûl nekirîye.

Zîman, edeb û kultura Kurdî qedexeyê kiribû. Lî ser deriyên dewletê hatibûn nivîsandîn; "derveyî zîmanê Farîsî axaftîn qedexeyê ye". Hetta zarokên Kurdan dî dibistanê de û dî bêhnvedana navbera dersan de jî nedikarin bî Kurdî bixavî. Bî nivîsandîn, bî teblihat û bî zorê, jî bo Farîskirîna Kurdan hewil dîhat dan.

"Siyaseta karbidestên Farîsan lî ser netewên kêmayetî (eqaliyet -wergêr) yê dîn û Hukûmeta nasyonalist a Farîs a bî seroktîya derebeg û burjuvazîyê Farîs lî ser navçên danîştîrînan gelên dîn ên Îran hakim bûn. Dî wexta Hukûmeta Rîza Şah de, ne ku her tenê tevgerên gundîyan beşdarên serihildanên eşayîrî jî digirtin, bîr û bawerîya azadîxwazan bî tundi serkut dikirin." (14)

Dî sala 1928 an de, cîl û bergên netewî hatin qedexeyê kirin. Lî gora fermana Pehlewî, hewce bû gel çakêt û pantorên Avrûpayî û kumê Fransî lî xwe bîkîrîna. Lî Mahabad dijî vê fermanê, ku şûnewarê mulî nedihîşt, xwenîşandan hatin saz kirin û nêzîkî 500 kes lî ser vê bûyerê hatin girtin. Qedexeyê kirîna cîl û bergên Kurdî, ku xal û nîşanên neteweyetî bun bêzari û nerîzayîya gel xurt kir û herikand. Bû cîyê behs û lêkolînên mîrovên Kurd ê dînî.

Mele Xelîlê Goromer lî navçaya Mangoran, ku zanayek bî nav û deng, mîrovek xwedî hurmet û prestîj bû, lî dijî fermana poşî, çakêt û pantor û danîna ser şewqê Fransî rabû. Mele Xelîl dîzani, ku nehiştîna cîl û bergên Kurdî, jî holê rakirîna şûnewarê neteweyî ye. Dîdît ku ku jendîrmên har û qazaxî birçî, bî heceta (bahana) wergirtîna cîlên Fransîzan diketin nav gel û xelkê talan dikirin. Ewan dîdîtî ku jî bo brêvebirîna vê qanûnê, navrana şalên hezaran Kurdan

birin û bê ihtiramiyê lı gel dıkrın, peç û mêzeran dışewı-
tandın, kum û kefiyên melan dıqelaştın, gırami û hurmetek
jı bo şûnewarê Kurd nedihuştın.

Lı ber çavgirtına hal û mercê wê dema Kurdistan û kêmbûna huşyariya netewayeti, kêmbûna xwendewariya gel; Mele Xelil nedikari bı navê serihuldana millî û Kurdayeti bangi gel bıke. Mijara dinî jı bo vê mesele anibû holê û sewqe danina serê xwe bı kufri dıda diyar kırım û tedi-
gehand ku çı kesên şewqê Frensi bıde serê xwe dıbe ka-
fır. Dozê jı gel dıkr, ku teslimi vê fermane nebın û diji hukûmetê serihuldın. Lı gel melayên navça Mukriyan pey-
wendî dani û dozê jı eşîretên Kurdan kır, ku pıştı wi big-
rın û diji fermana hukûmetê bısekımın. Melayên navça Muk-
riyan her çend pıraniya wan lı gel fetwa Mele Xelil jı bûn,
lêbelê, lı gora parastına xesleta (huy, tabiat- wergêr) xwe
û edet kırına teslimiyet û şukrana bı qeza û qedera xwe,
jı derveyi Hacı Bayizaxayê Elxanizade pê ve kesek jı melan
ber bı dengê mele ve (mebest mele Xelil e-wergêr) neçû.

Serek eşîret û derebegên Kurd jı ber dijiti û beganeperesti (yabancılar tapma-n.m.) ya xwe, jı derveyi eşîreta Mangor
û beşek jı jı Gewrikan, ne ku her tenê ber bı banga Mele Xe-
lil ve neçûn, lı gel Eceman û eskeran kom bûn û diji Mele
Xelil derketın. Hukûmeta Tehranê eskerek gelek zêde dı bin
serokatıya Sertip Muzaffer Dewle de anı ser Mangoran.
Serokeşîretên beganeperestên Debokri û Mameş, alikariyê
dan eskerên Eceman û pıştı heşt mehên dın serihuldana Mele
Xelil hat şikandın. Mele Xelil lı gel hınê Mangoran derbazi
Kurdıstana İraqê bû û pıştı du salên dın Hukûmeta Tehra-
nê dılxweşi dayê û cardın vegeriya. Vê carê ket xıyanetek
mezın (mebest Mele Xelil e- N.M.), ku diji Komara Kurdis-
tan sekını û hetta fetwa idama Pêşewa Qazi Muhammed im-
za kır.

Pıştı şikestına serihuldana Mele Xelil, Hukûmeta Rıza
Şah, ne her tenê cıl û bergên Kurdan qedexa kır û vi şûne-
warê netewi jı holê rakır; her wiha hakımıyeta hêzên eskeri
(cendürme) yê nı tıyaki jı lı ser çarenıvisa gelê Kurd da tesis
kırım.

REWŞA ABORÎ Û CIVAKÎ YA KURDISTANÊ

Pışti kuştina Îsmail "Sımko" û jî holê rakırına serihûldana Kurdîsna xwarê (nıvıskar bı vi awayi bı nav kırıye û mebest jî vê gotinê Kurdîstana Başûr (Iraqê) ye) û şikandına tevgera Mele Xelîl, Hukûmeta Rıza Şah dî warê eskerî de desthilata xwe lî ser Kurdistan ci bı ci kır. Çekên dî Kurdistanê de heyî berhev kır. Ew serekeşîret û derebegên ku nêçîrê jî bo Hukûmeta Pehlewî kırıbûn û bıbûne berdesk û berçov, ew jî ber destê jendırman û serbazên eskerên dewletê bêmecal ketıbûn. Serekesker û jendirmên navçên Kurdistanê, lî Tehran jî fermandarên mezin icare dıgirtın û bertılên mezin dıdan ku lî Kurdistan jî bo wan kar bê dayin. Ewan jî lî Kurdistan dest davêtın talan û şelandinê û çendın car zêdetır jî Kurdên feqir û bındest dıstandın.

Zana û nıvıskarên bı nav û deng ê Kurd Mamoste Hesên Qızılci dî "Pêkeninên Geda" (Pekeninên Parsekan) dî "Çirokê Qur'an Xwendın Le Ciyatî Pareyî Bertıl da" (Dî Şûna Perên Bertılê de Xwendına Çirokên Qur'anê) de gelek bı awakî xweş rewşa jendirmên Pehlewî ronî kırıye. (15) Jendırme bı bahana bıciyanina fermana guherina cıl û berg bı bahana çek sıtendın û bırina mırovan jî bo eskeriyê, bı nav Kurdistan ketıbûn û jiyan lî xelkê tal kırıbûn. Jî qewlê Hacı Siyah " agireki wılo bera mal, can û namusa xelkê dabûn, ku kafırek lî mısıلمانeki nake." (16)

Jî bo karek bıçûk an gazınêk bê tûne, 5-6 jendırme sıwar dıbûn, heftek lî gundan dıgeriyan û lî ser pışt û zıkê xelkê wek hovan dıxwarın û pêpez dıkırin. Bı bahana gerina kel û pelên qaçax, lî malên xelkê dıgeriyan û iftira lî xelkê dıkırin, (bı Ecemî iftira kelimek bı nav û deng e) wısa lê hatıbû wextê jendırme dıhatın, dıvê xelkê xwe dî nav gundê

xwe de veşartana an ji hewcebû bî lez pere kombikirina û bîdana wan û nehêlana lî gund peya bîn. Lî gundê Ceran dî muntîqa Piranan de jerdîrme hatine nava gund. Xelkê komkirine û hespê xwe dane meriveki ku bigre. Hesp rane-westiyaye û meriv bî zmanê kulani gotiye: "Segbab jî bo çî tu nasekîni?" Jendîrme ku hinek jî zmanê iftirayî bî Kurdi fam dîkir, lî meriv vedigere digre û dibêje: "ha ... tu jî hespê Şah re xebera dibêji?" Hewceye tu bîçî Xanê. Te xeberan jî hespê Şah re gotiye, loma jî jî dewletê re daye." Dev jê bernadîn heta lî ser tikaya bavê wî, ku Tîrkî û Farisî dîzani, jendîrman bî pênc tumanan razî dîkî ku meriv nebîn Xanê.

Jî bo rewşa han jî rastiyê dîr nekeve, ku ez dîkarim bêjîm lî sertanserî Kurdistanê Şêx Celalê Tahîrî lî navça Sindos, tenê kesek xwedan mîlk bû, ku ne her tenê dijîtiya jerdîrman dîkir, lê belko rê nedîda jerdîrman bîçîne gundê wî jî, ger karek wan hebûya jî dîr ve bangî muxtar dîkîrîn û vedîgerîyan. (Bîrê; Cîlîda Yekem Bîranînê Mîr-Nîvîskar)

Dî hêla aborî de, Kurdistanî Îranê dî rewşek paşvemayî û feqîrtiyê de hatibû hiştî. Derveyî petrola Kîrmaşan, lî seranserî Kurdistanê yek fabîrike û kargahek pişesazî û bîngehek berhem anînê nedîhat dîtin. Gundîyên Kurdistanê dî bî du cûrê zîlm û kedxwuriyê de, jîyanek gelek tahl û dijwar dibûhartî. Jî ber sistema netewayetî, zor û zordestîya jendîrman dî mîlekî de, zîbare (karkîrîna bê bedel, belaş -N.M.) bac û xeraca derebeg û xwedan mîlkan, faîz û selam xwaran jî dî mîlê dîn de nefes lî jar û feqîrên cotkarên gundî hatibû bîrîn.

Ev derebeg û xwedan mîlk ên tîrsonek û bêganeperest ku dî bî destê jendîrme û memûrên hukûmetê de sitûxwar, bêdesthilat û bêçare bûn, lî ser gundî û re'îyayên gundî har û bêperwa û "axa" bûn.

Cotkarên Kurd, jî derveyi para malîkanê jî kîşt û kalan (ziraat), ku li gora bîcîanîna sêra navçên Kurdistan (dehan dîdu, sîsîyan yek an jî nîvekar) dîhat qebûl kîrîn hewce bû, serane, bac, xerac û faiz jî bîde axa. Ku evên han li ser hatibûn tespît kîrîn...

"Serane an zîbare, mîrîşk, hêk, pez, hûrî, paletî, ka, pîroz kîrîna cejnan, hediye, muxtarî, kehya, sergîn, benda avê û tîştên ditir."

Serane an zîbare : Eva bû; hemû re'îyayê gundî hewce bû salê çend roj bi zîbare, bê heq jî bo axa kar bike. Hinek jî gundîyan rojên zîbarê di şûnê de pere didan, jî wê re digotin serane. Dîbêjî li gundê Kerê Zeyigîlî nêzîkî Bukan, 13 axa û 12 re'îyet dîjîyan. Yekek jî axan bûbû karkîrê re'îyetek xwe û bi heq jî wî re kar dîkîr. Lêbelê di mehê de çend roj nedîçû kar. Kabîrayê cotkar jê re gotîye jî bo çî tu nayî kar, karê min sekîniye?

Ê dîn dîbêje :

—Van rojan ez jî ber rojên zîbarê hesab dîkîm. Ez nayê kar di şûna rojên zîbarê de.

Mîrîşk : Hemû malên gundîyan hewce bûn, ku di salê de çend mîrîşk bîdana axa.

Hek : Hemû malên gundîyan hewce bûn di salê de çend hêkan bîdana mala axa.

Pez : Ew malên xwedan pezên zêde bûn, hewce bûn di salê de çend heywanên goşt bîdîne axa. Di hinek navçan de jê re dîhat gotin "goştî". An jî dîviya jî sed miyan miyekê zekat bîdana axa. Di hinek navçan de jî çîl serî pez yek dîhat sîtendin. Di hinek navçên din de jî, li hev dîhat kîrîn û çend heywan jî axa re dîhat dan, jî dana bi vi awayî re "mexte" (hunde dîdîm) dîhat gotin.

Hûrî : Hemû malên xwedan pez hewce bûn salê çend hû-

riya bîdana axa. Hewce bû keçên gundiyan vê huriya han bişûştana û şeh bîkîrana. Pîşt re lî ser malan dîhat parve-kîrîn ku bîrêsin. Jî vê re jî "teşiyane" dîhat gotin.

Paleti (Dasane) : Dî hûnek navçên Kurdistanê de, cotkar çend palên wî yê giya çîniyê hebûna, hewce bû serê palê hûnek pere bîdana axa.

Ka (Kayane) : Hemû malên cotkaran hewce bû çend têr (dî hûnek ciyan de pîvana kayê bî telîs an jî bî palasan tê kîrîn- N.M.) ka, an çend gurz giya û yan jî erebek ka bîdana mala axa.

Sergin (Tepelane) : Hemû malên cotkaran hewce bûn salê hejmarek sergin bîdana mala axa. Jî bîlî vê, hemû malên gundiyan, her sal hewce bû çend bar dar û an goni lî gora edetê navçê, şewat jî bo mala axa bîaniya. Lî Şehriwêran û Sindos mîlê Dêbukriyan hemû malên cotkaran hewce bû biçîne heta nêzîkî Şuşewan mîlê Eceman jî Payîn, erebek dar jî bo diwanxana axa bînin. Eva han riya du şev û du rojan bû. Gelek caran dî vê riya dur de merivên feqîr, jî cot û karên xwe dîbûn û pê de dîçûn. Hûnek axayên Debukriyan vê yekê du caran bî wan dîdan kîrîn.

Bendên avê (Bendewan) : Hemû malên gundiyan hewce bûn jî bo sê mehan mîroveki bîdîda axa. Derveji vê, ku biharan dest bî bend û paqîj kîrîna coyan dîhat kîrîn, hewce bû xaniyên axa bî sîwax kîrîn, herî bî wan dîhat çekîrîn û xaniyan bî wan dîdan dirûst kîrîn û.h.w...

Ev karên han bî taybetî lî Çemê Mecitxan, Şehriwêran, Şamat û Sindos edet bûn.

Çûna cejnê (Cejnane) : Hemû cejnan hewce bû danîştîwanên gund biçîn ba axa. Jî devê, hesp, gayê cot, kavîr, beran û nêriyan bigre heta mîrîşk, hêk û şekîrê çayê jî bo axa dîbirin. Ger axa jî seferek dîr jî hatibûya, hewce bû bî vî

awayi biçûna seritêdana wi.

Pêşkêş : Ger lı gundeki, qizeki mêr kırıbaya an ji kurek zewicibaya, hewce bû hediyeke hatibûna pêşkêş kırım jı bo axa. Bahayê pêşkêşê lı gora rewşa kesa dızewıcı bû. Jı hesp, gayê cot û beranan bıgre heta perên neqit dıçû. Derveyi tıştên jı bo axa dıhatın pêşkêş kırım, hewce bû loqmeyek ji hatibûya avêtın pêşiya muxtar, kehya û ew ji bıhatına razi kırım. Lê, ger qızık xweşik bûna, axa rê nedıda ku bı xelkê gundiyeke dın re bızewice.

Muxtari, an kehyati (Kuxayane, gızirane) : Heq û huqûqê muxtar û kehya dı sıtoyê gundiye feqır de bû. Axa kehya dıbjart ber bı pêsir û delingê xelkê ve berdıda û heqê wi ji jı xelkê distand.

Mal bırım - ci guhertın : Cotkar û gundiye Kurdistanê jı ber zılm û zora derebeg û jiyana nediti, çıqas dıçû naçar dıbûn û jı gundeki bar dıkırın gundeki dın. Ger cotkar malek dewlemend bûya, axa bahane lê dıgirt û heta bertıl û şêrini jê nestenda nedıuşt mala xwe bıbe. Ger, ku biçûya nav eşırek dın, wê çaxi eva han mırına wi bû. Hezar bela bı ser de dıani, malê wi jê distend û pıştı hezar belan xelas dıbû.

Lı beşeki Gewrkayetiye, heta van dawiyên han ji gundi bı zewıyan ve hatibûn grêdan û nedıkarın bar bıkın

Dı hınek navçên Kurdistanê de rewşa derebegan wısa bu-
bû, ku jı bırçınan nan deyn dıkırın. Lê derebeg bûn. Dı payız de şır jı malan distendın û dı tenekan de hêvin dıkırın û bez dıhelandın lı ser dıkırın da ku zıvıstanê bıbın xwe-
di mast!

Tutın û sılk dı Kurdistan de lı gora parvekırına axa û gun-
dıyan : Sılk û tutın lı gel axa nivekari bû. Lêbelê, qet cotka-
reki ji nedızani buhayê tutın û sıłkan bıçıye. Nedızani heq

û berê zehmet û astenga salek wi, jn û zarokên wi çiqas e
 û çiqas para wi dîkeve. Dîviya destê xwe lî ber axa veke, a-
 xa lî gora mirovatiya xwe (ku qet mirovati lî gel tunebû)
 çiqas dayê şukr bike û dengê xwe neke. Nedîkaribû bîpîrse
 perên tutina wi çiqas bûye. Dewlet axa nas dîkîr û hesab lî
 gel wi dîkîr. Gelek caran weha jî çêbûye; merivê cotkar û
 tutînevan çûye bajêr perê tutînê bistine, wextê axa hesab
 lî gel kîriye tîşteke jê re nemaye. Meriv, jî tîrsa dîkandarê
 bajêr û deynê xwe rê guhertiye û dî kolanan de derbaz bû-
 ye, da kes pê nehese, bî awakî sar û destvala çûye nav mal
 û zarokên xwe.

Gelek caran weha jî bûye; lî ser benderan kesên cotkar,
 piştî para axa, berdewan, serkaran, muxtar, mela, şivan, ga-
 van û deynê faîzxweran tîşteke jê re nemaye û gav bî gav bî
 destvalayî ber bî mala xwe de çûye. (Bîrê; Cîkê Yekem
 ê Biranînên Mî)

Feqîr û hejarên Kurd, jî ber bîkari û tuneziyê dîçûn mî-
 lê Eceman û Çoxrî Urmiyê bî karkeriyê heqê nan jî xwe re
 peyda dîkîr. An jî yê kerek wi hebûya dîçû jî Ecemistan
 mewij û dîmîs dîanî û bî genim dîguherî û nanê tîsî jî bo za-
 rokên xwe peyde dîkîr.

Ez jî Urmiyê peyati dîhatim Sîndos. Lî gelîyê Samortê
 lî gundê Delo gelek zêde westiya bûm û jî bîrçîna hîşê mî
 nema bû, lî ser kaniyekê mîrovekî mîj dîkîr. Mî sîlavê lê
 kîr û pişt re mî gotê : Tu dîbêjî malek heye ku ez bîçim
 pariyek nan bîxwîm?

—Hey mala te xerab nebe. Lî Kurdistanê, tu çawa pîrsê
 wîha dîkî? Fermo em bîçin mala bîraye te. Em çûn mala
 meriv. Xaniyê mezî, jî bîlî yek-du hesîr pê ve qet tîşteke
 tê de tûnebû. Nan û dew anî. Mî jê pîrsî; lî mî bîbore lê
 hûn çawa dîjî û çiyê we heye?

—Xwediyê malê mirovek qissexweş û bî zewq bû. Bersiva min da û got : "Rûyê min jî te şerm e, bereket dî goniye min de ye, nok û taqe kerek min pê ve tiştê min nine. Havinan dîçim lî Dîzê û jî Samortê fêki (meyve) qerz dîkîm, dîbîm van gundan û bî dexlî vedîguhêrîm. Dî her çûnek xwe de nanê xwe yê salekê peyde dîkîm.

Kurdîstan dî rewşek wîha de dîjiya. Jî sedî notpencê xelkê nexwendî bû. Riya çûna zarokên Kurd a dîbîstanê tune bû. Yê bajaran ku karîbûn zarokên xwe bîşînin dîbîstanê, hewce bû Farsî bîda xwendî. Derebeg û serekeşîretên Kurdan jî xwendî û zanîne dîsîlkîyan. Zarokên xwe danetanî ber xwendîne. Heta vê gotîna han a vala, dî dîwanxanên axan de dîhat gotî : "Nabe ku kurê axa bîxwîne jî ber ku hîz dîbe."

Her çîqas Hukûmeta Rîza Şah dî rîya jendîrme û sistema eşayîrî, esker û qanûnên cûr becûr de desthilata xwe cî bî cî kîrîbû, bî hemû awayî bir û bawerîya azadîxwazî xenîqandîbû û bîhin lî xelkê çîkandîbû, lêbelê, cardî jî jî ber bêzarî, acîz bûn û serîhîkdana xelkê dîlê wê rehet nebû. Sala 1935 an, qanûna dîyarkîrîna muxtarîyê dani. Lî gora vê qanûnê, hewce bû dî hemû gundan de muxtarî hebûya. Muxtarê jî alîyê xwedan mîlk de dîhat dîyar kîrî û lî ba îdara dewletê nûnerê xwedan mîlk bû. Lêbelê, heq û huqûqê wî lî ser sîtû û mîlê xelkê bû. Muxtar, berpîrsîyarê qanûnê û parastîgerê avahîyan bû. Dî vê rîyê de bî xêra muxtarîyê hukûmetê gundan dîxîst bî çavderî û qontrola xwe. Muxtar dîvîya ku jî hatî û çûna xelkê haydar bûya û lî ser gund çavdêrî bîkîra, her mehê rapora kar û barê gund bîdana jendîrmê navçê. Muxtarî bûbû barekî dîn lî ser kedkaran û wî jî her xelkê dîşêland û bûbû şîrîkekî baş ê jerdîrme.

ACIZÎ Û BÊZARÎYA XELKÊ JI REJIMA PEHLEWÎ

D1 wextekê de serekeşîret û derebegên Kurd lı hemberî dar û dezga Hukûmeta Rıza Şah şerpeze bûbûn û serên xwe jê re tewandibûn, komên xelkê, zehmetkêşên bajêr û gundan, b1 metelok, d1 riyên fetilandi de, d1 sitiranên bın diwar, mızgevt, kani û ser avan de, bêzari û dijitiya xwe j1 rejima Rıza Şah eşkera dıkrın. Navên jendırman danibûn "quleşin" , "mırışkxwar", "tıryaki" û.h.w.

- Reza keçeliş bote Şa
- Le pineçitiyewe pêgeywe
- Koneqazax, pêlawi le pê da ne bû
- Ecem qet deselati nebê
- Desti Smail axa yan le ser be ziyad be *

Şair û sitiranbêjên Kurdistan, b1 sitiran û kılaman nıfır lı Rıza Şah dıkrın û bêzariyên xwe dıdomandın.

"Ya xwa Reza Şa cût kurit murê — Qet bûwe icbari le Kurdi bıkreş

Ya xwa Reza Şa textit wergerê — Serbazi Kurdi deba bo şeri

Kurım gewre kird be qendi şari — Resa Şa birdi le bo icbari." **

-
- * — Rızayê keçel ji buye Şah
 - J1 pineçitiye gihaştıye
 - Kevneqazax, pêlav ji d1 lıng de tunebû
 - Hukum nekeve destê Ecem!
 - Deste Smail Axa j1 ser wan kem nebe
 - ** — "Maşale cot kurên Rıza Şah bımrın — B1 vi hawi zordesti lı Kurdan dıke.
 - Maşale textê Rıza Şah wergere — Serbaz Kurdan

Dî Mukriyan de lî ser nîfîr, dua û bêzariya jî rejîma Pehlewi hewayek dîr dakete holê û lî ser dev û zmanan belav dîbû :

Hel negri wey hel negri, hel negri le Pehlewi
Ya xwa textîr wergerê bîlîndîr le bîn newê
Hel negri wey hel negri, hel negri lew paşaye
Rebî textîr wergere bo xatîrî em Xudaye
Hel negri wey hel negri le Pehlewi zulmî zor
Rebî hewî kurî mîrî bo xatîrî Ehmedî Kor *

Hinek şair û zanayên navçeya Mukriyan jî bî helbestên hêja doza Kurdayetî û welatpareziyê ronî dikirin û giyanê (ruhê) netewayetî yê xelkê han didan. Zêdetirîn, van helbestên han jî hucrên feqiyan belav dîbûn. Helbestên "Kurdîne" yên helbestvanê zana û welatparezê bî nav û deng Ebul Hesenê Seyfî Qazî dî wê wextê de karê kûriye lî ser giyanê xelk, heta nîha jî her gîrîng e û hewce ye ku em dersan jê bigîrîn :

Kurdîne ta key ême le şaran misalî dêw
Dêna û deçîn û bo me nebê qet xudan û xêw
Xelkî hemû le bax û le şaran e kêyfxoş
Êmeş bîlaw bê sere mawîn le deşt u kêw

dîbîn şer.

Mîrî lawê xwe bî şekîrê bajêr mezîrî kîr — Rîza Şah
gîrî bî zorê bîr.

- * (Xwedêwo) Je'r nehêlî je'r nehêlî, jî Pehlewi re nehêlî
Maşale textê te wergere lî bîn te bîlîn nebe
(Xwedewo) Je'r nehêlî,,, jî vî paşayî re nehêlî
Rebî textê te wergere, jî bo xatîrê vî Xudayî
(Xwedêwo) Jî zîlm û zora Pehlewi re nehêlî
Rebî heft kurê wî bîrîrî jî bo xatîrê Ehmede Kor.

Bo asman deroy n le behra deken sefer
 Her arz e niştigahi me sen'at e werd û şêw
 Reyi wane kehkeşan û reyi eme berdelan
 Cêy wane text û bext û cey ême berd û çew
 Reş male mal û keş û penire met'ai me
 Qesr û serayi xelki di ye pîr lî zêr u zêw
 La hekdîraw û cegbîraw û firêdîraw
 Bê swên û bê nişan û perîşan in û peşêw
 Fikrî le halî xo ken û bîgrî n be halî xo
 Her bêserîw edawetî xotane dête xotane
 Çûn dijmunî n degel yek û nîtan e yekîtî
 Ratan deden be carî le hewrazî bo nişîw
 Jêrdestî û ita'etî bêgane ta bî key
 Şerm e lebo me hinde bîjî n bê nişan û nêw
 Mexmûnî her ma'amele mehkûmî her kesêk
 Şahan be mehwi ême debestî n grêw grêw (1)
 Gurdanî Kurdekan be xwa rojî himmet e
 Dest deyne xenceran û piyawane bêyne nêw
 Her kes ke pîr tewawî heqî babî xoy newê
 Ew bêbeş e le Kurdî, derîken neyate nêw
 Bo çî man e mal û ser ke le ser serwerî neçê?
 Kurd nabî qet bîrîsî lezîndan û dar û çew
 Pê helgîrî n bîgeynê ke şer bo me şayî ye
 Destêk grî n dereng e cehêlane bîçne nêw
 Ew jî nî bew zelâlête bo çî e çaweken
 Bîmrî n le rêy necatî weten bo be ner u mew
 Serçûnî text royî nî serdarî pê dîve
Xoşîme lew şehadetî şêxane nêw be nêw (2)

- (1) Mebest Peymana Sadabad, yanî: Peymana Îran û Tûrkiyê
 ya sala 1932 an e.
- (2) Mebest, şehîdbûna Şêx Seîd û hevalên wî ne.

Kwan şêre Kurdekan ke le tîrsiyan delerzi erz
 Kê bo le Şamê Şa bu Mîsrê bîbûwe xîdew
 Azadi, serbexoyi, miriw gewreyi
 Dawa bîken be zar û zîman û dîdan û lêw
 Ta key le baxi xelki be zîzi û be mîlkeçî
 Xoş e le baxi ê'li çînîni henar û sêw
 Her milleti le lawe heqî xoy be destewe
 Kurdi ke ser helênî delên bute ser bîzêw
 Bo wane herçî ciwane le cê dê lê jîn le mal
 Her şax û dax e bo me kuri reş kîçî dîzêw
 Her çî debê bela bîbê heq her delê Hesen
 Eme le rêy weten xemî derkîrdîm û cînêw *

* Kurdîno, heta kengi emê lî bajaran wekî cînawîran bîn
 Em tîn û dîçîn tu kes xwedî lî me dernayê/ Xelk hemû lî
 bax û bajaran kêfxweş in/ Em jî bela wela mane lî deşt û
 çîyan / Ew ber bî asman de dîçîn, dî behran de seferan dî-
 kîn / Her erd e rûniştîngehê me, zîkîr(werd) û şîv sîn'et e/
 Riya wan riya kadîzan û riya me kevîr û kuçîk / Ciyê wan
 text û bext in, û cîyên me kevîr û çîya ne / Mala me kon û
 qûtê me çortan û penêr / Qesr û semayên xelkê dîn bî zêr
 u ziv dagîrtî / Jîdînyayî, kezebperîtî û hati vîrvîrandîn (a-
 vêtîn) / Bê şûn û bê nişan û perîşan û muzderîbîn em/ Fîk-
 ra halê xwe bîkîn û bîgrîn bî halê xwe / Her beşerî û dijîmî-
 natiya we bî xwe ye tê navê / Lewra hûn dijîmînnî lî gel hev
 û yekîtiya we tune / Berê riya we bî carekî de jî hevraz digu-
 herîn ber bî jêr/Jêrdestî û îtaata jî biyaniyan re heta kengê/
 Dî her kari de mafê wî tê xwarîn û zulma herkesî lê dibe/
 Şah jî bo mehfa me peymanan lî ser hev grê bî grê grêdî-
 dîn/Oehremanên Kurd bî xwedê roja hemetê ye/Dest bîdîn
 xenceran û bî mêrani werne nav / Herçî yê ku bî temami

Roni ninin ka ev helbestên han kijan sale hatine nivisandin, lêbelê, wisa diyare ku dibe dî salên 1930 an de hatibe nivisandin, jî ber ku sala 1932 an , İran û Tîrkiye peymana dîji Kurdan imza kirine.

"Dî 23 yê kanûna paşî ya sala 1932 an de, li ser diyar kirina sinor û bî hev re tefandina tevgera eşîretên Kurdan ên li ser sinorê İran û Tîrkiyê, dî navbera van herdu welatan de peymanên taybetî hatin imza kirin."(19)

Hewceye ku ez eva han jî bêjîm, ku ev helbestên han carek dî jî jî bo vê yekê bî destûrî hatine belav kirin. Dî van dawîyan de diwana camêrê gîranbûha Seyful Qazadîm, Ehmedê Qazî pê re gehîşt (destê wî xweş be), kom bîke û bîweşîne.

heqê bave xwe nede / Ew jî Kurdî bê par e, derêkî bîra neyê navê / Ger dî rîya canfîdayîyê de wê neyê dayîn, serî û mal jî bo çiyê me ye? / Kurd nabe qet bitirse jî zindanan û dar û çoyan / Rakî têbigîhîjîn ku şer jî bo me şayî ye Bî destê hev bigîrî dereng e, cahilane (xortane) bîçîn nav/ Ve jîyana bî wî zelîlîye çî jî te re çave mîn/ Bîra bîmîrîn dî rîya xelasiya weten de jî bo me nêr û mê (jîn û mêr) / Serçûna text meşek canfîdayî dîvê / Xweşîm wan şehadetên şêxan nav bî nav / Kawan şêrên Kurdan ku jî tîrsa wan erd dîlerzî / Kî bû li Şamê şah bû li Mîsre Hîdîw / Azadî, serxweyî, desthilatdarî û mezmayî / Dawa bîkîn bî zar zman û dîran û lêv / Ta kêngî, dî baxê xelkê de bî rezilî û stuxwarî/ Xweş e dî baxê malê de çînîna hînar û sêv / Her mîletî li alîkî heqê xwe bî destxîstîye / Kurd ku serî hîline dîbên bûye îsyankar / Jî bo wan ne tîştê başî, çî cî, jîn û çî mal/ Jî bo me her çiya ne û kuren bêxer u keçên reşotankî ne/ Kî dîbe çî bîra bîbê, her Hesen heqiyê dîbê / Emê li rîya weten xemrevandî û xeber in.

Dı wan wextan de helbestvanên dın ji bı helbestên welat-parêzi yen ku giyanê Kurdayetiyê han dane û lı hember giyanê siyaseta şovenisti ya Hukûmeta Pehlewî dengên xwe nebirine, çok dananîne erdê û bı awayê cûr be cûrî bêzariyên xwe dane diyar kırım.

Kedkarên Kurd her çend dı riya tevgera rêxistinên siyasi de neyê ditın, lêbelê, dı her navçek Kurdistanê de ku firketibe destên wan, bê hesab kes jı jendırman kuştine û serêşıyan pek anîne.

Sala 1936 an lı muxtariya Golê Çumelan lı navça Şehr-wêran serokê qereqola jendırman dıçe qehwexanê. Qehwecî nan û xwarinê jı bo wi dırust dıke. Belê, bı bahana bahabûna nan û çayê, jendırmê bêşeref dıxwaze dest dıreji jına wi bıke. Qehweciyê hejar wek camêran lı hember radıbe û bı awaki xweşik serê wi jêdike û dıçe Mahabad teslim dıbe. Heta xıstına rejıma Pehlewî ew kes dı girtgehê de bû.

Lı navça Mameşan lı nêziki gundê Girdebın du jendırmê, ku lı kerepolê dıgrın, êrişî du xortê Kurd ên hejar dıkın, ewan dıgrın û dıxwazın wan bıkın mıjara pêkenin û henekên xwe û pere jı wan bıstının. Dı destpekê de xort dest lı ber wan hılnayın. Dawiyê naçar dıbın, lı hemberi wan radıbın, tıvingên wan jı destên wan dıstının û herdûkan dıkujın û derbazi Kurdistanê Germin dıbın. Bûyerên wıha gelek bûn û wek ku van ji dıdan xuya kırım, Kurdan hê hevi û baweriyên xwe wenda nekırıbûn.

Dı salên 1934 û 1935 an de, mırovek xwe naskırî yê Kurd û risipiyê eşireta Sosıniyan Omer Hemesor, ku bı navê "Omer Paşa" dıhat naskırın, lı navça Serdeşt lı diji Eceman serı hıldıde. Zılm û zora jendırman, kerepûl xwarına memûrên hukûmetê bı bahana cıl û berg, bırina esker, bac, qeyit kırına nufûsê, nav nıvisandın jı bo eskeriyê û barê maliyet, wı-

sa lı milletê kırîbûn ku ev kırînên han nema êdi dîhatin qebûl kîrîn.

Omerê muxtar êl û eşîreta xwe lı gundê Qelereşa berhev kîr û jendîrmên wê mintiqê jiçek kîr û got : 'Nabe ku Ecem derbazi vi muli çemê Kelwê bibe.' Omerê muxtar xwestiye, ku jerdîrme neçin milên aliyê Sosîniyan, Jı Sosîniyan jı bo eskeriyê mirov neyên girtin, bac û xerac lı ser wan neyê zêde kîrîn, çekên wan jı wan neyên sitendin, dı warê wergirtina poşî, cıl û bergên Kurdan de azad bîn. Hukûmeta Ecem van daxwazên biçûk lêbelê giring qebûl nekîrîye. Esker bîrîne ser wan û Ecem şikîyane. Fermandarê beşa topçîyan Heyder Elixan hatiye kuştin. Dı nav xelkê de lı ser kuştina serbazan bı cûre cûre gotin belav bûne. Yekî dîgot; "sed serbaz hatîne kuştin", yekî dın dîgot; "dused serbaz hatîne kuştin." Hêviya xwe dîgîhandîne 500 serbazan. Hînekan jı dîgotin; "Qır ketiye navê û çol jı kuştîyan tîji bûye." (20)

Hukûmet vê carê ji, her Kurdan dı dij de rakîr û serîhuldana Omerê muxtar şikêst, jı ber giringiya wê hin ji, dı nav xelkê de behsa wê te kîrîn. (Binêre; Çîrokên Hesên Qızılci, Pêkeninên Geda)

AJARDANA TÊKOŞÎNA SIYASÎ DI NAVÇA MUKRÎYAN DE

Dı salên nabena 1930 1937 an de, komeleke biçûk a siyasî dı navça Mukriyan de tê damezirandin. Bı şoreşa Agîrî û Partiya Xoybûn re peywendî datîne. Bı Kurdîstana Germîn re jı her bê peywendî namîne. Pêşewa Qazî Muhemmedê Şehîd, Şex Mehmûdê Sîrîlawâ, Qazî Kaka Hemey Bokan û Mele Ehmedê Fewzî damezrênerên vê komelê bûn. Mamoste Mele Ehmedê Fewzî, yek jı wan ronakbiran bû ku

dı Şerê Cihanê yê Yekem de çavên wi vebûye, hişyar bûye, taliya tama netewayeti û bîndesti ya Kurdên hejar tam kîriye, jî Sîlemaniyê hatiye Mukriyan û dî ronikîrîn û hişyar kîrîna giyanê netewayeti de rolek wi ya bîlind hebûye. Mîmkun e yekem kes be, ku bî bir û bawerîya Kurdîyeyî, xebat û têkoşînê dî Mukriyan de belav kîrîbe. (21)

Armanca vê komelê ya esasi û herî girîng, parastin û berpêş ve birîna zman û edeba Kurdî bûye. Kîtêb û rojnamên Kurdî, ku li Kurdistanê Germin dîhatin belav kîrîn, bîdest-xîstîne û belav kîrîne. Mele Ehmedê Fewzî grûbek tê gehandiye, ku piştî rojan helbestvan û nivîskarên bî nav û deng dî nav wan de derketîne. (22)

Hukûmeta dîktator a Rîza Şah, her çend dî Îran de hemû bir û bawerîyên azadîxwazî xemqandibû û li Kurdistanê jî siyaseta Farîskîrîna Kurdan bî rêve dîbir, lêbelê, qet bî tu awayî nedîkari gîrsên kedkarê xelkê bine çok û serî li wan bîde tewandî. Ew sînorên ku bî destê emperyalîzmê li ser xerîtê dî navbera Îran, Tîrkîye û Iraq de hatibû kîşandin û Kurdistanê pê dabû perçe kîrîn, qet tu carî jî alîyê xelkê Kurd ve nehat qebûlkîrîn û bî resmî nehat nas kîrîn. Hemû kedkarên Kurd vî sînorê han ê bî dest çebûyî dîdan binê piyê xwe û peywendîya aborî, kulturî û xîzmayeti dî navbera vî mil û milê din ê Kurdistanê de hatiye meşandin

Her çiqas hukûmetên şovenîst û kevnepêrêst nehiştîne gelê Kurd dî nav welatê xwe de bî serbestî hatin û çûna xwe bîde domandin, lê Kurdan şev bî nivê şevê, dî çiya, dol û çemên welatê xwe de hatin û çûna xwe kîrîne û pêwendîyên xwe yen maddî û manewî dane berdewam kîrîn.

Dijmînen gelê Kurd hatin û çûna xelkê a nav welatê wî bî "qaçaxî" daye bînav kîrîn. Belê! "Qaçaxan" bî çûn û hatîna xwe li vî milî û wî milê din ê Kurdistanê ve, xew yê

van sînorên sunî danîne; Îran, Tîrkîye û Iraq heram kîrîne. Yê dest gîredayî qanûna sînor dî piyên xwe de perçiqandîne. "Qaçakçîyan", dî hatî û çûna Kurdistanê Germin de tenê cîl û cêw tîştên din ên fîrotinê neanîne, belkî bir û bawerîya Kurdîyê û tekoşîna siyasetî ji anîne vi mîlê. Deng û behsên Kurdan jî bo dîwîstana Kurdî, xwendin û nivîsandin bî zmanê Kurdî, belav kirîna rojname û kovarên Kurdî û car-caran jî çapemeniyên Kurdan jî anîne Kustan (mebest; Kurdistanê Îranê ye, yanî zozan -N.M.).

"Oqaçxçî", ku jî aliyê din ê Kurdistanê vedîgerîyan; dî malan, çayxanan û mîzgeftan de, bûyerê serîhildana Şêx Mehmûdê nemir, serîhildana yekem a Barzan û behsên Kurdîyê jî xelkê re anîne. Behsên cinayet û gunehkarîyên Tîrkan jî xelkê re anîne, ku ka Tîrkan çawa Kurdan jî welatê wan dîr xîstîne û serîbirin dî nav wan de kîrîne. Dî riya wan "qexçîyan" de, peywendîya manewî û bî taybetî ya siyasetî jî dî navbera welatparezên Kurdistanê perçekirî de hatiye damezrandin. Bî tesadufî nebû, ku dî wan salan de Hukûmeta Pehlewî sîxurên Îranê hemû komkîrîbûn û lî Kurdistanê belav kirîbûn. Xelkê jî wan gelekî nas dîkîr û weha dîgotin: "Mîşk hatî." Dî wan peywendî û anîna çapemeniyên Kurdî jî bo Mahabad de rolek Mîrza Huseynê Zêrîngeran "Fîrohar" (leqeba wî ye-N.M.) a bîlind û bê hempa hebûye. Dî sala 1935 an de, cîvînek bî awakî dan û sîtendînek nehênî lî ser bahs, kar û barê siyasetî û deng û bahsên Îran û cihan, dî nav hînek ronakbîrên navçê Mukrîyan de pêk hatiye.

"Dî salên 1934-35 an de, grûbek bî navê Mehemmedî, dî bî serokatîya merîvekî ku nave wî Mûhemmed Xetîw bû, dî Mahabad de hatiye damezrandin. Dî cîvînên xwe de behsa siyaseta xwe kîrîne, kîtêb, rojname û tîştên Kurdî peyde

kırine û xwendine. Pîraniya beşdarên vê grûbê kedkar û jî çîna bîndest a cîvakê bûn. Pîşt re 'Mûhemmed Xetiw' jî aliyê grûbek dîn de, ku dewlemend û jî çîna serdest a cîvakê bû hatiye kuştin." (23)

Dî salen nabena 1937 û 1939 an de Partiya Azadixwazê Kurdistanê Îran hat damezrandin. Her çend program û armanca vê partiyê bî nîvisandi nehatiye belav kirin, lêbelê, yekemin belavoka vê partiyê "jî bo pîştewaniya hatina Orduya Sor ya Sovyetê li Kurdistan û doza heqê Kurdan, jî bo doza rîzgari û serbixweyi ya Kurdistan'jî vê dîde xuya kirin, ku rexistinek wîha dî bî serokatîya Ezîz Alîmanî yan Ezîz Zendî dî Kurdistan de hebûye." (24)

Sala 1937 an, Hukûmeta Rîza Şah li gel Tûrkiyê, Iraq û Afganistan peymanê çepel a Sadabad grêda. Her çend armanc û mebesta bîngelîn a wê peymanê gemar jî bo sinorê Sovyet û dijî Yekîtiya Sovyet bû, lêbelê, bêgoman mesela serbîrîna tevgera rîzgarîxwazî ya Kurd jî yekek jî armanca Peymana Sadabad bûye.

Benda heftan a vê peymanê bî eşkera dijîtiya wan dewletan li hemberî tevgera rîzgarîxwazî ya gelê Kurd nîşan dîde. "Madde 1-7; her yek jî wan dewletên ku peymanê imza kirine li ser xwe wezîfe dîzanin, ku dor û berên sinorên xwe li hember bûyer û tevgerên taqîm û cîvakî yê grûbên çekdar, bergirî bê kirin li hember damezrandina hemû cûrê rexistin û teşkilatên dî pîşgîrî bê kirin ku jî bo werankirina bînyatên mevcût an jî bo têkdana nîzam û ewlekariya welatên hevpeymanî yê dî -ser sinor an dûrtir- jî bo roxandina hukûmetên milên dînin." (25)

Pîştî pêkhatina gemara Sadabad hukûmeta Îranê Kurdistan xîste nav mîngênê û dest avêt girtina xelkê.

Lî hemû navçên Kurdîstanê bî bahana girtina "qaçaxçî"

yan'' mirovên hati naskiri yên camêr, serekeşir, xwedan mulkû kesên bî şexsiyet dihat girtin bî aliye xwarê Îran de dihat bîdûr xistin û dî girtigehan de dihat girtin. Dî wan êrişan de Hukumeta Rîza Şah, hetta peyayên xwe jî paş de nedîda. Dî navça Pîran de Merezê Muxtar û Seyid Hesen ê Qureysî, ku çekên dewletê dî destê wan de bûn û pê talan jî Eceman dîbirin û Kurdan bî wan dişêlandin û dîkuştin, evan herduyan jî girt, Seyid Hesen şande Şîraz û Merezê Muxtar jî dî girtigeha Urmîyê de koça dawî kir.

Omerxanê Şîkaki, ku hemû wextan mirovê hukûmetê bû, heta roxandina Hukumeta Pehlewî dî girtigeha Urmîyê de bû. Eli Axayê Hacı Êlxani, ku temami jiyana xwe dî bin xîzmeta hukûmeta Ecem de derbaz kiribû, bî dest girêdayî dî kuçên Mahabad de gerandin û birin avêtin girtigehê. "Xuya bû ku sebebê girtina Eli Axa mîrkuji bû."

Bî kurtî siyaseta hukûmeta şovenîst a Rîza Şah helandin û nehiştina Kurdan gav bî gav nêzik dîkir.

ŞERÊ CİHANÊ YÊ DUYEM Û ROXANDINA REJIMA PEHLEWÎ

Berî destpêka Şerê Cihanê yê Duyem û dî nav şer de, peywendiyek mezin a aborî û kûlturî ya hukûmeta Îranê bî Almanya Hitler re hebû. Dî bazîrganiya derveyî Îran de, Almanya dî rêza yekem de bû. Muhendîs û pisporên Almanan ku mijûliya wan her karê sixurî bû, dî temami bîngehên sen'etên Îran de destê wan hebû. Dî Îranê de propagandên berfireh jî bo Almanan dihat kirin. Sala 1939 an Şerê Cihanê yê Duyem dî Avrûpa de saz bû. Dî destpêkê de hêviyek Hukûmeta Rîza Şah a gelek mezin bî bîserketina Hitler he-

bû. Propagandan ji bo wi dîkr û dîgot; Hitler bînesasi Ariyan e û navê wi ji "Heyder"e.

Bî sazûna şer re hukûmeta Îranê tûnd û tûjitiya xwe hin kurtir kir. Jendîrman belavokên hukûmetê dî gundan de dîgerand û dî belavokan de dîhat nîvîsandin ku kesê behsa şerê Avrûpa bike tê ceza kirin. Xelk bî hîs û pîsan ketibûn, behsa şer dîkîrin û dî asuwayê şerê cihanê de roxandina rejîma dîktator û Pehlewî dîdîtin.

Hatîna Ordîya Sor û rîzgariya gelê Kurd a meha Îlona sala 1941 an : Dî rojek tav û havînê de çend firokên Sovyetî, dî sînorên Îran re derbas bûn, dî asîmanê hîşîn û sayî yê Kurdistanê re derketin û yekemin car belavokên azadiyê bî zmanê Kurdî û Tirkî dî welat de belav kirin. Piştî belav bûna van belavokan, Ordîya Şahînşahî, ku dî navbera 20 salî de wextê xwe bî lêdan û kuştina xelkê derbaz kiribû û dî şêlandin û rûtkirina xelkê de mêraniya xwe perwerde kiribû(!) Çekên xwe avêt, bî ser û bin bû û nema.

Hejarê helbestvan lî ser bûyera hatîna wan firokan wîha dîbêje :

" Çî firoke mucessemeyî şadî — Kê tê da bû? Fîrîşteyî azadî

Be bîlaw kirdîni du per aĝahî — Bu belaw erteşî Şahînşahî

Şa ke şer bû le rawî mîskîni da. — Dim ke mîşke le jêr Stalîn da" (26) *

* Çî firoke (teyare) sembola şadîyê — Ki tê de bû? Melekê azadiyê

Bî belavkirîna du pel belavok — Bela wela bû ordîya Şahînşahî

Şah ku şer bû dî neçîra rebenan de — Mîn dît ku mîşk e dî bin Stalîn de

Rutbe bilindên Ordîya Şahîşahi, ku singên wan bî madalye û nişanan ve hatibû tije kîrîn, vê carê cilên jinên ciwan li xwe dîkîrîn û Kurdistanê birçî û paşdemayî dî ci de berdîdan û bî rev ber bî Tehranê ve dîcûn.

Berî Ordîya Sor bê Îranê, eskerê Îran li Tebrîz û li navçaya Culfayê, li dijî Culfaya Sovyet manevra dîkîrîn û guya ji bo piştewaniya Almanan bergîrîya xwe amade dîkîrîn. Rojek fermandarê eskerê Îran diçe Tebrîz û derdikeve ba Şabextî, ku fermandarê hemû eskerên şimalê rojava bû.

Şabextî ji fermandar dîprse :

— Manewiyata esker çawa ye?

— Qurban, gelek xerab e. Eskerê Sovyetî ji aliyê me de tê ditîn. Trê û kamyon her di hatin û çûne de ne, xwarin, çek û pêwîstiyên wan bîcî tên, eskerên me jî di wan çiyayên bilind de roj hene ku ava vexwarinê ji bî destê wan na-keve.

Şabextî hêrs dibe, lê dîzîvîre û dîbêje :

— Xwe bî deng bike, ev axaftinên han çîne? Yê me Şah û Şahname me heye, yê wan çiyê wan heye? Yê wan çiyê wan heye?

Ew eskerên xwedî "Şah û Şahname" bûn, bî dîtina firokên dijîmîn bîzdan û eskerên Sovyetî wan belav kîrîn û tîştê li ser tîştêki nema.

Wisa lê hat, evser û serbazên ordîya Şahîşahi rutbên li ser milên xwe jê dîkîrîn û tîvingên birno bî nanekî dîgûherandin û ji bo hewandîna xwe li kunên (qulên) mîşkan dîgerîyan. Zarokên gelê Kurd bî mîr û bî merxasî, ketîn hemû şûnwarên Kurdistan, dest danîn ser çekan, warên eskerî kîrîn destê xwe û Kurdistan ji esker, jendîrme û memûrên Hukûmeta reşî-tarî ya Rîza Şah paqîj kîrîn.

Ordîya Sor a Sovyetî ya vî azadiya han ji Kurdistan re

ani, her wiha jî bo têkşikandina faşizmê dî welatê Avrûpa ya rojhilat de jî çû û wan welatan jî bin pençên derebegî, diktatori û faşizmê rîzgar kir. Her jî ber vê, li ser raya rejîma Îran a gemar û tîrsa mirovên bî sal ên Kurd ku dî Şerê Yekem yê Cihanê de jî destê Qeyserê Rûs nerehet bûn; girsên kedkarên Kurdistan navê jendîrmê Rusya danibûn "Melayeketî Çavsor" (Fîrîşteyî Azadî-Melekên Azadîye -N.M.), "12 Suwarên xeybê". Hejar dî helbestek xwe de weha dibêje :

"Bîst salan le jêr çengalî Ecem
Nalandin be sed derd û hemû xem
Kiwi bextman way girtibû tem
Rûs necatî dam bû be fîrîştem
Bijî Supayî Sor xoş bê çekû dî das
Le jêr îstîbîdad Kurdi kird xelas." *

Bî rasti Kurd rîzgar bû. Jî Kurdan re xeberek hat. Zîncîrê koletiyê biqetîne. Hewa azadîyê hîlkêşa û zend û bend jî bo têkoşîna xwe da jor.

DI KURDISTAN DE DU BÛYERÊN CUDÂ

Dî van deman de ku rejîma Rîza Şah hat roxandin, dî Kurdistan de jî ber hatîna Ordîya Sor azadî hatibû hîlkîrîn, du bûyerên cuda-cuda bî hev re dî cîvaka Kurdewarî de serê

* Bîst salan dî bin pençê Ecem de
Em nalîyan bî sed derd û xem
Çiyaye bextê me girtibû dûman û mij
Rûs mîn xelas kîr bû melekê mîn
Bijî Ordîya Sor, xweş bî çakûç û das
Jî ber zordestîyê Kurdan kîr xelas

xwe hilda.

A yekem; xeslet û kîrînên eşîretan û şêlandin û zılma derebegayeti. Ew kesên derebeg û xwedan mîlk, ku di dema dîktatoriya Pehlewî de wek kûsiyan xwe kêşa bûn qalîkên xwe û sitû li ber jendîrman xwar kiribûn, xwe çekdar kîrîn û dest avêtin şêlandin, talan û şeran, devê xwe xistin nava devên hev.

Lî navça Urmîyê Zêroyê Herkî, li Şîno Hemzeyê Sîware, li Lacan Resulê Xerapey û hinek axayên din, mal û terşên Eceman talan dîkîrîn û bîbûne sebebê vê, ku rojnamên Tehran nivê Kurdan rebîr û talanker dîdan xuya kirin.

Lî navça Piranan, Piran çûn ser Seydayan û gundê Qelati Mutawê talan kîrîn û çend kesan jî wan kuştin. Mangor jî bo heyfa Seydayan, esker bîrîn ser Piranan û li ser tehdîda Rûsan bî ser hev de belav bûn. Dêbukrî, Şamat û Şerwêran li dijî hev rabûn û jî hev kuştin. Mangor dihatin ser Mahabad û dixwestin talanan bîkî. Lî navça Bareh, Heme Reşîtxan li ser handana Ingilîzan dest avêt alozî derêxistinê, Şehrê Bane-yê şewîrand û Seqîzê jî talan kir. Bî kurtî serekeşîret û derebegên Kurd di şûna jî wî wextê xweş û musait îstîfade bîkî û jî bo rîzgari û serxwebûnê têkoşîn, rojên derbas bûyî bî bira xwe binîn û dersek jê werbigîrîn, ketin dijî hev û jî hev kuştin û talanan kîrîn û hev û du xwarin.

Bûyera duyem jî eva han bû; tevgera rewşenbîrên Kurd û burjuvazîyê biçûk ê bajêr, jî bo pêkanîna rêxistinêk siyasî û bîdestxistina mafê siyasî, netewayeti û rîzgariya gelê Kurd.

Hinek helbestvan û nîviskarên dest avêtin nîvisandina helbestên welatparezî û handana xelkê jî bo têkoşînê.

Di wan helbestan de rexne li axa û serekeşîretan dîgirtin, zîlm û zora rejîma Pehlewî bî bir dîanîn, şîret û loman li wan dîkîrîn. Hinek jî melan jî di vî wî de rolên girîng lîs-

tın.

Lı ba van herdu bûyeran, bûyerek dın ji hebû ku dı ronikırına bir û baweriya xelkê de tesirek wê ya mezin hebû. Pışti roxandina rejîma Şah û paqijkırına Kurdistan jı esker û jendirmên İranê, dı vi mıl û mılên dın ê snorê Kurdistanê de ji bend û asteng neman, riya jı bo çûn û hatına herdu beşên Kurdistanê hat vekırın. Dı navbera Germin û Kustan (mebest; Kurdistanî Iraq û ya İran e -N.M.) de hatın û çuyin dest pê kır. Tacır û dukandarên Kurdistanî İran jı bo anina tışt-mıştan dıçûne Hewlêr, Silemaniyê, Kerkûk, Koyê û heta riya xwe bı Bexdayê ji dıxıstın. Bırayên Kurdistanî Germin bı serbesti lı bajarên Banê, Mahabad, Saqız, Boka, Şîno, Nexede, Urmê, Xanê û Serdeşt dıgeriyan, mır û malan dıkrın û tışt-mıştên xwe dıfırotın. Jı bılı peywendiya abori, peywendiya manewi, kulturî û guhertına bir û bawariyê dı nav xelkê de belav û germ dıbû. Kıtêb, rojname û kovarên Kurdi jı Kurdistanî Germin dıhatın û her dı hewa de jı dest hev dıhat revandın, mirovên siyasi û têkoşerên wi aliye dıhatın vi mılı, lı gel rewşenbirên navça Mukriyan peywendî datanin.

SEFERA KURDAN BO YEKÎTIYA SOVYET

Dı wê wextê de, jı bo ku bêserûberiyên dı Kurdistanê de seri hılda bûn, Rûsan hınek serekeşîret û mirovên gıregrî ên Kurdan bangî Bakuyê kırın. Dı sefera yekem de yên bang lı wan hatıbû kırın evên jêrinin :

Qazî Muhemmed, Hacı Babe Şêx, Eli Axayê Debokri (Emir Eshed), Omerê Kurê Eli Axa, Mecitxanê Qerewêrani, Ebdullayê Mehmûd Axa, Reşid Begê Herki, Tahayê Herki,

Zero Beg, Hesenê Medewî, Hesen Telo, Musaxanê Zerza, Qerene Axayê Mameş, Kak Hemzeyê Neloz, Poşoyê Kurê Seyid Taha.

Her çend ev mêvanên han jî aliyê karbidestên Komara Azerbeycana Sovyet bî germin hatin pêrgi kirin û dî warê yekiti, xebat û gihîştina armanca netewayeti ya Kurd de bahs û guftugo (muzakere) bî wan re hatin kirin, lêbelê, dî rastiya xwe de guherandinek wisa bî ser rewş û kirinên eşayiri de neani. Qerene Axayê Mameş heta mîr (pişt re jî kur û qebila wî) destên xwe jî xizmeta Eceman berneda û rewşa xwe ya dîji tevgera rîzgarixwazi ya Kurd neguherand. Eli Axayê Hacı Êlxani û kurên wî dî şûna beşdarbûna xizmeta Kurd de, xizmeta Hukûmeta Tehranê bijartin. Eb-dullah Axayê Mehmûd Axa, bî awakî resmi bû bermayixwarê Hukûmeta Tehran û li dîji tevgera Kurd sekini. Hukûmeta Îran, ku dî Kurdistanê de desthilatîyek wê nema bû, vê carê jî ketibû dî rîya Kurdên nokerên xwe re ciyê piyên xwe dî Kurdistan de bike. Eli Axayê Hacı Êlxani kire berpirsiyarê bajarê Mahabad. Lêbelê, hişyariya girsên gel û dîjitiya eşiretan rê neda peyaye hukumeta Tehran li ser xelkê hakim be. Eli Axa jî berpirsiyariyê hat xistin, kar û barê bajêr kete destê xelkê.

DAMEZIRANÊNA KOMELA JE-KAF (K.J.K.)*

Dî bin wan hoy û mercên wisa de, ku desthilat jî beri gelek salan bî vir de jî bal Hukûmeta Tehran li Kurdistan hatibû danin eskerên Rûs û Îngilîz hatibûn nav Îran û Kurdistan jî dî wê rewşê de bûbû du beş û her beşek ketibû bin desthila-

* Komela Jiyanneweyê Kurdistan

ta ordiya yekeki jî wan herdu dewletan. Xwarê Kurdistan, jî Seqîz heta Kırmanşan Ordîya İngîlîz tê de bû, esker û desthûlata Îranê jî tê de mabû û rîya têkoşin, bîzav û xebata siyasî li ser Kurdan dabûne girtin. Eşkerên İngîlîz bî tevayî piştgiya desthûlata Îran dîkır. Şîmal û nawendê Kurdistan ketibû ber beşa Sovyet û rewşa têkoşîna siyasî û rîzgari jî bo Kurdan pêk hatibû.

"Tevgera netewî ya Kurd dest pê kîr. Ew cîyên ku eşkerên İngîlîz tê de bûn, di wan navçan de desthûlata İngîlîz alîkariya Hukûmeta Îranê dîkır. Rîya têkoşîna kedkaran dîgirt û bî hemû awayî tevgerên demokratîk jî holê radîkır. Di muntiqên şîmal de, ku Ordîya Sor tê de bû, girsên gel dest bî tevgera demokratîk kîrîn. Eşkerên Sovyetî di wan navçan de dest nedîda kar û barên hundurî welat, lêbelê, rê jî nedîda, ku Hukûmeta Îran tevgera xelkê jî holê jî rake. Her wek ku Stalîn gotîye : "Bî tevayî mafê netewan a desthûlatî heye jî bo rêvebirîna jiyana xwe bî xwe. Ew xwedan mafî ku li gora daxwaza xwe kar û barên xwe damezrin." (27)

Di meha Îlona sala 1942 an de, rewşenbîr û burjuvazîyên bîçûk ên Mahabadê Komela Je-Kaf (Komela Jîyaneweyê Kurd) damezrandin. Di damezirandîna Komela Je-Kaf de rolek Mîr Hacı nûnerê Partiya Hîwa jî Kurdistanê Germin a girîng hebûye. Ew kesên ku damezrenên Komela Je-Kaf hatîne naskirin evên han in : Huseynê Zêrengeran (Fîroher), Ebdurrehmanê Zebîhî, Sîddîqê Heyderî, Qasîmê Qadîrî, Ebdurrehmanê Îmamî, Elî Mehmûd, Ebdulqadîrê Muderrîsî, Mehemedê Nanewazade, Mele Ebdullayê Dawudî, Necmeddînê Tewhîdî, Mehemedê Eşhabî, Mehemedê Yahu, Ebdurrehmanê Keyanî.

Komela Je-Kaf, her çened xwedîyê destûr û proqramek

roni, rêk û pêk û zanisti nebû, lêbelê, jî ber ku li ser bîngeha rîzgariya welatparezi û netewayeti hatibû damezirandin û her wiha jî ber sebebê bî awaki têkoşani û xebat kirinê dî karê gelek bî lez dî nav kûraya cîvaka Kurdewari ya tiyê (ti bûyi) azadiyê de berfireh bibe û pêşengiyê jê re bike.

Kesê ku dîxwest bibe endamê komelê, destmêj pê dîdan girtin û dîbîrîn odek an ciyek bî tenha. Ew kes gava ku çavên wi bî Qur'ana pîroz, ala sê rengin a Kurdistanê û şûrê rût dîket saw pê dîgirt û bî bir û baweriyek berz û giyanek pak û dîlsozi sond dîxwar û bî hemû hêz û mecala xwe ve dî wê riyê de têdikoşa. Sîr û nehênîyên komelê dîparast. Dî teşkilatên komelê de, tenê sê kesan hev nas dîkîrîn. Dî berfirehbûna komelê de rolek feqî û melan a girîng hebû.

Komela Je-Kaf giyenê netewayeti dî bir, hûş û dîlê xelkê de dîcoland û bî hêz dîkîr. Helbestvan û nîvîskarên Kurd bî hemû awayî dînîvisandin û bî helbestên millî xelkê jî bo yekîti u têkoşîna han dîdan, nebûna desthilatdari û dest-dîrêjiya jendîrman û hukûmeta Tehranê bî bîra xelkê dîanîn, zanebûna xelkê zêde dîkîrîn û pêş de dîbîrîn.

Dî demek kurt de, Komela Je-Kaf jî sînor derbas bû û dî Kurdistanê Germin de liqeq damezirand. Lî Sîlemanîyê liqê komelê bî awaki lez ciyê xwe girt û berfireh bû, cîwan û rewşenbîr dîbûne endamê komelê. Liqê komelê yê Kîrmanşan dest avête têkoşîna û dî navçê xwarê yê Kurdistanê de pêşengiyê dîkîr.

Têkoşîna Komela Je-Kaf tenê dî Kurdistanê Îranê de nebû, armanc û daxwaza komelê ku jî bo xwe dabû diyar kirin, pêwîstî bî reh avêtin û belav bûna çiq û şaxan hebû. Komela Je-Kaf dî hejmarê yekemîn a Kovara Nîştîman de, armanca xwe bî vî awayî dabû diyar kirin : "Komela Je-Kaf, bî hemû hêzên xwe ve têdikoşe ta zincîrê nî-

rê koletî û bindestiyê jî stuyê netewa Kurd rake Kurdistan iro ya perçe kirî Kurdistanek mezin û rêk û pêk pêkbine, ku her Kurdek bî serbestî tê de bîjî." (28)

Eşkeraye ku jî bo pêkanîna armancek wîha berz û pîroz, hewce bû lî gel beşên din ên Kurdistanê û lî gel têkoşerên Kurd ên dî hemû perçên Kurdistanê yê din de peywendî bê danîn. Rê, tektîk û stratejiya xebatê, têkoşîn û hevkarîyê bihata diyar kirin. Jî bo vê armancê meha heftan a sala 1944 an lî Çiyayê Dalenper, nûnerên tevgera Kurdên her sê beşên Kurdistanê dîcivîn. Dî vê cîvinê de Qazî Mela Wehab jî aliyê Kurdên Tirkîyê de, Şêx Ebdullahê Zînoyê jî aliyê Kurdistanî Iraqê de û Qasûnê Qedîrî jî aliyê Komela Je-Kaf de beşdari dîke. Dî wê cîvinê de peymanek tê girêdan, ku bî navê Peymana Sê Sinor tê binav kirin û naskirin. Lî gora vê peymanê, Kurd dê bî gîyanî û bî maddî, (maddî û manewî) yarmetîya hev û du bikin." (29)

Lî ser vê peyman û cîvinê Hesên Arfa, serokê yekemîn ê Konseya Eşkerê Îran weha dînivîse : "Dî cîvîna perpirsiyarên Kurdên Îran, Iraq, Tirkîyê û Sûrîyê de, lî wî warê ku sinorê sê welatan dîgihîjne hev, jî bo pêkanîna Kurdistanek mezin biryar girtin, ev cîvin bî navê Peymana Sê Sinor tê naskirin." (30)

Derveyî wê dî wextê şerê Barzan de, Komela Je-Kaf bî Mele Mustefa Barzanî re peywendî datîne û dî namekê de piştî pîrozbahî û eşkera kirîna piştewaniyê, van pîrsiyarên han jî Mele Mustefa dîke :

"Armanca şoreşa we çi ye? Hûn daxwaza azadiya Kurdistanî Iraq dîkin û an azadiya Kurdistanî mezin hemû û zîmnên zenna Kurdistanî Tirkîyê jî?

4) Rewşa we di siyaseta ecnebi dî Iraq de çi ye? Eger

rojên bên hûn jî aliyê van siyasetan bên tehdit kîrîn an îkna kîrîn, dê hûn şoreşê bîdîn sekîndî an dê hûn xwe bî xwe bîdomîn?

5) Nêrîna me ewe, ku şoreşa we ya muqeddes şîklek gelemperî bigre, yanî; hûn daxwaza azad kîrîna hemû Kurdîstanê bikin û jî bo vê jî hewceye hemû Kurdên cihanê yê hîşyar, alîkariyê jî we re bikin. Û dî bî seroktiya we de eskerê Kurdî ku jî hemû Kurdan pêkhati bê tenzîm kîrîn. Jî bo vê jî, hewceye jî bo amade kîrîna hazîriya pêkanîna kongrê, dî halî hazîr de, jî heelîntî îstîşara we û heyeta îstîşare ya me ve pêk bê, jî bo vê kongrê ci û wext kîşîbê, çî lî erda Iraq û çî jî lî erda Kurdîstana Îranê. Dî vê kongrê de hemû kesên ku xwe Kurd dîzanî bî awakî eşkera millî bên helbijartî û jî aliyê me tevan de bê îmza kîrîn û dî vê kongrê de nizama eskerî ya Kurd bê danîn, wezîfên hemû aliyên şoreşa millî bîn tayîn kîrîn.

6) Pêwîste hûn rewşa partiya xwe lî gel rewşa dijmin û rewşa eşayîrên Kurdên Iraq lî hemberê we jî me re bî awakî berfîreh bî weqt bîdîn xuya kîrîn.

7) Jî bo azadbûna Kurdan, bêgoman hewceye siyasetek yek jî dewletên mezî lî gel me be, bî raya me ev dewleta han dewleta Sovyetê ye. Raya we dî wî wî de çî ye? Jî ber ku, nabe em heta hetayî bê teref bîmîn lî hember hemu dewletan.

8) Jî tevan gîngîrî pêwîste bî awakî zûtîrîn dî xusûsa Îngîlîzan de hûn nêrînên xwe jî me re bîdîn diyar kîrîn, ka raya Îngîlîzan lî hemberî şoreşa we û goft û goyên wan lî gel we çî ne? Jî ber ku, em dîzanî ne mumkûne ku Îngîlîz lî hember vê şoreşê bê eleqe bîmîn.

9) Hûn mîrovekî mezî î azadîperestî, qet nabe bes jî jî bo eşîreta xwe dijîtiya zîlmê bikin -Kurdên Îranê bî gîya-

na bîratiya Kurditiyê gelek hez dîkîn ku hûn bî serkevin
 bî çî awayî dibe bîra bibe- û amadeye jî bo yarmetiya we,
 lî gora destdana rewşa siyaseta welatê me. Ê ev pîrsên han
 ku em dîkîn, armanca me eve, ku temîna yarmetiyek gelek
 mezîn jî we re bîkîn û herêketê we bîkîn herêketek millî,
 gelemperî ta ku dî tarîxê de ev îftixariya han jî bo we bê
 tescil kîrîn. Jî aliyê heelîntî Şurayî A-X' * , **

*"Bwa'sî sewreyî êwe çîye? Aya îdiayî azadî Kurdîstanî
 Îraq deken weya xwud azadî hemû Kurdîstanî gêtî we zim-
 men Kurdîstanî Tirkîya?

4) Mewqûfî êwe beranber siyaseta ecnebi le Îraq da çîye
 we eger hatû le teref em siyaseta tehdîd weyaxut eqna kîrîn
 sewre rawestênî weyaxud dewam dîken?

5) Rayî ême eweye ke sewreyî muqeddesî êwe nawêkî u-
 mûmî werbîgrê yanî îdiayî azadî kirdinî hemû Kurdîstan bî-
 ken we bî eme debê hemû Kurdî gêtî be mîşûre, te'awîntan
 le gel bîka. We jêr qiyedeyî ewe leşkerekî Kurdî le hemû
 Kurdî getî tenzîm bîkrê. Bo emêş debê amadekî bo hazîr-
 bûn le eqdî mutemerek le halî hazîr le êwe we heelîntî îstî-
 şare êwe heyetî îstîşareyî ême tenzîm bîkrê we cîge û zaman
 teyîn bîkrê bo em mutemere çî lî erdî Îraq çî le erdî Kurdîs-
 tanî Îran lem mutemerê da hemû mutalibî Kurd be şekî be-
 cankî millî te'yîn dîkrê we le teref hemû man îmza dekrê we
 lem mutemere da nîzamî eskerî Kurd teyîn dekrê wacîbatî
 hemû layeke le sewreyî millî teyîn dekrê.

6) Pêwîste mewqûfî hîzbi xotan le gel mewqûfî hîzbi dij-
 mîn bo man mufesselen û be weqît teyîn bîfermo le gel
 mewqûfî eşairî Kurdî Îraq beramber be êwe.

7) Bo azadbûnî Kurd teb'en debê siyasetiyekek le duweli
 mu'ezzeme le gel man bê, be rayî ême em dewlete dewletî
 Şûrewî ye. Rayî êwe bem xususewe çîye? Çûnke nabe elel-

Gelek mîxabin belgên nîvisandi yê Komela Je-Kaf dî dest de nînin. Lêbelê, dî wan daxwazen ku Komelê daye Wezirê Rawejekêrî (istîşarê-şewr) yê Hukumeta Tehranê Xelîtta ciyekî armanc û programa Komela Je-Kaf jî bo me ronî dibe. Bî kurtî daxwaz bî vî awayî ne:

" 1) Jî aliyê hukûmeta Îranê zmanê Kurdi bî resmî bê nas-kîrî, jî bo navçên Kurdistanê, ku hejmara danîştîwanên wê jî 3 mîlyonan zêdetîre.

2) Zmanê Kurdi bibe zmanê xwendî, rêvebirî û dadgehi hiyad bin le gel hemû dewletan.

8) Le hemûyî muhimtir pêwîste be suretekî muste'ecel îstîhadî xwutan beyan bîken be xusûsî rayî Ingîlîz beramber be sewreyî êwe we guft û goyan le gel êwe çîye? Çûnke ême ezanî be te'aliq nabe Ingîlîz lem sewreye da bê dexl be.

9) Êwe zeimekî azadperest in, hiç nebê mukafeheyî zulm êken bo eşîretî xotan -we Kurdi Îran be ruhi bîrayetî Kurdîyetî zor îstîyaqî heye bo mewafîqbûnî ewe bî herçî new'îyek be -we amadeye bo yarmetî êwe be goreyî musamaheyî zurufî siyaseta memleketman we ke em sualane êken meqsud man ewe ye, ke temînî yarmetîyekî zor gewre bo êwe bîken we hereketî êwe bîkeyne hereketî mullî, umûmî ta ku le tarîx da em fexre bo êwe tesclî bîkre. Le layen -heelîntî Şûrai A-X"

** Vê nama han bî çî awayî hatiye nîvisandî, bî bêdest lêdan mî nî vîr pêşkêş kîrîye, jî bîlî çend rêzên serî ku ew jî ez tê negihîştî, jî ber ku baş nedîhat xwendî û tenê pî-rozbahî bûn.

Şîweya nîvisandî û naveroka namê, ku dî radeya xwendewarî û Kurdîzanîyê de nîvisana namek dîde nîşandan.

dî Kurdistan de.

3) Memûrên Kurdistanê hemû Kurd bin.

4) Ew bacên (vergi-zekat) dî Kurdistan de tîn berhev kirin, diwê li Kurdistan jî bo durust kirina nexweşxane, dibistan û avakirina Kurdistan bîn bikar anîn ne jî bo xemlandina Tehran.

5) Dî parlamento yê de behsa van daxwazan bê kirin û qanûnek dî derheqê vê de bê derexistin, jî bo ku Kurd dilrehet bin.

6) Ev daxwazên me yên destpêkê ne. Lêbelê, Komela me Je-Kaf baweriyek wê ya tevayî li ser wê heye, ku tayîn kirina qedera xwe bî destê xwe, mafek tebiî ye jî bo hemû neteweyan. Jî ber vê pêwîste dawîya xelas bûna Şerê Cihanê yê Duyem jî aliyê we de muzakere bê kirin. Û qet şika me tê de nine ku Kurdan, rojên xwe yên bîn bî destê xwe de bernedane.

7) Komele van daxwazên xwe belav dike û di de zanin ku neteweyê Kurd ku çarenvîsa xwe bî hukûmeta Îranê re girêdabû, vê carê Îranê wek ciranek baş û bî qedr dê nasbike." (31)

Kelima "heelnti" ku di du ciyan de hatiye, xuya nine ka çiyê. Mumkûn e ku rûmuzek xwedî be, lê ger ku rûmuz jî bibe, xuya nine Mele Mustefa tê gûhiştibe, jî ber ku imza jî vekirî nine û nayê xwendin. "Şari A-X" kîş nine çiyê. Dî nîvisandinê de kelîme û zarava Kurdistanê Germin û hinek caran jî ya Kurdistanê Îranê tê de heye. Bî tevayî di de xuya kirin ku name jî aliyê Kurdistanê Îranê hatiye nîvisandin. Tîştêk ditir dî ve namê de dikeve ber çavan, li ser siyaseta Komelê dî Kurdistan de û dî Kurdistanê de bûyina şoreşê de, her bî vi awayî dî diji Ingilîzan de paldana Sovyet e-Nîviskar.

Wek dî van daxwazan de ji derdikeve, Komela Je-Kaf mesela tayin kîrînê qedera xwe bî destê xwe wek stratejiya xwe ye diyar kîrîn û behs kîrîna vê meselê hîştîye jî bo dawîya Şerê Cihanê yê Duyem. Bî wan hêviyên ku dawîya şer bî têkçûna dêwa faşîzmê, gelên bîndest azad bin û gelê Kurd jî çarenvîsa xwe bî destê xwe deyne. Komela Je-Kaf, van daxwazên xwe wek taktîk jî bo qonaxa destpêka şer aniye holê.

MAQBUZÊN QEND Û ŞEKÎR

Komela Je-Kaf, bî aktîfî bir û bawerîya Kurdayetî û giyanawelatpareziyê dî Kurdistan de belav dîkîr û jî bo yekîtîya xebatê bang li komên xelkê dîkîr.

Serekeşîret û derebegên Kurd jî pehin, şeqam û beihîtramiyên jendîrman, girtîgeha Qesra Qacar û jêrdestî jî bîra wan çûbû û bî dîzî li gel kesên Hukûmeta Îranê, ku hin dî Azerbeycan û Sînê de mabûn, peywendi datanîn û carek dî amadeyiya xwe jî bo nokerîya Hukûmeta Îranê radîgîhandî. Rejîma Îranê ku jî kevîna de cîsîn û rûçîkê derebegên Kurd dînasî, bîryar da ku bî makbûz qend û şekîr bîde Kurdistan. Lêbelê, ew qend û şekîrê ku guya hewce bû bîdaya xelkê Kurdistanê, dîda xwedan mîlkan. Derebeg û kesên xwedî mîlk ên Kurd jî bo sîtandîna qend û şekîr, jî bo xwe kîrîbûn wek wezîfeki, ku navên çîya, dol, çem û cîyên xalî yê Kurdistanê wek navên avayî û gund dîdan nîvîsandî, nufûsên mîrî û zîndîyên feqîr û hejarên gundîyan berhev dîkîrîn û pê mekbûzan dîstendî.

Hukûmeta Tehranê, baş dîzani ku ev gund û avayiyên han li Kurdistanê nînin û hejmara xelkê Kurdistan hînde nîne, lêbelê, dîxwest wan bî qend û şekîran bîxemqîne û bî xwe ve grêbîde.

Helbestvan û nviskarên welatparez ku pîraniya wan li der û dora Komela Je-Kaf kom bûbûn, daxwaz û kîrînên derebeg û serekeşîretên Kurdan ifşa û ruswa dîkîrîn.

Helbestên Bayiz û yêrî Bapirê Hejar dî vi wari de heyar jî derebegan re nehiştibûn.

Dî nav ronahiyê de rakeve Fani, ku bî xwe jî jî eşîra Pîşder bû, dî bestek helbesta xwe de wiha dîbejê :

"Qiseykim dê te ser zari delêm bîlêm û nawêrîm

Le basî xan û reftari delêm bîlêm û nawêrîm." *

Evê deste helbestê jî Komelê re şandibû jî bo ku dî Nîştîman de çap bike. Dî piştî van bûyeran de helbestvanê mezin ê Kurd Hêmin dest pêkiriye jî bo piştewaniya Komelê bî awaki eşkera gotiye :

Heçî ke bête ser zarîm Emîn delêm û bê bakîm

Eger çî bêkes û zarîm Emîn delêm û bê bakîm

Ewey axa ye bê kar e Cebûn û qels û lasar e

Dîzî w rêgirtîni kar e Emîn delêm û bê bakîm

Ewende gêj û bê hûşîm Heya namûsî defroşîm

Le bo azadî nakoşîm Emîn delêm û bê bakîm

Xudayî axawetan qendê le bo qendîm hemû bendê

Be halî wan dekîm xendê Emîn delêm û bê bakîm

Eweney êste serdarîm Cefa cûn û stemkarîm

Xulamî pûl û dinarîm Emîn delêm û bê bakîm

Be şew to roj deken tekbrî Çî mulkeki bîken dagir

Çî damawek bîken yexsir Emîn delêm û bê bakîm

Le ber zulm û cefay wane Weten yekpare wêrane

Hezar xwuzgem be bigane Emîn delêm û bê bakîm

Le şerm û şûreyî mîrdîm Be xom mînger bîlêm Kurdîm

* "Gotînek tê ser devê min dîkîm bêjîm newêrîm

Lî ser xan û kîrînên wî dîkîm bêjîm newêrîm

Ke axa abroyi bîrdim Emîn delêm û bê bakim *

Dî kovara Niştîman organa Komela Je-Kaf de, beste helbes-
tek dîn belav bûye ku gelek bî eşkera derebegan ruswa kî-
riye.

"Mîlletek hen le nêw me eşîret
Xo be xo şêr le xeyre bê xîret
Her ke Turki gotî : "çekin dalî"
Kune mîşkê le wan niye xalî **

Kîfşê xwedan mîlkên wîsa jî hebûne, ku bûbûne endamê

* Her çiyê be ser zarê min / Ewê dîbêjîm û natîrsîm/
Heke bêkes û bî zarîn bîm jî / E wê dîbêjîm natîrsîm / E
wê axa ye bê kar e / Tîrsunek, qels û serseri ye / Dîzî û
rêbûrî kare wî ye / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Ew qas gêj û
bê hîşîn / Heya namusê dîfroşîn / Jî bo azadiyê tînakoşîn/
E wê debêjîm û natîrsîm / Xwudayê axayên we qend e / Jî
bo qendê ye hemû bûne kole / Ez bî halê wan dîkenîm / E
wê dîbêjîm û natîrsîm / Yê nîha serdar in / Zulûmdar û sî-
temkar in / Xulamê pûl û dinar in / E wê dîbêjîm û natîrsîm/
Dî şev heta rojê tekbrîan tînin / Çî mîlkê ku dest bîdî ser/
Çî belengazên ku bîkîn êsîr / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Jî
ber zîlm u cefa wan e / Weten seranser wêran e / Hezar xwe-
zî bî bêgane (biyaniyan) / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Jî fedî
û heyî mîrîm / Bî xwe ku bêjîm ez Kurdîm / Pîştî ku axa
ava ruyê min şûşt (nema jê fedî dîkîm) / E wê dîbêjîm û na-
tîrsîm.

** Qewmek heyê dî nav me de

Xwe bî xwe şêr lê jî xeyrî re bê xîret
Ku Tîrkeki jê re got : " çekin dalî" (çek arabamî – bî-
pengîze here)
Qula mîşkan jî wan xalî nabe

Komela Je-Kaf û bî hemû awayî dî binê xızmeta gel û welat de bûne, bî tîving, hesp û suwarên xwe ve hêzên Komelê yên kar bıcı anîne bûne. Kak Seidê Qupî yek jî wan mirovên camêr û aza bû, ku bî 8-9 suwarên xwe yên xwarin û wergirtin li ser wan bûn, tîvingên xwe girtibûn, bî şev û roj dî bin xızmeta Komelê û welat de bûn.

Kak Muhemmedê Serokanî (Hemedê Qadîrî) ku dî Komara Kurdistan de jî ber berpirsiyariya xwe ya ordiyê madalya qehremaniyê wergirt, temami jiyana xwe jî bo berfireh bûna kar û barên Komelê amade kiribû. Kak Hemed heta mîr jî her bî ax û kesera azadiya Kurdistan û rîzgariya gelê Kurd vê jiyana xwe borand. Gelek car kete nav derbederî, zindan, îşkence û gelek bela hatin serî. Sed iftira û tuhmetên narewa jî bo wî hatin kirin. Jî bo gunehkîrîna têkoşîna siyasî, hetta bira û malbata wî jî alîkariyê pê re nedikirin. Lêbelê, Kak Hemed, ku wek serokê "Kapitan Qadîrî" (Qadîrîye berpirsiyarê ordiyê - N.M.) hatibû naskirin, heta mîrîna xwe li ser rîya azadixwazî, Kurdayetî ya pêşkewtîxwaz û li ser rîya sosyalîzmê wefadar ma. Kak Hemed wextê mîrîna xwe weha got : "Jî zarok û dostên min re bêjin, ez wek Kurdek jî bo azadiya Kurdistan jîyam. Ez komunist bûm, vê rîya han rîya rîzgariya gelê xwe dîzanim. Ew jî bira weha bijin."

Kak Hemedê Qadîrî dî wan wextan de ku xan û derebegên Kurd jî bo mekbûzên qend û şekîr milên xwe didan şikandin, bî navê "Cengî" beste helbestek belav kiribû, ku çend xetên wî dî bira min de maye, jî bo biranîna vî têkoşer û havriyê berêz, ez dî vîr de belav dîkîm :

"Kurde heste, pişt bî beste, rameweste, tund biro
Wextî îşe, danenişe, deste ejno rence rû
Tu dezani milleti Cû eslî û nijadî çibû
Çon rema ye tu zelîl bî w milleti Cû serbexo

Gerçi mejûnûs denûsın milleti Kurdi reşid
 Mın delêm kêmtır le Cû ne xan û axa bê dırow
 Nıştımın dayiki me bû gayan û axa çi nagût
 Moşê ger dayki bigên carek delê ey daye ro
 Gerçi xoşixane "Cengi" xani wa be ziyad nebê
 Dujmîni me şew bêdar e ême nustuwin nime ro *

BÛYERA QEREQOLA MAHABADÊ

Dı despêka sala 1943 an de, hebûn û nişana Hukûmeta Tehran lı bajarê Mahabad tenê qerekolek mabû, ku 10-15 polisên Ecem tê de mabûn û qet hukmekî wan tunebû jî bîlî raporê bîdın û fêşadiyan bîkî. Desthilat û kar û barên bajêr û yê der û doran ku dihat kîrîn, dı destê Komela Je-Kaf de bû. Dı wê wextê de General Hoşmend Efşar ku fermandeyê eskerên rojavayê Îran bû, jî bo sêrtêdaniyê tê bajarê Mahabad. Lêbelê, komên xelkê bî xwenişandan û bî kevîr avêtînan pêrgiyî wî hatin. Generalê navê wî derbas bû nekari lı Mahabad bîmine, bî piroziyekê lez kîr û Mahabad lı ci hişt û çû.

* Geli Kurd şûr, xwe hulke, rameweste xurt bimeş / Wextê iş e, runenê, dest bî nasîr (dest qusiyayî) ê rence rû (rû bî ked) / Tu zani milletê Cihû esl û koka wî çibû / Çewa rewa ye tu zelîl (bîndest) bî, Milletê Cihû serbixwe / Gerçi mêjûnûs dîmûsın ku milletê Kurd (raide) gîhaştî ye / Ez dibêmin ku xan û axa jî cihûya jî xerabtîr (kêmtîr) in bê derew / Nîştımın diya me bû tê gan axayan tîşteki negot / Ku carekî jî dı dayika Moşê bigên, dibê wax dayika mîn çû / Gerçi xweşxane "Cengi" ciyê wîha zêde nebe / Dujmînê me nivê şevê lı piyaye (hişyar e) em razane nivero

Dı meha Gulana wê salê de cıvînek mezın a xelkê jı bo guhdari kırına axaftına Ezizxanê Kırmanç, lı nêziki meydana Çarçıra pêk hat. Ezizxan yekek jı azayê Begzadê û mirovek zana, pêşkevîtxwaz û demokrat bû. Hin dı wê wextê de zewiyên xwe lı gundiyeş xwe belav kırîbû. Ezizxan lı ser dıroka zman û edeba Kurd dest bı axaftına xwe dıke, giyanê xelk han dıde û pışt re radıgehine dıbêje, ku pêwiste şûnewarê Hukûmeta Tehran dı Kurdistan de bê hılanin. Dozê jı xelkê dıke, ku qereqolê rakın. Xelk lı ser axaftına Ezizxan dıherkın û ber bı qereqolê ve dıkevın rê. Polisên Ecem, ku dı qereqolê de bûn gule berdıdın xelkê û Ebdullahê Mine Xalınd jı ber gulê polisan tê kuştın. Êdî xelk êriş dıbe ser qereqolê û çend polis tên kuştın, hınek tên gırtın û dawiyê şûnewarê desthıla Hukûmeta İranê ya çendın salan jı Mahabad tê paqjıkrın.

Bûyer û serpehatiyên Kurdistan, her jı aliyê biyani û neyarên Kurdan ve hatine nıvısandın. Du kesan lı ser tevgera salên nabêna 1941-1946 i ya Kurdistanı İranê nıvısine. Yek Hesên Arfa yê serokê yekem ê Konseya Ordıya İran û yê dın jı William Aegletonê Amerikayı ye.

Hesên Arfa, ku bı xwe serokê Konseya Ordıyê bûye, dı vı wari de weha dınvise : "Dı meha Gulana 1943 an de hınek jı xelkê Mahabade, jı bo çek sıdendına qereqola polisan êriş kırın. Pışti demekê dın bı ser de teqandın, qereqolê wêran kırın û hınek polisan kuştın. Bı vı awayı, nişana desthıla İranê ya dawiyê lı Mahabad jı holê rakırın." (33)

Belê, ka em bızanın ê Amerikayı dı vı wari de çı dınvise? Willıam Aegleton dı destpêkê de bı vı awayı dınvise : "Wextê Komara Kurdistan têk çû, Kurdan tev sened, belge û nıvısandınan jı holê rakırın. Dı aliki dın jı karbıdestên İran nexwestın biraninên tal ên wê qereqolê bı hemû

awayi jı bo zındiyan bı mine." Lêbelê, her dı vi hali de ji Aegleton lı ser qereqola polisan weha dınvise : "Mesela qend û şekır bû sebebê wê, ku axırın nişana dewleta İran lı Mahabad ku ew qereqol bû, dı meha Gulana sala 1943 an de, jı bajêr hat rakırın. Wê wextê pıraniya xelkê û bı taybe-ti memûrên idara dewletê ji, wextê gırtına qend û şekır, hezar hılan dıkırın. Wek minaki, nufûsa mıriyan nedihat xera kırım û par jı wan dıhat sitendın. Bı navê ew gundên ku her nebûn, şekır û qend dıhatın sitendın. Wê dema ku wextê şer bû, welat têk çûbû. İdara दौरa nufûsê nedıkari vi karê han bı rê bıbe.

Dûr û dirêj ajotına van karan, bû sebebê bêçaretiya hukûmeta merkezi ku çawa bı vi awayi xelk zêde kırıye. Yekemin karê dewletê ew bû, ku hejmara tevayi ya xelkê bajêr û gundên navçê amade bıke û pêşkêşî qereqolê bıke. Ev karê hat kırım û hejmar jı qereqola Mahabadê re hat dayın, bêgoman van belgan pıraniya xelkê xıste xeteriyê. Jı ber vê yekê pıranıyek jı xelkê yên dîvê wan ketibû dafikê bıryar dan jı bo çûna ser qereqolê û ewan nvisandınan derêxın der ve.

Rojek pıştı nıvro pıştı qedandına kar hunek jı xelkê Mahabad lı Meydana Çarçıra kombûn, da ku guh bıdın axaftına Ezizxan ku behsa mesela millî dıkır. Pışt re bıryar dan ku Ebdullahê Mine Xalınd bışının qereqolê û wan hejmartınan bine. Ev mırovê han çû qereqolê, lêbelê, ket ber çend gulan ku bı xeleti jı qereqolê hatıbûn avêtın. Ev karê han bû sebebê ku êriş bıbın ser qereqolê, ku zerarek gelek mezin bû. Heft polisên Tırkên Azerbeycani hat kuştın." (34)

William Aegleton beyi ku behsa çavkaniyekı bıke û an jı bo axaftınê belgeyek bine, bı awaki hêsan bı serê qelema xwe dıxwaze rastiyê berevaji bıke û xebata rewa ya xalkê,

b1 qend û şekır dıde naskırın, ku qet kedkarên Kurd negır-
tın û tam nekırın. Gelek eşkeraye ku qend û şekır, derebeg
û serekeşiretan dıgirtın û welatê xwe pê dıfrotın. Hinek ta-
cır û karbıdestên Mahabad ji d1 vê xwefiroşiyê de şirik bûn.
Aegleton b1 xwe dınvise ku ne lı Kurdistan bûye, vê ca ku
kijan Kurdê helalzade derewan jê re aniye û nexwestiye
d1 kîtêba wi de navê wi derbas bibe.

TIYATROYA DAYKÎ NIŞTIMAN

D1 destpêka sala 1945 an de, Komela Je-Kaf, Tiyatroya
Dayki Niştıman (Dayikniştıman) pêk ani. Ey tiyatroya han,
ku yekemin tiyatroya huneri ya serkevtına Kurdi bû, d1
hemû navçên azadkırı yên Kurdistan de, j1 bal gelek komên
xelkê ve bıgermin pêşwazi lê hat kırım. Tiyatroya Dayki
Niştıman, ku rezilî, jêrdesti û dagır kırına Kurd û Kurdis-
tan b1 bir dıxıst û grêdana Peymana Sadabad nişan dıda û
pışt re rola gel dıxıst ber çavan û b1 şûr zıncirê koletî û kole-
dariyê j1 dest û pençe Dayki Niştıman perçe perçe dıkr û
azadiya wê . distend, xelk b1 carek pê geş û coş dıbû û giya-
nê taybeti d1 dilê xelk û komel de pêl dıda.

D1 nav nûrê de rakeve Nehri, b1 wi dengê xwe yê xweş ê
b1 hewayê taybeti ve helbesta han dıxwend û b1 yek cari xelk
dıketın grıne û bindestiya xwe bıbir dıanin :

Le rojnameyi diwari ke ç1 medari çerxi şefturi

Denuse talî'i Kurd kewte borci mewci deycûri

Le ber bi fıkr û iqdami ruesayi eşayir bû

Ke roji Kurd mubeddel bû be tariki w deycori

Bıra biri çırayeki bıken tarike şew da dê

Qiyameki bıken ta firsete bıkeyn be cumhuri *

* Lı rojnama diwarê....

Belê, ev helbesta han, taybeti Huseynê Mehemed Axayê
bırayê Qeremî Axayê Mameş ji dîxiste gurîne û wek kaniyê
av jî çavan dîhate xware.

Derveyi Tiyatroya Dayikî Nîştîman, Mîrmîrên (Mîrê Mî-
ran- N.M.) jî li Mahabad dest pê kir. Mîrmîrên, ku resmek
kevin ê Kurd bûye û emrên Mîr bî tevayî dîhat bîcîhanîn.
Dî Mahabad de rewşek siyasî xwe girt û jî bo komkîrîna yar-
metî û pêkanîna hêza çekdar îstîfadek mezûn jê hat wergrî-
tin.

PARTÎYA DEMOKRAT A KURDISTAN, HEFTÊ 1945 an

Dî wan demên ku li seranserê Kurdistanê navîn û bî tay-
betî li Sîlemanî û Kîrmanşanê jî çiq û şaxên Komela
Je-Kafe belav dibûn, li bajarê Mahabad belavokek bî îmza
72 kesan hat belav kirin û damezrandina Partiya Demokrat
a Kurdistan hat îlan kirin. Gelek kesên damezrênerên Ko-
mela Je-Kaf îmza wan dî bîne wê belavoke de tune bû. Jî
wan 72 kesan; 24 kes xwedan mîlk, 18 kes burjuvaziyê ba-
jêr, 16 serekeşîrî, 10 rewşenbîr û 4 kes jî mîrovên dinî bûn.
Metnê belavoka hati belav kirin ev e :

Bismillahirrehmanırrehim

Gelî hevvelatîyan, bîrayan

Agîrê Şerê Cihanê yê Duyem, ku jî alîyê hêzên dijî de-
mokrasiyê û bî destê dijîmînen azadiyê ve hatibû pêxistin,

Dînrîse ku talîhê Kurd ket burcê pêla zordestiyê

Jî ber bêfîkrî û tevgera serekeşîran bû

Ku roja Kurd bî tarîti û zordestiyê hat guhartin

j1 bal baskê hêzên eskerên welatên hevpeyman ve hatin te-
fandın. Cihana demokrasiyê biserket û cihana faşizmê; ku
dixwest netewe û gelên cihanê bixe bin esareta mistek rê-
gir û xwinoxwaran, b1 tevayî têk çû. Her cawa ku çaverê lê
dihat kîrîn, rîya azadiyê j1 bo netewe û gelên cihanê hat ve-
kîrîn.

Îro, hemû gelên cihanê dîbê istifade j1 vê rîyê bigrîn. Ew
dîvê j1 wan madên ku d1 pakta diroki ya Atlantik de derbas
bûne istifade bigrîn. Ew dîvê kar û barên xwe li gora daxwa-
za xwe b1 ci binin.

Em Kurdên ku d1 Îran de dijîn, d1 dirêjaya çendîn sal
û çendîn sedsalan de ye ku d1 rîya mafê netewayeti û li ser
hewcigayên xwe me xebat kiriye û d1 vî rîyê de qurbanên ge-
lek zêde me daye. Lêbelê, dîktatorên serdestên Îranê d1 tu
wextê de j1 bo şêkîrîna pêwîstiyên me amade nebûn û het-
ta nehiştine ew mafên ku li gora Qanûna Esasî daye eyalet
û wîlayetan jê istifade bê kîrîn. Ewan j1 ber sebebê
b1 bombe, top, girtî, sîrgûn, kîrîn, kuştî û hêşîr kîrînê ber-
sîva me dane. B1 taybetî d1 wextê dewra 20 salîya Rîza Xan
de, em d1 li xwe kîrîna cîl û bergên netewayeti ya Kurd de
j1 azad nebûn. Ewan b1 sunguyan b1 bahana girtîna eskerî-
yê, dîzîti, rêgîrî û xayîntî temamê hebûna me, can û namûsa
me xistibûn bin piyan. Ewan j1 bo qirkîrîna nesla me b1 her
awayî metodên hoviyane û bê şerm ç1 dixwestin dîkîrîn.
Axir em jî insanî,ê me jî dirok, zman, rê û şûnwarên ede-
bî yên taybetî hene û ev j1 me re gelek xweşî jî. J1 bo ç1
dîbê mafê me bê xistî d1 bin piyan? J1 bo ç1 nahêlî b1
zmanê xwe yê zîkmakî em zarokên xwe bigehînin? J1 bo ç1
nahêlî Kurdistan bibe welatek xwud muxtar û d1 rîya en-
cumenê wîlayeti de, ku d1 Qanûna Esasî de hatiye diyar kî-
rîn, kar û barên xwe b1 rê ve bibe?

Geli hevvelatîyên hêja, pêwîste em ji bîzanin, ku maf nayê dan lê maf tê sitandin. Jî ber vê yekê jî bo ku em bîkarîbîn mafên xwe yê desthilata netewayetî û hewcedariyên xwe bî dest xînin, divê ku em xebat bikin. Jî bo vê xebatê yekîtiyê û hevkarî pêwîst e. Jî bo vê yekê jî teşkilat û desteyek pêşeng pêwîst e. Damezirandîna û dest bî kar kirîna Partiya Demokrat a Kurdistanê li Mahabad jî bo vê armancê ye.

Geli hevvelatîyên xoşewîst, dibê hûn çav û guhên xwe vekin. Lî dora partiya xwe bîcîvîna û jî bo bî dest xîstîna mafê qanûnî û netewayetî yê xwe fedakariyê bikin. Partiya Demokrat a Kurdistanê serok û rênişandarê we ye. Tenê dî bin ala û partiyeke de netewa Kurdê jî ber pê çûna xeteriyê xelas bibe. Dê ew parêzgerî li hebûn, namûs û pêwîstîyên netewayetî bike. Tenê bî saya û partiyeke, gelê Kurd dê bîkare dî nav sînorê dewleta Îranê de xwud muxtariya xwe bî dest bixê.

Geli hevvelatîyên xoşewîst, em jî derveyî mafên xwe yê qanûnî û insaniyê pê ve tiştêk naxwazin. Daxwazên me dî wan bendên jêr de bî kurtî hatîne nîşandan. Van daxwazên han bîxwîne û bî hemû mirovên Kurd bîde fam kirin.

Daxwazên me ev in :

1) Netewa Kurdê dî daxilê Îranê de jî bo cî bî cî kirîna kar û barên xwe yê mehellî serbîxwe û azad bibe. Û dî sînorê dewleta Îranê de netewa Kurdê xwud muxtariya xwe bixîte destê xwe.

2) Mafê xwendîna bî zmanê zîkmakî yê xwe hebe û temamiyê kar û barên daîranê gora zmanê Kurdî bî meşandin.

3) Lî ser bîngeha Qanûna Esasî encumêna wîlayeta Kurdistanê zutirîn bî helbijartîna, bî temamiyê kar û barên civakî û dewletî rabîgehîna û çavdêriyana li ser bike.

4) Kərbîdestên dewletê bî bê axaftin dîbê jî xelkên mehellî bîn.

5) Dîbê li ser esasê qanûnek gîştî dî nevbera gundî û xwedan mîlkan de pêkhatîniyek bê pêk anîn ku duwaroja herdu mîlan garanti bike.

6) Partiya Demokrat a Kurdistan têdikoşe ku dî xebatê de bî taybetî li gel netewa Azerbeycan û gelên din ku li Azerbeycan dijîn, bî Asuriyan, bî Ermeniyan u.h.w. re yekîti û bratîniyek temam pêk bine.

7) Partiya Demokrat a Kurdistan, jî bo armanca berewpêş ve birîna kîşt û kal (ziraat) û bazirganiya Kurdistan û berfirreh kîrîna kar û barên kulturi, bijîjkî û baştir kîrîna jiyana aborî û ya manewî ya gelê Kurd dê dest bavêje jî bo istifade wergirtin bî serveta mîllî û hebûnên ser erd û bîn erd ên Kurdistanê û dê dî wê rîyê de têkoşe.

8) Em dixwazîn bî tevayî gelên Îran imkana têkoşînê bî serbestî bîstinî jî bo bextewarî û pêşketîna welatên xwe

Bijî Kurdistanê xwud muxtar û demokratîk

Pîştî belav kîrîna vê belavokê êdî têkoşîna Komela Je-Kaf rawesta û qet agadariyek jî aliyê Komela Je-Kaf û li ser rawestana têkoşînê, an guherandîna nav an jî li ser helwestandîna wê belav nebûye.

Dr. Jegalîna Rojhilatnasa Sovyetî dî nîvîsandînek xwe ya bî nav û nîşana "Komara Mahabad Kanûna Yekem 1945 û Çîrya Yekem a 1946" ku hin neweşandiye de wîha dîwîse : " Têkoşîna Komela Je-Kaf a dî navend û xwarê Kurdistanê de, kevneperestên Îran û casûsên Îngilîzan tîrsand û ketin hewl û xebatê jî bo sazîrîna nakokî dî nevbera rêberên Komela Je-Kaf. Dî netîca wê de Komela Je-Kaf dî nî-

vê duyemê sala 1945 an de nema."

KOMELA JÊ-KAF JI BO ÇI SAZ BÛ Û JI BO ÇI TÊK ÇÛ?

Bersiv dana vê pîrsê hinek zehmet e. Nivîskar û dirok-
zanên Kurd heta niha bi awaki fireh vê mesela han a girîng
nekolane. Eger car caran bi tesadufî li ber pêûsa wan keti-
be ji, tenê behsa anîna navê Je-Kaf, ciyê damezirandin û
navê damezrênerên wê tene kirine.

Hinek nivîskarên Kurd, her tenê bi vi awayî wazan didin
û dibêjin ku; "jî ber ku Komela Je-Kaf rêxistînek nasnona-
list bû, hewce bû ciyê xwe bi partiyek demokrat bîda guher-
tin."

Hinek din di bîhîştê kirîna li ser Komela Je-Kaf de, di xwe
re nabinin kakil û siyaseta komelê ronî bikin û bêjin Komela
Je-Kaf di Kurdistanê Îranê de rêxistînek nasyonalîst a Kurd
bûye. Li ba wan wisa ye, ku eger bahsa nasyonalîzma Kurd
bikin dibin kafir, an jî xwe kevnepereşt dihesibînin.

Nivîskarên biyani jî bi bê belge û dokumend di çarçewa
berjewendîya xwe de li ser Komela Je-Kaf dîsekînin.

Li gora bir û bawerîya min, eger em bêjin Komela Je-Kaf
rêxistînek nasyonalîst a Kurd bûye, ne her tenê em nabin
kafir û nakevin bin guheke, her wiha emê behsa rastîye-
kê jî bikin, ku li gor hel û mercên wan salên Kurdistanê verê
ketîye Komela Je-Kaf, eger rêxistînek nasyonalîst (yanî pat-
riyotîst-welatparêz) nebûya, ger di riya hişyar kirîna giyanê
netewayetî û têkoşîna siyasî de dest pê nekirî bûya û
wê rê û giyanê netewayetî têkoşîna xwe nedomandî bûya
û mesela Kurd jî bo wê jî hemû meselên din girîngtir nebu-

ya, çawa dê bîkarîbaya dî demek ew qas kurt de bî wi awayî berfireh bibe, şax û çiq bavejê û dî perçên Kurdistanê yê dî de, têkoşerên Kurd bî kevî nî bîna sîpera wê?

Her wek dî pêşî de jî me bahs kir, Komela Je-Kaf dî mese-la navxweyî de dî hal û mercek wî de pêk hat, ku Kurd bî awakî lez ber bî helandî de dîçûn. Zman, edebiyat, cîl û berg û hemû orf û adet û şûnewarên Kurdewarî jî holê dî-hat rakirin. Zmanê xelkê bî wan dîhat jî bir kîrî û an jî jî bir dîkîrî. Kurdistan dî hêla siyasî, eskerî, kulturî û cîva-kî de kîrîbûn metîngehek, tenê navê metîngehkariyê lî ser nebû, wîsa bû ku sed xwezîyê dîkîr jî bo bûna metîngehka-riyê.

Dî hêla navneteweyî de, sazûna şer lî Avrûpa û ketna Yekîtîya Sovyet nav şer, desthelatên hukûmetên dîktatorî yê cîzexm lerzandibû. Hatîna ordiyên hevpey-manan (sondxwarîyan) a Îranê, rejîma dîktatorî ya Rîza Şah roxandibû. Hebûna ordîya rîsgarîker a Yekîtîya Sovyet lî Kurdistanê îmkân jî bo têkoşîna siyasî, serîhîl-dan û sîtendîna mafên netewayetî pêk anîbû.

Dî 14 yê meha heftan a 1941 an de, "Peymana Atlantîke" hatîbû belav kîrî, ku dî benda wê ya sîsîyan de hatîbû go-tî ku; "Dewleta Amerîka û Îngîlîz îhtîramê lî mafê hemû netewayetî ku bî başî helbîjartîna çêşna hukûmeta xwe bî-zanî dîgîrî û hevidarî ew neteweyên ku heta nîha bî zorê jî mafên hakîmîyet û serbîxweyî yê xwe hatîne bêpar kî-rî, bîgîhîjî mafên xwe."

Dî rewş û mercek wî de, jî bîlî rêxîstînek welatparêz qet tu partî û rêxîstîne nîkarîbû gîrs û komên xelkê jî bo bî-destxîstîna mafê dagîrkî ya netewayetî han bîdaya. Komela Je-Kaf, rêxîstînek wîsa bû û jî bo wê jî bê heq navê wê ne-kîrîbûn "Komeleyî Jiyandneweyî Kurd."

Pewiste dı behsa nasyonalizm de nasyonalizma netewên xwedan desthilat û fermanrewa, ku armanca wan bîndest xistina gelên dî nî û serê wê dîgîhîjê şovenizma mezinwaxazi û dagîrkirine, dîvê em jî nasyonalizma neteweyên bîndest û mafxwari veqetînin ku dîxwazê nîrê xwe yê koletî û bîndestiyê bîşkîne û bî serbestî bîjî. Karektera himê nasyonalizma neteweyên bîndest, naverokek wê ya demokratîk û rewşek wê ya dîjî emperyalîzm û metîngehkariye heye.

Ehmed Sukarno, ku têkoşerek dîjî metîngehkariyê ye û bî welatpareziyek mezin ve hatiye naskirin, wiha dîbêje : "Nasyonalîzm jî bo me gelên Asya û Afrîka armancekî ciwan û pêşewtîxwaz û çavkaniyek jî têkoşîna me ye." (35)

Derveyî vê, gelek kes nasyonalîzma rêberîya tevgerên rîzgariwxazên welatparêzî, dî rewş û mercek diyarî kûrî ya dîrokê de kakîlê îdeolojî û rêbaza hêzên dîjî metîngehkariyê qebûl kirîne.

C.L.Nehrû wiha dîgot : "Pêşeroja Hindê, dîbê dî rîya pewendîya nasyonalîzmî û nûdaxwaziyan de diyar bîke. Nasyonalîzma teze hîlgirtîna rîyekî dîjî emperyalîzma bîyanî û kevneperestiyê ye." (36)

Eşkeraye ku ew hêzên dî tevgera rîzgariwxaziya welat de beşdar dîbin û dî bîn ala nasyonalîzmê de dîcîvin, dî rêkê de nehatîne nav tevgerê, çûn û daxwaza wan wek hev nîne. Burjuvazî, ku hîlgîrê ala nasyonalîzmê yê, dî tevêbûn û rêçûna xwe de dî warê giyanê nasyonalîzmê jî karkeran tê cuda kirin. Kedkarên bajêr û gund, rewşenbîrên demokrat û şoreşger, hetta burjuvaziyan bîçûk ên netewên bîndest jî, dî nasyonalîzmê de rîzgariyê dîbinin, pêşerojan dîbinin yan rojên sosyâlîzma îlmî û nasyonalîstiyê lî dîjî derebegî, emperyalîzm û dagîrkeriyê bîkar tînin. Wek ku Ehmed Sukarno gotîye : "Nasyonalîzm nîkare bîbîşkîve gul bîde, îlla hewce-

ye dî baxê enternasyonalizmê de ajar bîde."(37)

Eşkera ye nasyonalizm wextê bî milê rast de bîkeve û qazanca xwe dî nebûn û bîndest kîrîna gelên dîn de bîbine, dî rîya tevgerê de dest dirêji emperyalizm û kevneperestiyê bîke û bîkeve ser rîyek çewt û dîji sosyalizm û partiyên komunist û bî hewayê "dînya hur" rabe, dost û dîjminên xwe nasneke û bî deste dîjminê xelkê xwe bigre; ew wext êdî ne her pêşkewtixwaz nine, her wîha paşverû û kevneperest e û jî bo tevgera welatparezi ya netewa xwe jî zerara wê heye.

Komela Je-Kaf, rast e rêxistînek nasyonalist û welatparêz bû, ku jî bo rewş û mercên Kurdistan ên wan rojan ava bîbû. Doza "malîştîna zincîr û nîrê koletiyê ya lî ser stuyê netewa Kurd dîkîr û dîxwest dî Kurdistanî iro ya perçe kîrî de, Kurdistanek mezin, rêk û pêk bîne berhemê, ku her Kurd bî serbestî tê de bîji."(38)

Her çend hînek derebegên Kurd jî bo parastîna berjewendê xwe ketîbûne rêza Komelê lê Komela Je-Kaf hîlgîre îdeolojiya burjuvaziya biçûk a Kurd bû û lî dîji dabewşûnên (urf û adetên) derebegî û eşîret bazarî xebat dîkîr.

Nasyonalizm dî destpêka ajardana serihîkdanê de wek bir û bawerîya burjuvaziya biçûk dîji derebegiyê xwe nişan dîde. Ew helbest û nîvîsandînen jî aliyê endamên Komela Je-Kaf de hatîne belav kîrîn bî awakî baş dîxîn ber çav, ku Komela Je-Kaf lî gel derebegiyê bî rê neketîye. Em wextê bî nêrîn awayê çêbûn û rêxistîniya Komelê, ev rastiya han jî bo mîrov derdîkeve, ku burjuvaziyê mezin yê Kurd ê lî gora wê demê "dewlemendên mezin ên Kurdistan", serekeşerî û xwedan mîlkên mezin, beşdar û endamên komelê nebûne. Burjuvaziyê nugihîştî yê Kurd, jî bo parastîna qazanc û berjewenda xwe pala xwe dîda serekeşîret û derebegan. Dî rîya qîz dana hev û jîn xwestîne, sazîrîna

xızmatîyê (mervatî) re, dîxwestî pîştewanî jî xwe re peyda bîkî. Wextê em li rewşa wan rojên Kurdistanê binêrî jî bo me baş derdikeve holê ku burjuvazîyê Kurd bî çî awayî qiz dane derebeg û serekeşîretên wek Debokri, Mangor, Gewrîk, Mameş û yên din û an jî jin jî hev xwestine. Dî eksê vê de, Komela Je-Kaf wek rêxistinêk nasyonalîst, xwedan bir û bawerîya burjuvazîyê biçûk ê Kurd, dîxwest derbegî jî ser desthilatê bixê û bî xwe desthilata siyasî bigere destê xwe. Lenin wîha dibêjê : "Hişyarbûna civakên xelkê dî bin desthilat û bandorîya derbegî û xebata wan dîjî sistema netewayetî, dî qonaxa serdestîya xelkê yan netewê de pêşverû ye." (39)

Em dîkarî bî eşkere bêjî, ku peydabûn û rêveçûna Komela Je-Kaf, berhem û rengdana zîlm û zora Hukûmeta şovenîst û dîktator a reş a Rîza Şah û bersîva qonaxa jiyandî û geşkirîna hestê netewayetî yê gelê Kurd bû. Jak Rabemancarê rêberê tevgera netewayetî ya Malakaş , ku piştî re bû cigrê serekomarê welat wîha dibêje : "Ew bûne nasyonalîst, jî ber ku ewan dîxwest desthilata millî bixî destê xwe. Jî ber ku, jî bo destxistîna pêdawîstîyên millet têdikoşan." (40)

Ez bawerî ku li ser sekîna peydabûn û têkçûna Komela Je-Kaf pêwîstîya kîrînê zêdetir pê heye. Ew wezîfa han dîkeve ser milên diroknîvisên Kurd ne ku yên biyanîyan ku bî serê çîma pênuşa xwe bêjî pêşverû ye û an jî paşverû ye.

KONGRA PARTIYA DEMOKRAT A KURDISTAN

Dî meha Îlona sala 1945 an de, carek din hînek kesên Kurd hatin bang kirin Bakuyê paytexta Azerbeycana Sov-

yetê. Ew kesên vê carê bî Qazî Muhemmed re çûn, evên han bûn : "Menafê Kerimi, Eli Rihani, Qasimê Êlxanizade, Muhemmed Huseyxanê Seyfî Qazî, Ebdullahê Qedri Cekiyan, Kak Hemzeyê Nelos, Nûri Bege Begzade, Qazî Şîno." Lî ser vê sefera han belgeki resmî dî dest de nine, lêbelê, begoman mesela Kurd û Kurdistan û peywendîya lî gel Azerbeycan mijara giringî ya wê muzakerê bûye.

Pîştî vegera jî Bakû, yekemîn Kongra Partiya Demokrat lî bajarê Mahabad hat çêkirin. Dî belavoka Partiya Demokrat a Kurdistan de, a jî bo vi barî hatiye belavkirin de wîha hatiye gotin: Roja 2.8.1326—25 ê Çîrya Yekem sala 1945 an xwarê ne:

nuner û muntiqên Kurdan ên beşdar lî gor tertîba xwarê ye:

" 1) Mako û Ararat : Axayê* Omerxanê Celalî, Axayê Şêx Hesên, Axayê Şêx Kî, Axayê Hesên Axayê Dîriyan, Axayê Ebdullah; Axayê Mîlan, Axayê Fexrî.

2) Soma, Bradost, Deştî Mergewerê : Axayê Omerxanê Şerîfî, Axayê Tahîrxanê Sîmkî, Axayê Ebbas; Axayê Fînak, Axayê Qutas; Axayê Mamedîyan, Axayê Hacı Wetman, Axayê Şero, Axayê Ebdî, Axayê Hesên Telo, Axayê Ezo, Axayê Hesên Henarê, Canebê Axayê Seyîd Ebdullah Efen-dî.

3) Şîno : Axayê Musaxanê Zerza, Axayê Qeremî; Axayê Zerza, Axayê Mîrza Seîd, Axayê Qazî Muhemmed, Axayê Kak Hemze.

4) Sîndos : Axayê Ehmedê Kak Xîdrî, Axayê Qasîm; Axayê Pîrotî, Axayê Mehmed Emin; Axayê Pîrotî.

5) Laheçan : Axayê Ebdullah axayê Qadîrî, Axayê Kak Mamend Qadîrî, Axayê Kak Huseyn Mehmedî, Axayê Pîrotî Axayê Emîr Eşayîrî, Axayê Mehmed Emin Axayê Pîrotî.

6) Pîran : Axayê Mehmed Emin Axa, Axayê Qîrînî Axa.

7) Miyandîwaw : Axayê Mehmed Huseynxanê Seyfî Qazî.

8) Bokan : Axayê Ebdurrehmanê Şerîf Kındî, Axayê Reşîd Elizade.

9) Mangor : Axayê İbrahim Axayê Edhem, Axayê Mam Huseyn, Axayê Kak Sîlêman, Axayê Kak Hemze, Axayê Minaxa." (41)

Dî tu belavokên resnî de navên endamên Komîta Merkezî nehatiye belav kirin. Tenê dî bûyerên dawîyê de derketin, ku serekeşerîten wek Omerxanê Şîkaki, Reşîd Begê Herkî, Zero Begê Herkî û yên wek wan jî bo Komîta Merkezî hatine helbjartîn.

Dî dawîya Kongrê de programa Partiya Demokrat a Kurdistan a jî 22 maddan pêk hatiye bî vî awayî hatiye belav kirin :

Bismillahirrehmanırrehim

Programa Partiya Demokrat a Kurdistan

Birê Yekem :

1) Navê partiya me; Partiya Demokrat a Kurdistan e.

2) Bîgehê me li ser van tîştên jêrîn hatiye danîn :

Heqîqet, edalet, pêşketin; temamên nizamname û qanûnên partiyê pîştî tesdîq kirina Kongrê dê bîn bî cî kirin.

3) Pênûs û sîmbolê genim nişana Partiyê hatiye qebûl kirin.

Birê Duyem :

4) Dî wextê niha de armanca herî mezin a partiyê jî vê pêk tê, ku dî çarçewa dewleta Îran de parêzgerî li mafê gelê

Kurd bike. Û jî bo pêşvebirina van mafan rê û şûna xwud muxtariyê bê danin.nin. Temamê wilayet û eyaletên ku di dîrejaiya dirokê de Kurd li wir dijîn û zehmetiyan te de kêşane, her jî bo vê rewşa Kurdistan hewceye li ser esasê demokrasiyê qezenca girsên gel li ber çav bê girtin. Hewceye cûrecûretiya ya netewayeti, qewmî û mezhebî li ber çav bê girtin, huqûqên wan jî bo helbijartina nûnerên wan bo Meclisa Şûra ya Millî bê naskirin.

5) Armanca Partiyê ewe jî bo pêşve birina demokrasiyê li ser esasê wê jî bo bextewariya beşeriyetê têbikoşe.

6) Tu dîjîminatîyek û nakokîyek Partiyê li hember dewleta merkezi nine, tenê dixwaze di rîya aşitiyê de jî bo damezrandin û pêşve birina kultur, bijîjî (tenduristi) û kîşt û kalê (ziraat) gelê Kurd têbikoşe, ku di netîca desthilata bê exlaq a mêtîngehkar de paşketiyê û jî bo vê jî doza mafê xwud muxtariya netewayeti dike.

Birê Sêyem :

7) Temamî malîyat û hebûn li gora pêwîstîyan divê bê par kirin li ser vi esasi hesabê butçê divê bê tenzîm kirin û belav kirin.

8) Hukûmeta Millî di gava yekem de dê dest bavejê avakirina welat û pêşve birina teşkilatên aborî û siyasî, jî bervê yekê em nikarin jî sedî sisê (%3) zedetir malîyat û komkirin bîdî hukûmeta merkezi.

9) Divê ku temamê memûrên mîlkî, siyasî û teşkilatên kîşt û kal jî Kurdan bin. Hukûmeta Netewayeti, her wextê ku pêwîst bibe, dikare muşawîrên derve bang bike. Temamê kar û barên civakî, dewletî û edlîyê hewce ye bi zmanê Kurdi bê nîvîsandin û rêve birin.

10) Partî, jî bo pêşvebirina kîşt û kal dê hewl bide maki-nên nû yê kîşt û kal bikire. Partî dê têkoşe jî bo pêşeroja

gunduyan û jî bo ku tiştên bî dest bixî, bî başî bê firotin.

11) Partî, dê têkoşê jî bo cîkirina kesên rê girtine ber xwe ku koçî cîyên din dîkin, temamê wan dijîtiyên ku gundiyan mecbûrî cî guhertinê kiriyê jî navbera wan rake.

12) Partî, bê berçavgirtina ferqa netewayeti, qewmî û mezhebi, dî jiyana siyasî, aborî, kulturî û tendurustî de parêzgerî lî temamê wan kedkarên ku dî Kurdistan de dijîn bîke.

13) Jî bo armanca pêşve birina ilm û şarîstaniyetê lî nav xelkê Kurdistan dê xwendina destpêkî û navîn bibe mecbûrî û dî temamê dibistanan de hewceye xwendin bî zmanê Kurdi bê kîrin.

14) Jî bo armanca pêş xistina derêca xwendewariyê û jiyana şarîstaniyetê dê gelek merkezên zanistî, kîtêbxane, cîyên xwendinê, kulub, tiyatroy û meydanên sporan jî bînin ava kîrin.

15) Temamên wan memûrên ku dî idara eyalet û wîlayetan û dî yêrî eskerî de kar dîkin, divê vegerin Kurdistanê.

16) Hukûmeta Millî, jî bo bî berçavgirtina qezenca xwe lî gel dewletên din û dî gava yekem de lî gel dewleta mezin a Sovyet wê pêwendîya kulturî û aborî deyne.

17) Hukûmeta Mehellî ya Kurd, dî temamê ew konferansên navneteweyî de, ku jî bo jiyana beşerîyetê tîrî çêkirin lî gora nufûsa xwe wê dî wan de doza temamê huqûqên xwe bîke.

18) Divê Hukûmeta xwud muxtarî ya Kurdistan, xwedî îxtiyarî be, ku îmtiyaza hebûnên pêkhati û pêk nehati yêrî bîn erdên Kurdistanê çî kesê ku jê re bîxwaze, bide wî.

19) Hukûmeta Millî, jî bo temîn kirina peywîstiyên xelkê Kurdistanê dî rîyek erzan û bê ser êşî û dijîtiya bî tîrî dî eksê selem-xwûr, grîrî-fîrîş û muxtekirîrî de wê kar bime-

şine.

20) Hukûmeta Milli, aboriya Kurdistan dê pêşve bibe û dê dî temamê bajaran de zîneet damezrine. Dîvê ew destên bê emîn ên metîngehkaran lî ser serweta tabîî bê qutkîrîn. Hewceye em jî wan servetan feyde bigrîn. Û dî eynî xewtê de jî bo qezenca beşeriyetê amade bikin.

21) Dîvê dî temamê kar û barên siyasî, aborî û civakî de jî ji wek mîrên, xwedan huquqên wek wan bin.

22) Dîvê bî temami mafên kematî yê neteweyên ku dî Kurdistan de dijîn (Ezerbeycanî, Ermenî, Asurî) bê girtin ber çav.

Partiya Demokrat a Kurdistan
Adar 1324 (1945)

Pêşiyê emê çavekî bavêjin damezrandina Partiya Demokrat û damezrênerên wê û lî ser beşdarbûyên Kongrê û programa Partiyê hûr û hûr bisekînin û hînek tîştan bînin ber çav. Jî vê jî hewce ye em bikevin nav, lê binêrin û lî ser bixavînin.

1) Bî damezrandina Partiya Demokrat, ku bêguman tek-lît kîrîna fîrka Demokrat a Azerbeycan bû, Komela Je-Kaf jî warê kar derçû û desthilat jî destê burjuvaziyê biçûkê Kurd ê ku dî wê wextê de û dî rewş û mercê wan rojên Kurdistan de perçeki pêşketî yê civata Kurdewarî bû, derket. Pişt re ket destê taqumê burjuvaziyê mezin û navîn, ronakbîrên xwe parêz (muhafazakar) û liberal. Hînek derebeg û se-rekeşîretên Kurd jî dî wê dest hilatê de beşdar dibîn, ku ne her tenê xwedan hestê Kurdayetî ninbûn, Her wiha pey-wendiyên xwe yê nehênî jî lî gel Hukûmeta Tehran qut ne-kiribûn.

2) Slogan û siyaseta Partiya Demokrat a Kurdistan hetta jî bo mesela netewayeti ya Kurd lî gora slogan û siyaseta Komela Je-Kaf gavek paş e.

Dî rewş û mercê wê çaxê yê cihanê de, ku faşizm têkçûbû, dewletên mêtîngehkar hejiyabûn, gelên bîndest û mêtîngeh jî bo rîzgari û serxwebûna xwe serî hûkdîdan û Hukûmeta Îran jî dî rewşek xerab de bû, slogana rîzgari û serbixweyi ya Kurdistan dîkari jî hemû sloganan zêdetir kom û girsên gel lî dora xwe bîcivine. Ew agahdariyên ku damezirînerên Partiya Demokrat belav kirine, ew qas xweparêz (muhafazakar) , jî aktîfîyê dîr û bî awakî bedil bûne , ku bî tu awayî nîkarîbûne bersîva xebata wan deman bîdîm. Madda sîsîyan wê agahdariyê lî gora "qanûna esasî ya wexte meşrutîyeta Îran) doza encumena wilayetê Kurdistan dîke, ku dî qanûna esasî de basa mafên neteweyên xeyrî Faris tê de nînbû û hetta lî gora wê wextê paşketî jî bû.

Dî madda pêncan de doza bî hevîre bîrêketî û lî hev hatîna gundî û xwedan mîlkan têkîrîm, ev wek aşîti peyda kirîna dî navbera gur û mîyê de bû. Êşkere ye ku mebesta me ew nîne bêjîm hewce bû doza "belav kirîna zewî û ax" bîkîra, lêbelê, bî kêmasî dî vê lî alîkî jî bo rakêşana gundî û kedkarên gundîyan û dî mîlê dîm de jî bo desthilat û zîlma derebegan nîşanek kîş danîbûya.

Dî madda şeşan de nîviskarên wê agadariya Kurdistanê bî Azerbeycan datînin û wîha dînvîsîn : " Partiya Demokrat dîxwaze lî gel gelên dîm, ku dî Azerbeycan de dîjîm (Asurî, Ermenî u.h.w.) yekîtî bîratîyek temam pêk bîne." Dî wextê ku gelê dî Kurdistan de dîjîm bîratîyek bî wan re nayê pêkânîn.

3) Jî têkîliya Kongra Partiyê bî awakî baş kîşî ku cîyekî ber bî çav û gîrîng ên serekeşîret û derebegên Kurd dî

nav Partiya Demokrat de heye. Heta nûha ji ronî nîne ku dî Komîta Merkezî de hejmara kesên ronakbîr û burjuvazîyê bajêr çend bûye. Navên damezrênerên Komela Je-kaf dî kongrê an jî dî Komîta Merkezî de nînin.

4) Dî programa Partiya Demokrat a dawîya Kongrê de hûnek rastî bî berçav dîkevîn, ku hev nagre û jî bo partîyek şoreşger nabe. Dî madda şeşan de tê gotin ku : "Tu dijminati û nakokîyek partîyê lî gel dewleta merkezi nîne"

Dî benda çar û şeşan de doza xwud muxtariyê tê kîrîn. Lêbelê, dî benda şanzdeyan de wiha tê gotin : "Hukûmeta Millî jî bo bî berçavgirtina qazanca xwe lî gel dewletên din û dî gava yekem dê lî gel dewleta mezin a Sovyet, wê peywendîya kulturi û aborî deyne."

Dî benda hejdeyan de, doza vê hewcedariyê tê kîrîn ku "imtiyaza hebûnên bin erd ên Kurdistanê çî kesê jê re bî-xwaze dê bide wî."

Derveyî van daxwazan, guherandina ala Îran, hûlkirina ala Kurdistan û diyar kirina nişana hukûmetê bî berovajî şêr u roja Îran û qerar dana marşa niştîmanî lî gel naveroka program û daxwaza xwud muxtarî lî hev nedakîrîn û ferqek gelek mezin dî navbera wan de hebû.

JI BO PÊŞ HÎN GAVÊN BILIND

Dî meha Çirya Duyem a 1945 an de, çapxana Kurdistan lî Mahabad dest bî kar kîr. Dî dibistanên bajêr de bî zmanê Kurdi xwendinê dest pêkîr. Têkoşerên Kurdistanê Germin ên wek Mamoste Tewfîq Werdi, Osman Danîş, Mamoste Kerim Zend, Qaniyê şair û.h.w. dî van kar û barên dibistanê de ders gotine û rolek gelek girîng dî wî wari de

listine. Roja 17 yê Kanûna Yekem a 1945 an, jî bo gelê Kurd rojeki diroki û jibir neçûyi ye. Dî vê rojê de bajarê Mahabad bî şayi, govend û bî ahengê ve hatibû xemilandin û bî awa û şêleke bê hempa ala şêr û roj a nişana Hukûmeta Îran jî ser banê idara edliya Mahabadê anin jêr û dî şûna wê de ala sê rengin a Kurdistan (sor, sîpi, kesk û roja ku nû dî ber çiyayê re derketi, du simbilên genûmê dî der û dorê û dî jêr de ji serê pêñûsê) dî nav teqandina çekan, tîfîngan, şeştiran, çepik lêdan û hêl û hewara kom û gîrsên gel de lî wi ciyi helkîrî û pê re dî ro surebayê azadî dihejandin.

Pîştî vê, lî bajarê Bokan, Miyandîwa, Şîno, Nexede û Xani ala Kurdistanê dî nav şayi û govandî komên xelkê de lî ser banên ciyên komîtên Partiya Demokrat hatin hêlkîrî. Helbestvanên Kurd lî ser ala Kurdistan lî gor rewş û mercên pêk hati musabeqeyan saz dikîrî. Helbestên dîhatî nîvîsandî komê xelkê zêdetir coş dikîr û dîherikand. Hejarê şair jî ber vê yekê, dî helbestên xwe yê hêja de wîha dîbêje :

"Dari alekem wekû çiqle le bo çawi edû
Her kesi xwoşî newê rebi we ber xencer kewî
Rê necatmana pena bû Îttihadi Şurewî
Sorme ye bo çawi ême xak û xulî Moskovi" *

Hêmin û Xal Emin jî lî ser hêlkîrîna ala Kurdistan helbestên bî dîl û can yê hestan radîkîrîn gotîne.

Pîştî helkîrîna alê, Partiya Demokrat a Kurdistan bî damezrandîna "Hêzên Bergîrî yê Kurdistan" jî bo parastîna

* Darê ala min wek pîjîk têkeve çavê dijîmîn
Ewê ku pê ne xweş e, rebi bî ber xenceran keve
Jî riya rîzgariya mere bû bext Yekîtî Sovyet
Ax û xwelîya Moskoyê kîlê çavê me ye

destketiyan gavek giring avêt. Kedkarên bajar û gundan bi awaki eşq , dîl û bî eleqe ve bî ber Hêzên Bergirî ve dîçûn, navê xwe dîdan nîvîsandin û dîbûn pêşmerge. Ew serbazxanên ku di navbera bîst salan de bû, jî bo lêdan û kuştina xelkê, eskeran bî kar diandin, bûbûn ciyên şûnewarên serok têkoşerên Kurd û di wan ciyan de pêşmerge jî bo parêzgeriya welat dihatin bikaranîn.

Hatîna Barzaniyan li Kurdistanê Îranê, ku nêzîkî 3 hezar kesên çekdar bûn û serokek wek Mele Mustefa li gel wan bû, hêvî û umudek pirtir xîste dilê Kurdên Îranê û bû sebebê bîhêzbûn û piştsturiya Partiya Demokrat a Kurdistan. Hinek serekeskerên welatparêz ên Kurd jî milên din (mebest; Kurdistanê Iraqê ye -N.M.) hatibûn, di rêk û pêk kirina kar û barên pêşmergeyan û di netîca wezîfa ku hatibû sipartîni wan, di wî wari de bûbûn wek nîmûne.

Jî 17 yê Kanûna Yekem heta dawîya Rêbendan (22 yê Kanûna Duyem 1946 an) bajar û gundên Kurdistanê di şayi û govendandê xemlîn û di meha Befranbarê (meha 20 e Kanûna Yekem ta 20 ê Kanûna Duyem re tê gotin- N.M.) ya wextek sar, serma û berf de li Kurdistanê mîzgîniya civînek mezîni di dawîya meha Rêbendanê de, germayi bî xwe re anibû. Sîtranbêjên Kurd di meqam û gotinên sîtranên xwe de ala Kurdistanê û meha Befranbarê kirîne mijar. Hejarê şair di rîstê helbestek xwe de dibêje :

"Ya xwa Befranbarî sed hezarî salî
Her wa xwêşî bî nebîni talî
Xwa be Kurdistan bêlî alakey
Kurd muweffeqî bîn bo regeyî çakey
Pişewa bîjî we lawanî cesûr

Be hemû awat bîge Supayi Sor." *

Dî 20 ê Befranbara (10 ê Kanûna Duyem) 1946 an de, dî idara Rojnama Kurdistan de jî bo weşandîna yekemin hejmara Rojnama Kurdistan, organa Partiya Demokrat a Kurdistan, cîvînek mezîn hat saz kîrîn û Seyid Muhemmedê Hemidî berpîrsiyarê Rojnama Kurdistan, vê axaftîna han dî cîvînê de kîr :

"Roj 20 ê meha Befranbarê (meha dehan 1324 - ku Nevroz serê salê bê hesabandin -N.M.) rojêkê, ku stêrka xweşbextiya Kurd dî ber şefeqa wê re avetiye. Em ku bî salan û heta bî qîrnan bû me daxwaz dikir, ku rojêkî bîkarî bî zmanê şêrîn ê Kurdi, ku em dikarin muqayesa wi jindarîrîrîn bî zmanê cihanê re bikin, bixwinin, binivîsin û bîbînin xwedî çap û weşanan. Dî rastiyê de ev daxwaza han jî me re wek xeyalekê bû. Wisa Heqteala merhemeta xwe fermanî xeyala me bî saya serê xwe nîşani me da. Yekemin hejmara Rojnama Kurdistan hatiye weşandin. Ev roj cêna danîna idara rojname, kovar û weşandîna hejmara yekemin "Kurdîstana me" hatiye kîrîn û em îspat dikin, ku Kurd her çend jî aliyê dewletên mêtîngehkar de tê qîrkîrîn û me qurbanên maddî û manewî dane jî emê nîşan bîdînin ku qet namirê û tu wextî dê nemirê."(42)

Komîta Merkezî ya Partiya Demokrat a Kurdistan, jî e-

* Ya maşele Befranbaran sed hezar salî

Her wîha xweş bi, qet nebîni talî

Xwedêwo tu alê jî Kurdan re bîhêlî

Kurd dî riya başiyê de biserkevîn

Serok bîjî û xortên bêtîrs

Bî her awayî Ordîya Sor

şîret, gundi û kedkarên Kurdistanê xwestî bû ku jî bo a-henga damezranina Komara Demokrat a Kurdistan bêne Mahabadê.

Roja yekemîn a Rêbendane (21 ê Kanûna Duyem -N.M.) cîvînek li Mîzgefta Sor pêk hat û gelek kesan li ser pêkani-na Dewleta Kurdi û li ser rîzgariya Kurdistanê axîft. Şêx Celalê Tahîrî bî dîlfurayî wîha dîgot :

'Axano, xelkê bî şeref ê Kurdistan! Dî vê cîvînê de gelek kes jî axan, serekeşîretan, tacîran û jî melan axîftin. Jî bo rîzgariya Kurdistan, jî bo serkevtina vê serîhildana mezîndî Kurdistanê de sê tîşt pêwîst e. Bê van sê tîştan tevgera me sernakeve. Yekem pere ye, duyem pere ye, sêyem pere ye. Eva mûn sê dangê mîlkê (nivê gundekî tê hesibandî -N.M.) xwe li navça Sindosê nezîr û hîbeyê Partiya Demokrat a Kurdistanê kir." Dî vê cîvînê de nûnerên birayên Kurdên Tûrkiyê, Suriyê û Iraqê jî beşdar bûn.

İLÂN KIRINA KOMARA DEMOKRAT A KURDISTAN

Roja duyem ê Rêbendana (22 yê Kanûna Duyem -N.M.) 1946 an, zêdetirî jî 20 hezar kesî li Meydana Çarçîra li bajarê Mahabad cîvîyan. Ev xelkê han jî seranserê Kurdistanê, bî beyî ku jî sar, serma û jî berfê acîz bibe û jî rîyên dûr jî bo beşdarê vê buyera mezînbûn, dî vê roja pîroz de xwe gîyandî Mahabad

Kolan u kuçên bajêr, çarmedorî Meydana Çarçîra bî ala sê rengî a Kurdistanê ve hatîbû xemlandî. Qazî Muhemmed dî nav qêrî û çepîkên xelkê de gîhaştê Meydana Çarçîrayê û dî cîyê xwe yê taybetî de sekîni. Qazî bî van kelîman dest bî axaftina xwe ya diroki kir :

"Xelkê Kurd jî neteweyek e, ku welatê wi hatiye perçe kîrîn û dagîr kîrîn. Lî aliyê dî, mafên wi jê hatiye sitandin jî diyarkîrîna çarenvîsa xwe bê par e." Mîxabîrî temamê axaftîna Pişewa dî dest de nîne. Lêbelê, wek William Aegle-ton dînvîse, Qazî Muhemmed dî axaftîna xwe de sipasî alî-kariya Yekîtiya Sovyet a maddî û manewî dîke û jî bo bî-serkevtîna Hukûmeta Millî ya Azerbeycan bîrayên Azerbeycanî pîroz kîriye.

Pîştî axaftîna Pişewa, ku damezrandîna Komara Demok-rat a Kurdistan îlan dîke, Muhemmed Huseynxanê Seyfî Qazî, Qazî Muhemmed jî bo serokîtiya Komara Kurdistan îlan kîr. Dî wê cîvîna mezî de yê bî ber pêş de hatî xû-ya kîrîn û axaftî ev derebegên han bûn : "Sîmailê Êlxanî-zade, Bîrahîm Êlxanîzade, Rehîmî Êlxanîzade, Şêx Hesenê Şemsî Burhanî, Bîrahîm Axayê Edhem, Axayê Kerîmî, Zero Bege Herkî, Hesen Axayê Me'rufî, Seyîd Ezîzê Gêla-nîzade û çend kesên ditîr.

Pîştî temam bûna cîvîna duyemê Rêbendanê (22 yê Kanûna Duyem -N.M.), ku Qazî Muhemmed jî bo Serko-mariya Kurdistan hat helbîjartî, jî bo kîşî kîrîna Wezîrên Dewleta Komara Kurdistan, dî Komîta Merkezî de lîkolîn hat kîrîn û pîştî çend rojan ev navên han wek destê Dewle-ta Komara Kurdistan dî Rojnama Kurdistan de hatî belav kîrîn."

- 1) Hacı Babeşêx, Serok Wezîr
- 2) Muhemmed Huseynxanê Seyfî Qazî, Wezîrê Bergurî Ci-gîrê Serokomar
- 3) Mele Huseynê Mecdî, Wezîrê Dadperwerî
- 4) Ehmede Elahî, Wezîrê Bazîrganî
- 5) Hemed Eminê Muînî, Wezîrê Navxwe
- 6) Kerîmê Ehmeddîn, Wezîrê Post û Telgraf

- 7) Ebdurrehmanê Êlxanizade, Wezirê Derve
- 8) Menafê Kerim, Wezirê Kulturi
- 9) Sıddiqê Heyderi, Wezirê Tebligat
- 10) Xelilê Xusrevi, Wezirê Kar
- 11) Hacı Mustefayê Dawudi, Wezirê Abori
- 12) Sımıl Êlxanizade, Wezirê Rê û Ban
- 13) Mehmudê Welizade, Wezirê Kışt û Kal
- 14) Seyid Muhemmedê Eyubîyan, Wezirê Tendurusti

A dı vır de tıştê dıqetê dıqışine ew e ku jı bılı Hacı Ba-beşêxi û du Êlxanizadan, Wezirên Dewleta Kurdistanê hemû Mahabadi ne. Jı derveyi Sıdıqê Heyderi keseki dın jı damezranên Komela Je-Kaf dı Dewleta Komara Kurdistan de beşdar nine. Serekeşîret û derebegên Kurd, ku dı damezrandına parti û dı kongrê de dı rêza pêşî de ciyên xwe girtibûn û endamê Komita Merkezi jı hatibûn helbijartin, piştî damezrandına Komara Kurdistan jı ciyên desthilatdariyê hatın bîdûrxistin, her çend dı navçên xwe de lı ser kedkaran hakimiyetê dıkırın û perçiqandın û şêlandına gundiyan dı domandın jı. Ev bîdûrxistina serekeşîretan û cıvandına desthilatê dı destê Mahabadiyan de gelek kesan dılsar dıkır û tengi û astengan jı bo rêvebirina kar û bar dıxistine pêş.

Her xuyaye dı gel vê jı, ev qas demek kê m û kurt de Komara Demokrat û Kurdistan, ku dı diroka xebata netewa Kurd de sitêrek şewq dayi û destpêka diroka nû ya Kurdistan tê hesabandın, jı bo rêk û pêk kırına kar û barê Hêzên Bergiri jı bo pêş de birina abori û bazırgani, berfireh û xurt kırına kultur, zman û edebiyata Kurdi, jı holê rakırına hınêk rêveçûnên xırab dı nav hêzên cıvakê de, jı bo nêzik bûna gelên dın ên Îranê hınêk gavên bı lez jı bo feyde wergrîtinê, hatın avêtın emê bı kurti lı ser wan bisekının.

1) HÊZÊN BERGIRI :

Damezirandîna Hêzên Bergî bî awakî ordî rêk û pêk, bî karanîna pêşmergan bî awakî nizamî, avêtîna gawek giring a Partiyê û Hukûmeta Millî ya Kurdistanê bû. Her çend li gora usûl û qaidek bî ser û ber dî nav wezîfê û perpîrsiyarî par kîrînê de nebû. Derbeg û kurên axan her bî xwe dibûn serekhêz û stêrkek û an du sîterk bî ser milên xwe ve dîdirûtî û wîsa lê hatibû jî ber kapitan, pulkunîkî û putpulkunîyek (evên han navên rutban in, bî rastî me nekari li hem-ber van ka dî zmanê dîn de çî tîn bîkaranîna em peyde bîkî -N.M.) rêdani nema bû. Wextek hat ku jî bîlî Barzaniyan û berpîrsiyarên eskerî yên Kurdistanê Iraqê, ew kesên perpîrsiyarên eskerîyê, rojek dî eniya şer de beşdar nebûn. Generalên wek Hemê Reşîdxan û Omerxanê Şîkaki, dî wextê pêwîstiyê de pişt dane tevgera rîzgarîxwaz a Kurd. Yek jî wan xwe avête hîmbêza Îngîlîzan ê dî ji xwe avetê hîmbêza Îran.

2) WEŞAN Ê DIBISTANÊN KURDÎ

Dî wî wextê kurt de weşandîna Kovara Kurdistan, Rojname Kurdistan, Kovara Nîştîman, Helale, Awatî, Hawarî Nîştîman, Hawarî Kurd, Gîr û Galî Mîndalan, çap kîrîna kîrtêban bî zmanê Kurdî û afirandîna giring ên têkoşanên partî, komele û Hukûmeta Millî ya Kurdistanê pêkhat. Dî temamê bajarên bin desthilata Hukûmeta Millî de, derveyî navçayê Şîkakan, xwendîna bî zmanê Kurdî dest pê kir. Yekem car tabloya li ser idare û lewhên dîkanan bî zmanê Kurdî hatîna dalîqandîna. Radyo bî zmanê Kurdî program belav dîkir, rojnaman bî zmanê Kurdî deng û bahsên cihanê û yên Kurdistanê belav dîkîrîna, li ser bîserketîna Yekîtiya Sovyet û pêşketîna wê dînvîsandîna. Rojname Kurdistan li ser dîroka Kurd û Kurdistan, li ser dostatiya li gel Yekîtiya Sovyet

maqalan belav dıkr.

3) BEŞDARBÛNA JINAN DI KAR Û BARÊN CIVAKÎ DE

Dı wextê Hukûmeta reş a Rıza Şah de, dı İran de bı gışti ne tenê dı cıvakê de girami û ciyek jinan tunebû, her wıha wek qelen dan û bı wesıla revandin û lı gora dılbijina mirovan lı wan dıhat nêrin. Jı diyarkırına çarenıvısa xwe bê par bûn. Mirovan dıkarin keç bıfırotana, telaqê jinê bavêtana, bıxısta der û cıwaniya wê ya şêrin jê bıstendana.

Lı Kurdistan jı wê jı xerabtır bû. Gelê Kurd wek netewe jı hemû mafên xwe bê par bû. Jinên Kurd dı car dıhatın perçiqandın. Jinên Kurd dı nav nexwendini û nezanin de hatıbû girtın. Zarok lı ser dergûşê dayin, next (qelen) sitendın, keç fırotın, jin bı jinê guhertın (berdêl), telaq dana jinê bı neheqi û markırına bı caşı, jı bo jinan mafê nivpar dı ware mirat û şahıdiyê de û dı kar û barên dın de wek ku şerieta İslamê goti, jin xwestın û revandin, bûyerên dızı û nehezkırı yên cıvaka Kurdevari, sebebên bê mafbûna jinên Kurd bûn. Partiya Demokrat a Kurdistan, van qeyd û zincirên dı destên jinên Kurd de bûn, derêxıst. Jinan anı sewiya mêran û dı rêvebirına karên cıvakê de wan beşdar kır. Partiya Demokrat bı fermaneki, qelen sitendın, zarok mahrkırına mirovên kalemêr û keç bı hev guhertinê (berdêl) qedexe kır. Her çend dı wê dema kurt de nedıkari bı yek cari hemû buyerên nehezkırı yên çend hezar salên Kurdistan pak bıkıra, lêbelê, evên han gavên bılınd û pêş bûn, ku Parti û Hukûmeta Millî avetıbûn.

Wextekê jı Pişewa dıpirsın: "Fırka Demokrat a Azerbeycan dı helbjartınan de mafê dengdanê daye jinan, gelo we jı vê yekê kriye?"

Dî bersiva xew de dibêje : "Ez lî gel wê me û van karên han em bîbaşî bîzanîn, lê hewceye jî we re arz bikim, ku me wê serkeftina han hin jî xwe re bî cî nekîrîye."

4) BAZIRGANÎ Û PÊŞVEÇÛNA JÎYANA XELKÊ

Komara Demokrat a Kurdistan jî bo pêşvebirina bazirganiya Kurdistan a rawestiyayî û baştir kirina jiyana xelkê, hmek gavên baş avetiye. Pêkanîna Şirketa Teraqî, ku peywendîya bazirgani lî gel Yekitiya Sovyet damezrandî bû, yekê jî wan gavên girîng bû. Tûtina sala 1944-1945 an a Kurdistanê, dî embarên idara tûtînê ya Mahabad, Nexedê û Boka de mabûn û dewleta Îranê nedikurî û dî wê riyê de Kurdistan xistibû bin hesara aboriyê. Şirketa Teraqî, temamê tûtina Kurdistanê firotê Yekitiya Sovyet û dî şûna wan de şekir, perçe û tîştên ihtiyaca xelkê jî bo bazara Kurdistan sitend. Ev karê han, ku firehî xiste bazarê û xelkê perê tûtînê sitend, belko tûtinwanên Kurd jî hêvidari kirin, ku dî rojên pêş de jî dê tûtînê bifroşe, lî ser namîne. Jî bîlî eva han Komara Kurdistan bî azad kirina sînor dest pê kirina çûn û hatina Iraq û Tirkîye ya xelkê, kirin û firotin û bazirgani dî navbera perçên Kurdistanê de zêde kir. Gelê Kurd jî Kurdistanê Iraq û ya Tirkîyê, dikarî bî serbestî bê welatê perçe kirî. Û dikaribû jiyana xwe bimeşîne. Wê qonaxa han ne her tenê bazirgani, jîyan û dan û stendina xelkê ya bazari xurt û zindî kir, her wiha peywendîya siyasi, rewşenbiri û giyani ya netewayetî jî bî hêz dikir.

5) GIRINGÎ DANA TÊGEHIŞTINA XORTAN

Partiya Demokrat a Kurdistan, bî damezirandina rêxistina xortên Kurdistan, bî teghiştinek dî riyek nû de Kurd jî bê xwedîti û bê ser û berî deranî û teghiştina welatparezî û

hestê Kurdaietiyê dî nav xortan de gurr kîr. Dî wî wari de şandîna xortan a Tebrizê û Yekitiya Sovyet dest pê kîr. Çend xortên Kurdan jî bo xwendinê hat şandin Yekitiya Sovyet. Mixabîn ev karê han jî wek gelek gavên din dî çarçova tengitiya çinayeti de nehat girtin. Hinek kurên derebeg û yên burjuvaziyên bajêr, bî bê lî ber çav girtina rewşa wan û imtihanê şandin Sovyet. Jî ber vê jî yekî jî van jî xêr negihande tevgera azadixwazi ya Kurdistanê. Xenî Bîlûryan ne tê de, ku piştî têkçûna Komara Kurdistan paş de vegeyriyaye û dest avêtiye têkoşanê, yekemin Rojname Rêga wek organa Komela Je-Kaf, piştî têkçûna Komara Kurdistan tevi Kak Hesenê Qızılci weşandiye. Temamê jiyana xwe bî derbederi û dî girtigeha rejîma Pehlewî de derbaz kîriye û piştî 25 sal xwe ragirtina qehremani dî şerpezeti, rezalet û bê mafiyê de bî illeta bê tecrubetiyê û dî bî tesîra hinek muşawîrên nezan de ber bî xeletiyekê de çû, ku gelek mixabîn nedibûya ber pê ve biçê ku guneh kîrin û lûmên xelkê bî ser.

6) PEYWENDÎYA DOSTATÎ Û YEKÎTIYÊ LÎ GEL AZERBEYCAN

Dî destpêka malîştina desthilata gemari ya Hukûmeta Pehlewî dî Kurdistan de, dî snorê Kurdistan û Azerbeycan de rewş bê ewle bû. Gelek caran dî navçên Êrmiyê, Salmas, Xoy û Miyandîwaw dî navbera Kurd û Azerîyan de dijîti û heta lî hevxiştin jî saz dibû.

Azerbeycanîyan, ku dî dirêjayiya dirokê de destê wan dî perçiqandin û bindest kirina gelê Kurd û Kurdistan de hebû û lî gel Hukûmeta şovenist a Tehranê hevdest bûn, dî xwestin niha jî her lî ser vê siyaseta bimeşin û ciyê Hukûmeta Tehranê bigrin. Hetta ev xeyala wan a xam jî hebû, (her

wek dî muzakerên wan ên bî Tehranê re derketin) ku xwud muxtariya Kurd (ne ya Kurdistan) dî çarçûva Azerbeycan de qebûl bikin. Piştî van, ku Hukûmeta Milli ya Kurdistan neket bî barê vê bir û baweriyê, wê çaxê ewan siyaset guherandin, li Miyandew û Selmas mîrovên wan şer saz kirin û Rûsî ketin berevaniyê û roja 23 yê Nisana sala 1946 an dî navbera karbidestên herdu alîyan; Hukûmeta Milli ya Kurdistan û ya Azerbeycan de li bajarê Tebrizê cîvînek pêk hat û peymana jêr hat imza kirin. Noqteyên peymana hatî imza kirin ev in:

"Ji bo qaim kirina dostayeti dî navbera Azerbeycan û milletê Kurdistan de, ji bo paydariya samîmiyet û dostayetiyeke zêdetir dî navbera wan herdu milletan de ev qerarên jêr hatin qebûl kirin û herdu ji dê van dî jiyana xwe de tevbîq bikin.

1) Li wan cîyên ku pêwîst bînin herdu hukûmetên millî ji nûner datînin.

2) Dî Azerbeycan de ew cîyên ku danîştîwanên wê Kurd bî, kar û idara dewletê ji bal Kurdan tê kirin. Û her wîha li Kurdistan ji ew cîyên ku para gelek danîştîwan Azerbeycanî bî, ji bal memûrên Hukûmeta Milli ya Azerbeycan de dê bê idare kirin.

3) Ji bo helkîrîna bûyerên aborî dî navbera herdu milletan de, qomîsyonek têkefî dê bê damezrandin, ew qomîsyon dê hewl bide vê mesela herdu hukûmetan hel bike.

4) Dî wextê pêwîstiyê de dî navbera Hukûmeta Milli ya Azerbeycan û Kurdistan de hevkarîya pêşmergeyî dê bê kirin û hewce ye eva han lazîm bibe ji bo alîkarîya hev û du bê kirin.

5) Her wextê pêwîst be li gel Hukûmeta Tehran dê axaftin, hewceye muwafiqeta nêrîna Hukûmeta Milli ya Azer-

beycan û ya Kurdistan bê girtin.

6) Hukûmeta Milli ya Azerbeycan jî bo wan Kurdên ku li ser axa Azerbeycan dijîn, hetta wê dereca ku bîkaribe, jî bo pêşketina zmanê wan û pêşve birina kultura wan a millî dê hewl bide.

Her wiha Hukûmeta Milli ya Kurd jî jî bo Azerbeycanîyan, ku li ser axa Kurdistanê dijîn, jî bo pêşketina zmanê wan û pêşve birina kultura wan, dîkarina heddê xwe de dê hewl bide.

7) Herkesê jî bo têkdana dostayetiya diroki ya netewa Azerbeycan û Kurd û jî navê rakirina birayeti û demokrasiyan jî perçe kirina yekîtiya wan hewl bide, herdu alî bi yekdestî wê kesê bi qebehet bîdîn ceza kîrin."

Jî aliyê Komara Demokrat a Kurdistan de ev kesên han beşdari kirine û imza kirine : "Reisê Hukûmeta Milli ya Kurdistan Cenabê Axayê Qazi Muhemmed, Axayê Seyid Ebdullah Gêlani Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan, Axayê Omerxanê Şerîfî Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Reisê Eşîreta Şîkan, Axayê Muhemmed Huseynê Seyfî Qazi Wezinrê Hêzên Bergerî yê Hukûmeta Milli ya Kurdistan, Axayê Reşîd Begê Cihangîrî Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Reisê Eşîreta Herkiyan, Axayê Zero Begê Bihadîrî Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Nûnerê Kurdê Şîno, Axayê Qazi Muhemmed Xîdîrî."

Dî aliyê Hukûmeta Milli ya Azerbeycan de : "Reisê Meclîsa Milli ya Azerbeycan Cenabê Axayê Hacı Mirza Eli Şîbîstîrî, Serekwezîrê Hukûmeta Milli ya Azerbeycan Cenabê Axayê Seyid Cahfer Pişewerî Muawenê Sekreterê Fırka Demokrat a Azerbeycan, Axayê Padgan Wezîrê Daxilî yê Azer-

beycan Dr. Sılamullahê Cawid, Wezirê Kultur ê Azerbeycan Muhammedê Biriya." (43)

Pîştî imza kîrîna vê peymanê dîjîtiya navbera sînoran xelas bû û dî wan bajarên Kurd û Azerbeycanî pêk ve dîjiyan de, nûnerên eskerî yên siyasî bî hev re hatin tayîn kirin û peywendiyên wan yên dostayeti bî hev re hebû. Pîştî vê Mele Mustefayê Barzanî, ku yekek jî generalê Kurdistanê bû, bû Fermandarê Gîştî yê Hêzên Çekdarên Kurdistan û Azerbeycan. Şehîd Mustefa Xoşnav jî bû Fermandarê Hêzên Bergirî yên Kurdistanê.

KIL Û KÊMASÎ; SEBEBÊ TÊKÇÛNA KOMARA KURDISTAN

Dî pêkhatin, peyda bûn û jî holê çûna hemû bûyerên cîvaki de rola hûnek sebebên nav xwe û derve heye û heryek jî li gora xwe kar dikin li ser bûyerê û şûnan li ber çav dîhêlin.

Dî pêkhatin û t êkçûna Komara Kurdistan de jî ev rasti û qanûn t ên xuya kînin. Hoyên nav xwe û derve rola xwe li ser list û mîxabin tevgera rîzgarixwazî ya Kurdan jî bo wextek dirêj ber bî paşveketinê de hişt.

Dî rûpelên derbasbûyî de bî kurtî be jî me behsa hoyên nav xwe û yên derve, ên pêkhatina Komela Je-Kaf û ya Partiya Demokrat û Komara Demokrat a Kurdistan kir. Ez dîxwazim bî kurtî jî be behsa hoyên t êkçûna Komara Kurdistan bikim. Pêwîste eva han jî ez bîbîr binim, ku mîxabin diroknivîsên Kurd gelek kêr li ser vê bûyera girîng a diroka Kurdistan nivîsandine. Hêzên siyasî yên Kurdistan jî wek peywistiyek vê bûyera han a girîng nekolane û qîmet nedanê. Ders jê wernegirtine. Wek ku rojnamenivîsê Amerîkî Roz-

welt gotiye : "Peydabûn û guherandina Komara biçûk a Mahabadê diroka wê ya kurt û têkçûna wê ya qet lê hêvi nehati kîrin, ronaktîrîn jî bûyerên diroka nû ya Rojhilata Navin e."

Rojhilatnasên biyaniyan kêr û zêde li ser Komara Kurdistan nîvîsîne, lêbelê, li gora berjewenda xwe bahs kirîne. William Aegelton û Hesên Arfa bi dirêjahi li ser Komara Kurdistan nîvîsîne. Ewan herduyan jî, her çiqas hûnek ronakiyan xistîne ser tevgera Kurdistanê Îranê û Komara Kurdistan, lêbelê, herdu jî di dawiyê de ketin pey jî bo armançên taybetî, ku xwestîne Komara Kurdistan li Mahabad buyerek bi destavakirina biyaniyan binivîsîn û Yekitiya Sovyet gunehkarê eslî yê roxandina Komara Kurdistan bibînin û bir û raya gîştî ya gelê Kurd li ser siyaseta Yekitiya Sovyet bi gunehkari di esle Komara Kurdistan de binûn û bir û raya gîştî ya gelê Kurd li ser siyaseta Yekitiya Sovyet şilo bikin.

Pêkhatin û têkçûna Komara Demokrat a Kurdistanê hê baş nediyar e û veşartînen gelek zêde tê de hene û pewîstiya lêkolîn û xebat kirînek zêdetir a zanistî pê heye. Ez hêvîdarim ev nivîsandina han bibe keraseyek jî bo vê behsa han û tehlîl kirînen zêdetir li ser bûyera tevgera salên 1942-1946 an a Kurdistanê çêbibin.

KÊR û KURİYÊN KOMARA KURDISTAN

1) Pêşîya hemû tiştî nebûna stratejiyek ronî. Partiya Demokrat a Kurdistan li ser himên diwarên Komela Je-Kaf damezra. Komela Je-Kaf, wek rêxustînek welatparêz a Kurd mafê diyarîkirina çarenivîsî, yanî azadiya Kurdistan

jî bo stratejiya xwe danibû. Partiya Demokrat a Kurdistan bî nîvisandi xwud muxtari kîre slogan û dev jî serxwebûna Kurdistan berda. Lêbelê, dî kîrîne de hukûmetek serxwebû-yî damezîrand. Guherandina ala Îran, damîna arma dewletê, pêkanîna eskerê millî, peymana aborî lî gel Yekîtiya Sovyet, peymana yekîti û dostayeti bî Hukûmeta Azerbeycan re, ev ne ew tîşt bûn ku lî gel xwud muxtari an jî lî gel qanûna "encumenê wîlayetê" hevûdu bigrîn. Dî rastiyê de Kurdîstana nawendi her çiqas navçeki biçûk jî Kurdîstanê bû, lêbelê fiilen dewleteke serbixwe ya Kurd tê de hatibû damezîrandin. Lî ba rêberên Komara Kurdistan wîha bû; ger dev jî slogana azadiya Kurdistan berdî û doza qanûna encumena wîlayeti bîkî, an jî dî programa xwe de binivîsîn "tu dîjîmayetiyek me bî Hukûmeta Merkezi re nine", Hukûmeta şovenîst a Tehranê dibe ku nerm bibe û daxwaza wan ci bî ci bike. Tîştê seyr û eceb eve, ku jî wî wextî he-ta nîha jî, her çend rêberên Partiya Demokrat û hêzên demokratên Îran jî hawar dikin ku daxwazek wan a cihê bû-nê nebûye û xwestîne ew qeyd û zîncir jî situyê wan bê der-xistin jî, lê kevneperestên Îranê lî ser gotîna xwe rîkoyî ne û dîbêjin; hûn veqetîxwaz in, Komara Kurdistan komarekî serbixwe bû û dîxwest Kurdistanek serbixwe ava bike.

Dî rastiyê de dî siyaseta û stratejiya rêberên Partî û Hukû-metê de neditîna rîya xwe diyar bû, ku mîkarîbûn rîya xwe bîbin. Diyarê rewşa Azerbeycan jî dî wîr de bêtîsîr nebû. Siyaseta çewt a Hukûmeta millî ya Azerbeycan ev bû; lî gora peymana lî gel Hukûmeta millî ya Kurdistan ku hatibû îmza kirin, dî muzakerên bî Tehranê re lî gel Hukûmeta Qe-wam (Serekwezîrê Îranê yê wê çaxê —N.M.) nûnerê Komara Kurdistan dîwê beşdar bîbûna, lê beşdar nebûn. Ne her tenê, her wîha dî muzakera nav Qewam û nûnerên Azerbey-

can ên dı bın serokatiya Şebusteri de, lı ser Komara Azerbeycan lı ser heft maddan hat lı hev kırım ku bı tu awayi behsa Kurdistan nekırıbû. Dı vê qerarê de derdıkeve ku navçên dı bın destê Komara Kurdistan de, her wek berê Azerbeycan hatiye bı nav kırım. Tenê dı hela dıbıstanan de gotine : "Kematiyên dın ên millî wek Kurdan, Ermeniyân û Asuriyan, zarokên wan dıkarın heta sınıfa pêncan a destpêki bı zmanê dayika xwe bıxwinın." Bı kurti dı wê qerara ku maf dıda Kurdan ji de, dı wê dema ku desthilata Kurdan dı destê wan de bû û Komara Kurdistan damezirandıbûn bû "kêmayeti" dıhatın bı nav kırım.

2) Siyaseta bergiri:

Siyaseta bergiri ya Komara Demokrat a Kurdistan, rengdanek ronî ya tunebûna siyaseta wê ya gışti û stratejiya wê bû. Her lı ser vê çûn û bir û baweriyê, lı hember bê hêzi, jar û lawazê Hukûmeta Tehran, Komara Kurdistan siyaseta xwe parastinê girt ber xwe û qet lı ser lédana dijmin nesekini. Bane, Saqız, Kırmanşan û perçên xwarê yên Kurdistan bıbûne ciyê pêgeyên dijmin, bıtarên cıvinên hêzên hukûmetê û êriş dianin navçên azad kırı.

Raste, wê wextê lı ser bangewaziya Partiya Demokrat çekdarên Kurd jı seranserê Kurdistanê ber bı wê cepha Serdeşt û Saqız ve ketıbûn rê û nêzikê Diwanderê bûbûn û der û dora Seqız û Serdeşt girtıbûn û şerê Qarawa û Mameşa manewiyata dijmin şikandıbû, dı demek wılo dê nûnerên Hukûmeta millî ya Kurdistan lı gel Serheng Rezmarê lı ser şer rawestandınê muzakeran dıkarın.

Dı 28 ê Gulana sala 1946 an de, nûnerên Partiya Demokrat (Hacı Babe Şex, Hejar û Kapitan İzzed Ebduleziz) lı gel Rezmarê nûnerê eskerê İranê dı cepha Seqız de vê rêkevtına han imza kırım :

" 1)Karbîdestên Partiya Demokrat ferman dîdîn hêzên xwe, ku teqe li eskerên Îran nekî û jî wan çiyên girtinê zêdetir neçin pêş ve û têkili çûn û hatina caddeyan nebin.

2) Jî bo piştgiya şerkirina çekdaran, destê çekdarên Kurdan, çar kilometr jî Seqiz, sê kilometr jî Serdeşt dê bîkêşin.

3) Kurd û dewleta Îran hêzên xwe li ser sînor bî hêz nakin û firokên Îranê jî zêdetir jî çar kilometran ber bî ser Seqiz ve nafirin.

4) Jî bo berlêgirtina hemû buyerên nahezkirî, Partiya Demokrat a Kurdistanê dê nûnerek li bajarê Seqiz, Bane û Serdeşt deyne, ku di navbera hêzên Îran û Kurdan de peywendîya siyasî deynin." (44)

Jî netica naveroka ve qerarê, bî eşkera derdikeve ku mebest ew bûye ku Kurd teqe nekî û bîkêşin û karên xwe bî hatin û çûnên rîyan nekî û ew çiyên ku girtinê jî wê zêdetir pêş de neçin. Di rastiyê de, her wek Hesên Arfa dibêje : "Siyaseta Hukûmeta Tehran ew bû ku Kurdan bixalîfîne "

Her li ser vê terkexemê û rayê bû, ku Muhemmedê Nane-wazadê Fermanberê Hêzên Bergirî yê Kurdistanê, bî dîlxwazi sîwari helikoptera eskerê Îran dibe û ew jî helikoptere berdaxin û Nanewazadê şehid dibe.

Derveji vê, çûna Serekwezîrê Hukûmetê jî bo muzakerek li gel serhengê (Albay -N.M.) jî ordiya dijmin, prestîj û giraniya wê hukûmetê tine xwar. Jî van hemû qebahet û kêmasiyan wêdatir, çûna Pişewa Serokomarê Kurdistan a gundê Sera jî bo axaftinê li gel Rezmar, noqteyek jar û xwe bî kêma zanina Partî û ya Hukûmeta Millî bû.

3) Hêzên Bergirî :

Her çend Hêzên Bergirî jî kedkarên Kurd û jî pêşmergan pêk hatibûn, lêbelê mesela çînitî li wir jî xwe dixist pêş

çav. Dı nav hemû karbêdest û fermanदारên Hêzên Bergiri de grûbên kedkarên Kurd xuya nedikirin, lêbelê bî dehan axa û zarokên axan kincên fermanदारan lı xwe kiribûn û xwe bî wan nişan dıdan. Derveyi pêşmergan, hesab lı ser çekdarên eşayiri nıkaribû bê kırım. Hukûmeta Millî raste rast bî xwe çek nedına kedkaran, ku piştewanên rasti yên Komara Kurdistan bûn. Çekan dıda serekeşîret û derebegan. ewan ji dıda xızım (merrı), noker û destê peyayên xwe. Çekdarên xeyri-nizami, xwe mirovên axa dızanin, ku çek jê girtibûn, nan pêxwarın û huqûqên xwe jê wer werdıgirtibûn.

Bı rasti jı bılı Barzaniyan, çekdarên dın ên xeyri-nizami jı bo parastına Kurdistanê çek hılnegirtibûn. Bûyerên piştı Komara Mahabad nişan dan, ku piştı hatına eskerên İran jı wan takım û derebegan tu kes nehat girtin. Yek jı minakiyên berçave Omerxanê Şıkaki bû. "Hin Hkûmeta Millî lı ser kar bû, jı generalı û jı partiyê istifa kır. Dı 12 yê Çırıya Duyem a sala 1946 an de, lı Tebrizê dozê jı Konsolosê Amerika kır, ku cewabek jı Qewam seltene re bışîne û dewletê agahdar bıke, ku bı kırımên nerım û ewleyi dıkare dı navçê de hêviya wefadariyê jı Kurdan bıke û dılxeş bıbe."(45)

4) Peywendiyên Cıvaki :

Hukûmeta Millî ya Kurdistan jı bo kêmkırına desthılat û zılm û zora derebegan qet gaveki pêş jı navêt. Dı wextê Hukûmeta Millî ya Kurdistan de zılma derebegan jı hemû wextan zêdetır bû. Gundi jı gundên wan hatın derêxistin, sitendına bac û cerimê, jı bo karê rojane û lı ser bahanên vala pere sitendın û perçiqandına kedkaran bı berdewami dıhat domandın. Çend minakiyên van kırımın :

— Hemed Axayê Lece lı Şarwêran destê qehweciyê xwe

jêkır. Rojnama Kurdistan lı ser vê kırînê nîvisand. Lêbelê, keseki tîşteke jı Hemed Axa re negot.

— Sımîlê Şêx Axayê lı gundê Deme Mesor gundiyeke tevi se (kûçık) xıstîbû nava çalê û pîşt re gotîbû ku de bira Qazî bê derine.

— Qadîr Axayê Derbendî, Hacı Xalîd jı gund derxist, rez û baxên wî jı reh û kokan de kışand, lêbelê keseki xwedîtî lê nekır. Dı wextek wîlo de ku Hacı Mele Xalîd yekek jı karbîdestê partiyê bû.

— Ezîzê Qerênî Axa, lê xıstîbû çûbû nav Eceman. Nama casûsiyê lı ser Elî Emîr Eşayîrî û Selîmxanê Şaweले girtîbûn, dı şûna ceza kırînê anîbûn Mahabad danîbûn sekınandın û rêberên partiyê û yê Hukûmetê kenên xwe pê dıkırın. Evana wextê eskerên Îran ketın Mahabad pêşewaniya wan dıkırın.

Bı kurtî kedkarên gundiyan Kurdistan, ku hêzên esasî yên tevgera rîzgarîxwazî ya Kurd bun, desthilata Komara Kurdistan bı cıvaki wîsa gırâmî lı wan nenîhêrî. Hukûmeta Millî ya Kurdistan, jı bo qezenca gundiyan û kêmkırîna desthilata derebegan gavên wîsa pêş neavêt. Hinek jı nîviskarên Kurd nîvisandîne, ku Hukûmeta Millî ya Kurdistan zevî û axên ku dı cı de hatîne hiştın lı gundiyan belav kırıye. Eva han jı neşarazatiya lı ser rewşa Kurdistan tê. Lı tu cıyî dest bı mîlkên derebegên ku erdê xwe hiştîbûn û çûbûn, nehate dan. Lı Şariwêran axayên Xurxure û Gapişan, jı ber sebebê şerên nav xwe û mîrov kuştîne, cıyên xwe hiştîbûn û çûbûn. Barzaniyan dı wan herdu gundan de para mîlkan werdgirtın.

Ew derebegên dı nav dezga rêberiya Partî û Komara Kurdistan de xwedan mîrov bûn, dı bîni re peywendiyên xwe jı Hukûmeta Tehran neqetandîne, jı ber vê ye ku pîştî hatına

eskerên Îran bî serbestî geriyane û yekek jî wan jî nehatiye girtin.

5) Nebûna Teşkilatek Tekûz û Bir û Baweriya Şoreşgerî:

Dî Rojname Kurdistan organa Komîta Merkezî ya Partiya Demokrat a Kurdistan Îranê de, dî hejmara 32 an a meha Sibatê sala 1974 an de, wîha hatiye nivisandin: "Sebebê rastî yê tekçûna Komara Kurdistan û şkestina tevgera rîzgariwazî ya gelê Kurd a dî sala 1324-1325 (1945-1946-N.M.) an, kêmkê hêzbûna nav xwe ya Partiyê û bî rêvebirina tevgerê û ya Hukûmeta Millî bû..... Mîxabin ew bê hêz bûn dî hemû kar û barên Partiyê de diyar bûn.... Piştî têkçûna Komara Kurdistan bî awakî baş derket, ku bêhezbûna teşkilata wextê Komara Mahabad ta çî radeyê bû. Bê hêz bûna Partiyê dî warê siyasî, rêxistinî û îdeolojî de û dî kêmbûn an jî nebûna bî yek carî kadroyên têgehîştî û têgihîştî dî nav hêzên Partiyê de dihat xuya kirin.

Jî ber nebûna disîplin û rêxistinî bê ser û berî ew qas kesên bê bir û bawerî ketibûne nav rêxistinên Partiyê û dezga dewletê, ku pak û pis jî hev nedihatîn veqetandin. Derveyî vî, Partiya Demokrat nizanibûye ka jî bo çî dixebite. Yekitiya bir û baweriyê li ser meselên siyasî, eskerî û civakî dî nav partiyê de tunebûye. Dî têxistinîya rêxistinî, çarçove û awayê Hukûmeta Millî de evên han pê ve diyar bûn.

Nebûna bir û baweriya şoreşgerî û nebûna yekitiya bir û baweriyek bû sebebê eva han, ku rêberên partiyê û yên Komara Kurdistan li hemberî eskerên jar û lawaz a Tehran, bî bê şer dest pê kirin teslim bin û bî ber Mîyandîwa ve pêrgiyî eskerên Îranê ve biçin û xwe bî destê xwe teslim bikin.

Dirok nûkare mudafaa vê bûyerê bike. Eger rêberên Ko-

mara Kurdistan dî berxwedabûna, gelê serihûdayî yê Kurd bî gîştî jî bo parêzgeriya Komara xoşewist a Kurdistan de bîkarbûya ta nefesa dawiyê xebat bîkîra. Bî taybetî hêzên neşikestî yê Barzaniyan lî pişt Komara Kurdistan rawestabûn û şerê Barzaniyan piştî têkçûna Komara Kurdistan nişan da, ku Hukûmeta Tehran ne xwediyê wê hêzê bû, ku bîkare wîsa bî hêsani lî Kurdistan bî ser keve. Ferma-nên lî ser şer û dijîtiyên Hêzên Bergîrî yê jî bo tiştên pûç u vala jî bo karen rojane, karen xwe firoşan hêsan û pak dîkîrin. Kedkarên Kurd ku dî bin destê jendîrman û perçiqandoxan de bê hed nerehet bîbûn, dî navbera wan çend sa-lan de tama azadiyê çêstibûn û bî hêsani welatê xwe bî dest ve bernedîdan.

6) Tecritmayîna jî Hêzên Demokrat ên Îranê :

"Nebûna yekgirtîna qewî û yekitiyê raste rast dî nav hêzên demokratên Îran de yek jî sebebên herî girîngî şikandîna Komara Kurdistan her wîha ya tevgera seranserê Îran a Salên 1324-1325 (1945-1946-N.M.) an bû." (46)

Jî bo slogana xwud muxtariyê ku Partiya Demokrat dî programa xwe de nivîsandibû, pêwistiya yekîti û hevkarîyek nêzik û qewî lî gel hêzên demokratîk ên seranserê Îran hebû. Her çend Partiya Demokrat çûye nava "cepha hevkarîyê ya partiyên azadixwazên Îran" û lî gel Partiya TUDEH a Îran, Fırka Demokrat a Azerbeycan, Partiya Îran û Partiya Cen-gel hevkarî dî cephê de dest pê kir, "lêbelê, gelek mixabîn roja ku pêwîst bû ev cepa han bî hemû hêzên xwe ve bê meydana xebatê, bû temaşevanê bûyeran û bê deng rawes-ta bû. Serokatîya sê partiyên esasî yê vê cephê; Partiya TUDEH a Îran, Fırka Demkorat a Azerbeycan û Partiya Demokrat a Kurdistan, heryek bî awakî cûda cûda jî xwe re

ketin rêdîtînê jî bo çareserkirina gir û guriftên xwe. Wextê eskerên Îranê ber bî Azerbeycan û Kurdistanê ve birêketin, Partiya TUDEH bê deng ma Her çend dî navbera Hukûmeta Azerbeycan û ya Kurdistan de peymaneki dumîlî hebû, ku lî gora wê peymanê hewce bû pêk ve diji Hukûmeta Merkezi bisekinin, lêbelê, gelek mîxabin wextê eskerên Şah êrişî Azerbeycanê kîr serokatîya Firke bê agahdari û bê tedbir jî ba serokatîya Partiya Demokrat a Kurdistan xwe paş ve kişand. Her bî vi awayî, ku eskerên Îranê ketin nav Kurdistanê, serokatîya Partiya Demokrat a Kurdistan ne hêviya wê ya cephe û ne jî ya peymanê hebû." (47)

Dî rastiyê de eger Partiya TUDEH a Îranê, wek xurtin partîya siyasî ya welat, bî qewl û qerarê Qewam seltene nehata xapandî dîkaribû jî bo piştgiyariya serîhildana Azerbeycan û Kurdistanê karek bike. Piştî bîst salan, rêberîya Partiya TUDEH, parêzgerîya xapandî û lêbanîna xwe ya wê demê dîke û wîha dîwîse : "Xeletîya lî ser bîyara Qewam hati kîrî û jîbîrvekirina wade û belêniyan, hîşyariya şoreşgerên hêzên millî û demokrati kêm kirîye. Vi karê han imkana jî bo Qewam pêk ani, ku dî piştî perdê de teblihat û xelk lê banandîna lî gel emperyalîzmê û bî taybetî emperyalîzma Amerîkayê û lî gel rêxistînên kevneperest birêkeve û dî bîn perdê de fîrsend û merc jî bo şikandîna hêzên millî û demokrat amade bike." (47)

Jî bilî van, reberên Partî û Komara Kurdistan bir nake. pê nedibîrin, ku xwud muxtari dî bîn rejîma paşati ya dîktatori de nayê ci û Hukûmeta şovenîst a diji gelên wan, mîl jî bo xwud muxtari û mafên gelan dirêj nake.

SEBEBÊN DERVE YÊN ROXANA KOMARA KURDISTAN

Dî tîkçûna Komara Demokrat a Kurdistan de pêwîste em

sebebên derve ji bîgrîn ber çav. Dirokniwîsên burjuvazi û heta hinek nîvîskarên Kurd ji pêkhatîna Komara Kurdistan bî çêkirîna destê Sovyet dîzanî û jî roxanê ji her Yekitiya Sovyet gunehkar dîkî. Ew dî van kîrîn û nîvîsandînen xwe de, têkoşîn û xebata gelê Kurd û fîrsend û mercên navneteweyî yê wê wextê nagîrî ber çav.

"Çend sal piştî têkçûna Komara Kurdistan ji dî nav Partiya me de, ev bir û bawerî bîhêz bû, ku sebebê eslî yê têkşikandîna vê Komarê, siyaseta çewt a Yekitiya Sovyet a li beramberê rewşa Îranê ya wî wextî bû. Bî vî awayî, hem dî alîkî de me xwe derveyî gunehkarî dîkî û hem dî alîkî de ji me li derveyî çarçêva pêkarîbûna xwe yekî gunehkar (mebest Yekitiya Sovyet e N.M.) dîtîbû. Netîca vê tevihevkîrîn û besî kîrîna meselê, xwe bê xem kîrîn û xwe neacîz kîrîn bû. Dî derveyî vê me bî vî awayî îtiraf dîkî, ku hêza esasi ya Komara Kurdistan hêzên derve bûn û ne hêzên gelê Kurdistanê Îranê bûn. Eva han jî raste ku bir û bawerîya dijminê ku jî destpêka pêk hatîna Komara Kurdistan û heta niha belav dîke." (49) Siyaseta we deme ya karîdesten Azerbeycana Sovyet dîkî, ku dî Îran de nişanek we ya girîngî hebû, bî eşkera kirînek bî temami yê pêkenîne bû. "Cafer Bakîrof, ku karîdestê serokê Azerbeycana Sovyet bû û dî danîna siyaseta Sovyet dî Îran de destekî wî yî xurt hebû û piştî jî hat îdam kîrîn, li ser mesela ber bî pêşve çûyî û têkçûna tevgera azadîxwazî dî Îran de rolekî wî ya gelek fireh hebû. Gelek biryarên ferdî yê xelî da, ku li gora qezenca siyaseta derve ya Sovyet a tevgerên demokratîk yê Îran nebûn.... Derveyî vê Yekitiya Sovyet nû jî şerê cihanê rîzgar bûbû, nava welatê wan wêran bûbû. Pêwîstî bî aşîti, asayîş û avayî kîrînê hebû. Wextê eskerên dagîrker gihîştê Tebrîz û hêzên kevneperest dî Azerbeycan de jî bo

kuştina demokratan dest avêtine çek, wê wextê êdi Yekitiya Sovyet bî xwestibûna ji lî Azerbeycan û her wiha lî Kurdistan ji qet nîkaribû parastiniyê bike. Rastiyek dîn ji hewceye lî vîr bê gotin : Yekitiya Sovyet dê çawa parastiniyê lî Kurdistan bikira? Eger Komara Kurdistan xwe bî xwe lî hember eskerên kevneperestê Îran sekinibûye û berxwedanek wextek dirêj hebûya, wê wextê mîmkun bû Yekitiya Sovyet yarmetiya Komara Kurdistan bîdaya. Lêbelê, Komara Kurdistan berxwedaniyê nekîr û xwe parastiniyê lî xwe nekîr."(50)

Meselek dîn ji cîyê bal kêşandin û lîkolînê ye. Dewletên emperyalist Amerika û Ingilîz, Komara Kurdistanê sîtriyê nava çavên xwe dîzanin. Ew jî wê tîrsiyane, ku serkevtina Komara Kurdistan kar bike lî ser Kurdistanê Iraqê û xeterî bî ser rîyên petrolên Iraqê, ku ew dî destên şîirketên Ingilîzan de bûn. Dewleta Amerika jî ku welatek xwedan bombayê atomî bû Komara Kurdistanê wek bîngeheki demokratîk dî Îran de dîji menfeeta xwe dîzani û bî temami dîji wê rawesta bû. Her çend Pişewa Qazî Muhammed dî Îlona sala 1946 an de jî Roswelt re lî ser alîkariyê dî rîya karbidestê eskerî yê Amîrekayê yê lî Tehran re şandibû wiha gotibû : "Kurdên Îranê merkezeke bî mana kelîma rasteqînî 'demokrat' dîxwazîn, ku dî bin çavedêriya rejîmek federal de bî rê ve biçe, her wek dî welatê Amerîkî Yekbûyî de heye. Eger Hukûmeta Amerîka nîkare piştewanî lî van xwestî û daxwazên gelê Kurd bike bî kêmasî bîra dijminayetiya Kurdan neke."(51) Lêbelê, Amerîka ne her piştewanî nekîr, heta raste rast dijminatiya xwe lî gel tevgera rîzgarîxwaz a Kurd nişan da. George Allen Konsolosê Amerîka yê lî Tehran bî eşkera ragihand ku : " Hukûmeta Îran jî bo pêk-anîna ewlekariyê naçar e, hêzên eskerî bişîne hemû navçên

Îranê. Mebesta wan bî temami qanûnî û durust e." (52)

Herdu dewlet, Ingiliz û Amerika bî hemû awayî rejîma kevneperest a Îranê jî bo jî holê rakirina Komara Kurdistan han dîdan û çek, cebîrxane û musteşaran dîdan Hukumeta Îranê.

Jî derveyî van, serokatîya Partiya Demokrat û Komara Kurdistan bî hilgirtina slogana "xwud muxtari û encumena wîlayetî" mesele kîrîbûn meseleki nav xwe ya Îranê û xelkê dîn nedîkarin dest pê bîdî.

Mudurê Gîştî yê Wezareta Kar û Barê Derveî Fransa, 13 yê meha Kanûna Yekem sala 1945 an de dî bersîva xwe ya rojnamenîvan re wîha gotîye :

"Mesela Azerbeycan û kar û barên wan navçan, lî gora bir û bawerîya Wezareta Kar û Barên Derveî Fransa eva han tenê meseleki nav xwe ya Îran e. Jî ber ku em agahdarî, Partiya Demokrat heta niha doza veqetandinê jî Îran nekirîye û tenê doza hînek desthilatên nav xweyî ya kar û barên dî nav xwe de dîke. Bî taybetî lî gora agahdarîyekê, ku gehîştîye Wezareta Kar û Barên Derveî Fransa, yek jî wan parti û desteçekên Îran bî taybetî Partiya TUDEH a Îran alîgîrî bî bir û bawerîya veqetandinê nakî. Ku wîha ye, madem ku Partiya Demokrat a Azerbeycan û grubên siyasî ên Îranê behsa veqetandinê nakî, delîl jê re tune, ku ev mesela han a navxweyî û navçeyî bibe karekî navneteweyî." (53)

Ne her tenê ev e. Lî gora nîvîsandîna Aegleton wextê karbidestên resmî yên Kurdan gazîdî jî Yekîtîya Sovyet dîkî û dîbêjî kû dî wextek teng de ewan me dî cî de hîştî, Esedof nûnerê bazîrganî yê Sovyet lî Mahabad dî bersîva xwe de wîha dîbêjê: "Meşa rewşa Komara Kurdistan grêdayî bî çûna rewşa cihanê ve ye. Eger navê Partiyê pişt re bibe Komela

Jê-Kaf, wê gavê Rus dê bîkarin yarmetiyê bî wan bîkîn."
(54)

Temamê ev belge û dokumentên wan deman û paşwextê vê rasteqiniyê jî bo Kurdan roni dîke, ku her çend Kurd doza xwud muxtarîyê bike û hewar bike ku ez veqetinxwanînim, dijmin bî veqetinxwaz wi nas dîke û mesela Kurd jî jî çarçova navxweyê welat dernakeve ser rû, nabe meseleki navneteweyî. Lî gora bir û bawerîya min eger Kurd jî wek hemû neteweyên din ên cihanê doza serxwebûne û azadiya neteweyî bike, ne zmanê wi dîşewite û ne jî dibe kafîr. Ma fê diyarkirina çarenvîsê ku partiyê komunistên wan welatên ku Kurd tê de ne, îtiraf pê kirîne, lê Kurd bî xwe behs nakî, an jî tefsîrên biçûk û tabîran jî bo wê dîbin, ku derveyî danîna dewleta serbixwe pê ve qet tu maneyek wê ya din nîne.

Jî bo Erebên Sehra Fasê (Mexrib) ku bîst dewletên hevnetewe û hevziman, hevdin heye û bî xwe jî lî gel Fasa yek netewe ye û heta yek qebîle ye, doza veqetandinê jî Fas û doza serxwebûnê bike, ma qet rewa ye hêzên demokrat jî jî bo wê mîldariyê dîkî û pîştî wê dîgîrî, lêbelê, eger Kurdên 25 milyoni doza rîzgariya jî perçîqandinê bike û bîxwaze bî serbestî lî gel gelên cîranê xwe bî birayetî bîjî, dibe ku bê gunehkar kîrî û qelandî? Bî bahana "mesela nav xwe de jî bîbe" ne hewceye ku kes yarmetiyê bîde?

Sebebên jor yê derve tesîra xwe kîrî. Rêberên Partiyê û yê Komara Kurdistan bê berxwedan xwe teslîm kîrî û jî hêzên bêbînî û amadebûna gîrs û komên xelkê îstîfade wernegîrtî. Gîringî nedan pêkanîna yekîtî ya neteweyî ya Kurd a dî hemû beşên Kurdistan û kar lî ser nekîrî, Komara Demokrat a Kurdistan yekemîn desthilata siyasî, eskerî, dewletî ya gelê Kurd hat roxandin. Serekomar, gelek jî

rêberên welatparêz û fermandarên azadixwaz hatin idam kirin. Siya Hukumeta şovenist a Tehran asimanên Kurdistanê girt. Jendîrme û kevneqazaxên Ordîya Îran lî ser çarenvîsa gelê Kurd serbest bûn. Gundî û kedkaren Kurd carek din ketin bindestên derebeg, dairên nufûs û selemxwaran û perçiqandin du carî hin zêdetir bû. Kurdistan hat xistin bin piyên Ordîya Îran û musteşarên Amerikayîyan.

Lêbelê, tevgera salên 1942-1946 an a Kurdistanê Îranê şewqa xwe lî ser tevgera gelê Kurd bî gîştî bî ci hîşt. Pêkhatina Komara Demokratîk a Kurdistan dî diroka xebata bî xwîn a gelê Kurd de bî hemû awayî bî nîvisandînek zêr ci girt û bir naçe. Ev sîterka han a geş dî wextek avabûna demek kurt de, lî temamê asimanê Kurdistanê belav bû û her wext şefeqa ronî davêje.

GIRINGÎ Û TECRUBÊN KOMARA DEMOKRAT A KURDISTAN

1) Gelê Kurd lî Kurdistanê Îranê dî bin rêberîya Partiya Demokrat de hişyar dibe, serî hildide, date meydana xebatê û bawerî bî xurt bûna yekitiyê peyda dibe.

2) Yekem care dî diroka sedsala dawiyê ya gelê Kurd de netewa me dî perçek welatê perçe kirî de dî bin rêberîya partiyek remokrat û pêşkevîxwaz de çarenvîsa xwe digre destê xwe û jî bo demê kar û barên xwe bî rêve dibe.

3) Komara Kurdistan ronî davêje beşên din ên Kurdistanê û qismên Kurdan ên dî hemû beşên din ber bî wê tirêjê ve tîn û piştewani lê dîkin. Her lî ser vî esasî ye ku dî beşên din ên Kurdistanê de Partiyên Demokrat ên Kurdî tîn damezrandin.

4) Yekemin care ku gelê Kurd Hêzên Bergîrî, teşkilatên idari û bî rêvebirina kar û barên siyasi, eskerî, aborî, kulturalî û cîvaki ya xwe dadimeznîne û bî awayî tenzîma dewletî xwe girê dide.

5) Komara Demokrat a Kurdistan, xebata gelê Kurd ber bî aşîti, demokrasi û sosyalizmê ve dibe û pê ve girê dide û kevneperestî û emperyalizmê dî navçê de dixê nava lîzê. Hukûmeta Amerika û Ingîlîz bî naçarî hesab jî bo wê dîkîn. Mamoste Muhemmed Resûl Hawar dî biranînê xwe de wîha dîwîse : "Wextê Komara Kurdistan dîrust bû, tîrs ketê ser Ingîlîz û Hukûmetê, ku Kurdistanî Iraqê jî bigre. Jî ber vê bî hemû awayî hewîl dan pêşî lê bigrîn, pere dî rast û çep de belav dîkîn, jî bo ku xelkê bê deng bîkîn. Nûnerê Ingîlîzan ê bînavê Mr. Smith, bî zor dîçû ser qomîta kîrîna tîtûnê û hemûyan dîkîr mûmtaz (başîrîn) û dereca yekê. Wextê Komara Kurdistan hat roxandî, hemû tîşt hat guherandî û bahayê tîtûnê hat kêmkirin. Her ew Mr. Smith hewarê dîbîr ser wan qomîtan û dîgot : 'Ev tîtûnê han nehêjayî van telîsan e, ku dîkîn navê'. Ku tîtûn her jî tîtûna carên dî bû." (55)

6) Gîrîngîya Komara Demokrat a Kurdistan lî vîr derdikeve, ku piştî 40 salên dî nîha jî komên kedkarên Kurdistan nesla nû ya tîgîhîştîyê Kurd, bî wê hewayê tîne meydana xebatê û bî navê Pişewa Qazî Muhemmed dî pênav û bîdestxîstîna mafê netewayetî de canê xwe bî gorî dîkîn. Nîha jî bî wê gîhîştînê jî bo armanca Komara Kurdistan lî der û dora Partîya Demokrat kom dîbîn û dî wê rîyê de jî mîrînê natîrsîn û biranîna wê bûyera mezî her bî jîndarî radîgîrîn.

Komara Kurdistan bî ser neket. Dî wî wextê ku dax û nerehetîyekî gîrîn jî bo gelê Kurd dî cî de hîşt, bêguman

tecrubeki granbîha ji da destê netewa me, jî bo wê hewceye dî xebata xwe de em ders jê werbigrin;

– Baweriya xwe bî xwe û piştgirêdana bî hêzên gel, bî taybetî komelên hejar û kedkarên bajar û gund binin.

– Xwe neparastina bî dijminên gel û bawerî pê nekirina wan

– Dî wextê qewimandinê de fîrset jî dest bernedan, neketin erênayê û dest bî berxwedanê kirin.

– Eşkera kirina stratejiyek ronî û peyde kirina ser danina mafê çarenvîsa xwe bî destê xwe.

– Naskirina emperyalîzm bî dijminê sereki, ku bûye sebebê perçe kirina Kurdistan û bindest kirina netewa me.

– Ne listîna lî ser çend benîkan û nan bî qimeta roj nexwarin.

– Dostayeti, yekiti û hevkarî lî gel hêzên demokratîk ên nava Kurdistanê û cîranan, bî taybetî partiyên komunist.

– Qaim kirina rêxistinên şoreşgêr lî ser esasê bir û bawerîya şoreşgerî. Jî ber ku: "bê bir û bawerîya şoreşgerî tevgera şoreşgerî bî ser nakeve."

Îlon 1985

SEROKANÎ

- 1) Lenin, Cildê 19 an, (b1 Çeki) rûpel; 425-427
- 2) Lenin, L1 Ser Mafên Netewan d1 Diyarkirina Çarenvisa xwe de. (b1 Farisî), çapa Moskova, 1980, rûp; 5
- 3) Kurd û Serweta Wan L1 Îran, wergerandina M.S.Gardwel, 1
- 4) Yehya Dewledabadi, Mêjûyi Serdemi Heyati Yehya, Cild 4, çapa Tehran, 1632, rûp; 261
- 5) M.S.Lazariyef, Piroseyi Netewayeti L1 Welatên Rojhîlata Nêzik û Navin de, Moskova, 1970, rûp; 161
- 6) Diroka d1 Çapkirinên Zanistgeha Moskov, Rusî, 1977, rûp; 317
- 7) Hesên Arfa, Kurd û Lekolîna Dîrokî û Siyasetî (farisî) New York, 1966, rûp; 53-59
- 8) Elî Dehqan, Ser Zemîna Zerdeşt, Tehran, 1348, rûp; 591
- 9) Hesên Arfa, Afirandina Navê wê Derbaz Bûyi, rûp; 65
- 10) Dîroka Îran, çapa Moskova, (Rusî) 1977, rûp; 343
- 11) Hesên Arfa, A.N.D., rûp; 66
- 12) Seyîd Bîdal, Kurte Dîroka Tevgera Millî ya Kurd, 1984, rûp; 115
- 13) Kurd û Serweta Wan L1 Îran, wergerandina M.Kerdo,

- rûp; 7
- 14) M.S.Êvanof, Diroka Nû ya Îran, (Farîsî) 1977, rûp;68
 - 15) Hesên Qızılci, Pêkenîni Geda (Parsekan), 1972
 - 16) Xatîratî Hacı Siyah, çapa Tehran, rûp; 255
 - 17) Hesên Qızılci, A.N.D., rûp; 122
 - 18) Kurte Diroka Nû ya Îranê, çapa Moskova, Rusî, 1976
rûp; 119
 - 19) Hesên Qızılci, A.N.D., rûp; 41
 - 20) A.N.D.
 - 21) Kerîm Hîsamî, Karwanek ji Şehîdên Kurdistanê, Îran,
1971, rûp; 10-11
 - 22) Hêmin, Pêkenîni Geda, 1972, rûp; 7
 - 23) Nîvisandînen Desteyî Lêkolînên Radyo û Televîzyo-
na Mahabad, 1955
 - 24) Celal Talabani, Kurdayetî, 1961, rûp; 88
 - 25) Koyî Peymanê Diroka Îran, cîd.3, Tehran, rûp; 217-18
 - 26) Ebdulqadir Debbaxî, Serhildana Komela Jê-Kaf, 1983,
rûp; 19
 - 27) E.Faizof, Tevgera Millî ya Kurdan, 1941-1945, Mosko-
va, Rusî, 1953, rûp; 123
 - 28) Kovara Nîştûman, Organa Komela Jê-Kaf 1323(1944)
 - 29) Zînar Silopî, Doza Kurdistan, Tîrkî, 1969, rûp; 179
 - 30) Heser Arfa, A.N.D. , rûp; 79
 - 31) Weşanên Enstîtuya Kurdî li Paris 1985, rûp; 59-60,
hejmar; 2
 - 32) Kovara Rojî Nû, hej. 10, Befranbarî 1961
 - 33) Hêmin, Tarîk û Ron, 1974, rûp; 52-53
 - 34) Aegleton.W, Komara 1946 ya Kurdistan, rûp; 51
 - 35) K.N.Brontîs, Şoreşên Rîzgarîxwazên Serdema Nîha
û Rêgîraweyî Farîsî, 1981, rûp; 122
 - 36) A.N.D. , rûp; 130-131

- 37) A.N.D. , rûp; 132
- 38) Nîştîman, hejmara Poşperi (Gulan), 1944
- 39) Lenin, Weşanên Tewayî, cild.25, Rusî, rûp; 34
- 40) K.N.Brontis, A.N.D. , 1981, rûp; 132
- 41) Kovara Kurdistan, hejmar, 1, 15 yê Sermawezi (Kanûna Yekem) 1324 (1945)
- 42) Rojnama Kurdistan, hejmar 2, 13.1.1946
- 43) Kurdistan, hejmar, 45, 1946
- 44) Hesên Arfa, A.N.D. , rûp; 9
- 45) Aegleton.W, A.N.D., rûp; 45
- 46) Rojnama Kurdistan, hejmar, 32, Fêriyewe (Sibat)1974
- 47) A.N.D.,
- 48) Reza Radîmemeş, Kovara Dinya, hejmar, 4, 1344 rûp; 17
- 49) Rojnama Kurdistan, Organa Partiya Demokrata Kurdistanê Îranê, hejmar, 32, Fêriyewî (Sibat) 1974
- 50) A.N.D.
- 51) Aegleton.W,, A.N.D. , rûp; 201
- 52) A.N.D. , rûp; 204
- 53) Reza Radîmemeş, A.N.D., hej.4, 1344
- 54) Aegleton.W, A.N.D., rûp; 208
- 55) M.R.Hawar, Zehmetî û Bîrewerî, 1948, rûp; 59

Qazi Muhemmed, dî Îlona sala 1946 an de, dî meqamê xwe ya Serokomariyê de

Pişewa Qazi Muhemmed bi hinek Serokwezirên Komara Kurdistan re.

Muhammed Seyfi Qazi Wezirê Bergri
ya Komara Kurdistan

Sê serokên Kurd ku di 31 ê Adara sala 1947 an de hatin
idam kirin. Ji çep ber bi rast ve : Muhammed Huseyn
Seyfi Qazi, Qazi Muhammed, Ebdulkasim Sedri Qazi.

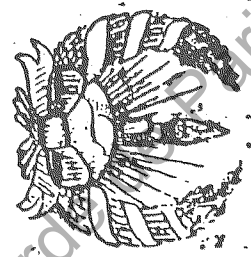
مهلا مسته فاو قه درى جه ميل پاشا و قه فسه ره كورده كانسى
 كوردستانى كه رمين له مه هاباد ١٩٤٦

Mele Mustefa Barzani û Qedri Cemil Paşa bi hûnek serok-
 eskerên Kurdistanê Germin ve li Mahabad. 1946

ژوندیو سکولت کوردستان

مجلد

گوشتی یار کوری

ژوندیو سکولت کوردستان
ژوندیو سکولت کوردستان
ژوندیو سکولت کوردستان

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

